

LIGET

2017-11
november

TARTALOMJEGYZÉK [XXX. évfolyam 11. szám]

Bene Zoltán GYILKOSSÁG A ZORD FOLYÓNÁL	4
Csongor Andrea ENGEDTE LEÁGAZÓ JELZÉS	17
Lugosi Lou A KREDENC	21
Bánki Benjámín FÉSŰ	28
Varga Bence NARVÁL CSEHSZLOVÁKIÁBAN	31
Fecske Csaba UTAZÁS UTOLSÓ ARC	35
Mikus Anikó A BÁRÁNYOK HALLGATNAK	39
Birtalan Ferenc TÓCSATÜKÖR	45
Mester Béla A HAGYOMÁNY ÁRAMLÁSA	47
ÉS AZ IDŐ TENGELE	
Kiss Lajos András MIGRÁCIÓ, MENEKÜLTVÁLSÁG, NÉPESSÉGCSERE, TERRORIZMUS – HOGYAN ÉLJÜNK APOKALIPSZIS IDEJÉN? [4]	74

S. Nagy Katalin | **GAUGUIN ÖNARCKÉPEI** 98

Szirmai Panni | **NŐÜGYEK – NŐI IDENTITÁSGYAKORLATOK** 112

A MŰVÉSZETBEN [1]

Inczédy Tamás | **TROTOÁR ALADÁR ÉS A HIBA** 124

[FELNŐTT MESE] – Macsinka Zsolt rajzaival

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Bene Zoltán

GYILKOSSÁG A ZORD FOLYÓNÁL

2017-11-01 | NOVELLA

– Lassan százezerrel kevesebben élünk itt, mint amikor idekerültem.

Ezt többször elismételte a nagyi. Csak a repülőtérrel hazafelé menet, a taxiban legalább háromszor vagy négyszer. Mire hazaértünk, mármint a nagyanyámhoz, a sivár utcák és a lakótelepek láttán úgy éreztem, a százezres mínusszal együtt is ijesztően sok ember lakik ebben a városban: közel hatszázezer, ami nagyjából

hatszázézerrel több, mint indokolt lenne. Az aktuális cár atyuska időről időre dekabristákat, bolsevikokat, trockistákat, zsidókat, volgai németeket, tatárokat, magyarokat, lengyeleket, ukránokat, mindenféle eszme híveit, a legkülönfélébb nációk képviselőit küldte száműzetésbe az isten háta mögé, s ezeket a nyomorultakat többnyire itt osztották el, innen küldték tovább a számukra kijelölt végleges és még ennél is vigasztalanabb helyekre.

Manapság a Bajkál-tó miatt járnak erre a legtöbben.

– Irkutszk a Bajkál-tó kapuja – mosolygott rám az utazási irodában a hölgy, még otthon. Nem világosítottam föl, hogy nem érdekel. A nagymamámhoz megyek (ebbe se avattam be), aki a mongol nyelvek tudósa, így keveredett az Irkutszki Területtel szomszédos Burjátfüldre, s a szerelem révén az északi szélesség $52^{\circ} 17'$ és a keleti hosszúság $104^{\circ} 18'$ által meghatározható pontjára a Földnek, ebbe a nyomasztó városba – jó, mondjuk, számomra nyomasztó, másoknak (talán) szép. (Irkutszk 7 fokkal délebbre fekszik Stockholmnál – ezt képtelen vagyok fölfogni, hisz ez itt Szibéria!)

– Ez semmi – legyintett nagyanyám. – Az Alsó-Tunguszka, vagy ahogy a helyiek nevezik, a Zord folyónál, na, ott valóban embert próbáló az élet. Nem ilyen kellemes!

egy tajgai vadászon agyon lőtték

etnográfus volt, a tajgai vadász kultúrák érdekelték. Később egy tajgai vadászon agyon lőtték.

Föltúrta a fiókjait, hogy fényképeket mutasson. Egykori férje (a második, akivel a nagyapám halálát követően ismerkedett meg, pár hónappal azután, hogy ideérkezett burjátokat kutatni)

– Ez egy civilizált város, egykor innen kormányozták Alaszkát. A Zord folyó mellett, na, ott kell, hogy tökök légy, öcsikém, ez itt gyerekjáték.

A képeken marcona alakok dús, mellkasra terülő, vagy mindössze pár, vaskos szőrszálból álló szakállal, szláv és mongolid arcok váltakozva, durván ácsolt rönkházak, okos tekintetű kutyák, zajló jég egy sebes folyón, havazás, jégbe fagyott állati testrészek, a nagyanyám és a második férje egymásba kapaszkodva, égig érő fenyőfák, villódzó fényjáték az égbolton.

– Vologya jó ember volt. Miattam gyilkolták meg.

wikimedia.org

Oda sem figyeltem, mit beszél. Azon a lányon járt az eszem, aki a taxit vezette a repülőtérrel idáig, két nappal korábban. Sose láttam szépnek a lapos mongol arcokat, ám ez a taxisofőr lány gyönyörűnek tűnt. Nem tudom, miért. Vagyis megmagyarázhatatlanul. Elhatároztam, hogy este körbenézek a belvárosban. A nagy biztatott, ismerjem meg ezt a világot, jót tesz majd nekem, s a belváros láttán a városról alkotott véleményem is módosul majd. A telefonban azt a taxit kértem, amelyiknek női sofőrje van.

Valóban női sofőrrel érkezett a piszkosszürke, horpadt oldalú Mitsubishi. Mint az autók többsége errefelé, ez is jobbkormányos, Japánból használtan behozott jármű volt (az előzések ezért különösen izgalmasak Szibériában, ahol természetesen a kontinentális jobbkézzsabály érvényes). Szőke, kék szemű orosz asszony ült a volán mögött. Kedvesen mosolygott, befuvarozott a központba, eligazított, hová érdemes mennem, melyik kocsmába, melyik szórakozóhelyre. Nem nagyon értettem, oroszul nem tudok, ő alig beszélt az angolt (én is gyöngén). Nem baj, gondoltam, nem is lényeges. Újabb taxit hívtam, megint női sofőrt követeltem. A negyedik autóban ismertem föl a lányt, akit kerestem.

fölakasztotta magát

Bár két éve abbahagytam a vízilabdázást, egy gramm fölösleg nincs rajtam, izmaim dagadnak, az arcom markáns, ennek ellenére szabályos.

Hasonlít a nővéreméhez. Illetve hasonlított, amíg a nővérem élt. Négy éve fölakasztotta magát, azóta se tudjuk, miért. Csodájára jártak az arcának. Az enyém pedig olyan, mint az övé volt, csak kevésbé lágy vonásokkal. Még sosem kellett lemondanom nőről, ha megkívántam. Nem vagyok erre büszke, házasságokat és szerelmeket dúltam szét. Fogorvosi praxisomat is a nők miatt szüneteltetem, ugyanis veszélyes asszisztenseket alkalmaznom – mivel előbb vagy utóbb a csúnya nőket is megkívánom, ha elég időt töltök velük egy légtérben. Borzalmas alak vagyok.

– Borzalmas alak vagy – mondta a nagymamám, miután elolvasta anyám levelét. A monitor meg-megremegett, nagyanyám arca mintha pár pillanatra szertefolyt volna, akár egy száradó akvarell, amikor bekapcsolják mellette a ventilátort. Nem feleltem.

– Gyere el hozzám – javasolta.

Hát, most itt vagyok és próbálom megértetni a mongol arcú szépséggel, hogy meghívom egy italra. Oroszul nekem nem megy, angolul ő nem érti. Próbálkozom az olasszal (öt évig pólóztam Nápolyban), amitől végre földerül az arca. Olasz szakon végzett az Irkutszki Állami Egyetemen. Leteszi az autót, egy angol stílusú bárba megyünk.

pexels.com

Sok nővel volt dolgom életemben, és azt hiszem, alapvetően mindegyik ugyanolyan. Ahogy a férfiak közt sincs számottevő különbség. Egyáltalán: az ember unalmas, könnyen kiismerhető állatfaj. Ha emberekről van szó, nem számítok soha jóra, így nem is érhet csalódás. Irkutszktól sem vártam semmit, csupán elütni vágytam az időt. Az angol stílusú bárba is ezzel a szkeptikus lelkülettel léptem be, oldalamon a taxisofőr lánnyal, aki az Anasztazia nevet viselte, és Taszjának szólíttatta magát. Nem tudnám megmagyarázni, miért, de minden cinizmusom ellenére hamarosan mégis fölvillanyozott. Eloroszosodott burját volt, s bár őseiről nem sokat tudott és a nyelvüket sem beszélte, büszkén vallotta, hogy a fölmenői közt akadtak sámánok. Nem hiszem, hogy ezért hatott rám, mégis megjegyeztem a sámánősöket, míg másra alig-alig emlékszem beszélgetésünkből. Amikor hazavittem nagymamámhoz, már semmi másra nem gondoltam, csak hogy milyen lesz megérinteni a mellét, a fenekét,

a hasát, a combja belső oldalát, ahol olyan finom és érzékeny a bőr. A nagymamám aludt, s mi szerelmeskedtünk. Taszja akkor sem okozott volna csalódást, ha még lennének elvárásaim – elvárások híján reveláció volt.

Taszja még aludt, én kibotorkáltam a konyhába, nagyanyám nagy gonddal éppen három terítéket tett az asztalon.

– Valami jó csak van itt – fogadott.

– Tényleg jó, nagyfi – feleletem. – Nem is gondoltam, hogy lesz még ilyen jó.

– Megölnek majd téged is, mint Vologyát. Ezért jó, hogy eljöttél kicsit. Gyógyuljanak a sebek, amiket okoztál.

Halványan derengett a tegnapi mondata.

– Azt mondtad, Vologya miattad halt meg.

– Nem ezt mondtam – rázta a fejét hevesen a nagyanyám. – Miattam ölték meg.

– Lelőtték a tajgában, északon... Vagy kétezer kilométerrel északabbra, ugye?

– Krasznojarszk ezer kilométer, onnan nagyjából még egyszer annyi, valóban.

– Lelőtték, csak ezt mondtad, s anyám is erről beszélt egyszer, réges-régen.

– Tegnap, ha jól emlékszem, a gyilkosság szót használtam. Nem figyeltél. Nem baj.

A nagyanyám elkísérte a férjét az Alsó-Tunguszkához, hogy a tajgai vadászok életét tanulmányozzák. Az egyik vadász beleszeretett a nagyanyámba, és lelőtte a férjét, Vologyát. A gyilkos nem szibériai őslakos volt, hanem orosz.

– Vagy fehérorosz – tűnődött nagyanyám. – Nagydarab ember aprócska kézzel, ami frusztrálta.

– Nem lett volna esélye? – kérdeztem.

– Szerettem Vologyát. Jobban szerettem, mint a nagyapádat. A nagyapád mogorva, magának való ember volt, Vologya nyíltszívű, jó humorú.

– És a fehérorosz?

– Őt sem nevezném rossz embernek, csak túl sokat élt a tajgában. A testvérével érkeztek az Alsó-Tunguszkához, otthon, Európában bajba keveredtek, s inkább Szibériát választották a börtön helyett. Állításuk szerint politikai ügy volt, ami miatt menekültek, de néhányan a vadászkolóniából erre csak legyintettek. A testvérét egy rozsomák harapta meg, és vérmérgezés vitte el, legalábbis ezt mesélték.

– Megbüntették?

– Kizavarták a tajgára egy szál puskával meg egy doboz lőszerrel – komorodott el a nagyi. – Nem emeltem kifogást. Vélhetően nem élte túl.

– Ilyet még lehetett a brezsnyevi Szovjetunióban?

– A brezsnyevi Szovjetunióban sok mindent lehetett. Élni a legkevésbé, sok minden egyéb ezzel szemben könnyen ment. Az Alsó-Tunguszkai vidékére amúgy sem sok figyelmet feccséltek. A bányákra és környékükre igen, meg az egyéb ipari területekre, de azokra a hatalmas erdőségekre, ahol csak prémes állatok és szakállas, bundás vadászok kóborognak, a mai napig nem maradt energiájuk.

Taszja jelent meg az ajtókeretben, szégyenlősen mosolygott. Nagyanyám oroszul fordult hozzá, leültette, nagyon kedvesen bánt vele. Csak néhány szavukat értettem, mégsem zavart, hogy kirekesztenek a dialógusból. Reggeliztünk, ők társalogtak, én némán majszoltam.

wikimedia.org

– Szívesen megnézném azt a Zord folyót – dünnyögtem, amikor Taszja elment, hogy rendbe hozza magát a fürdőszobában.

– Az Angara és az Irkut is elég zord tud lenni télen. Elég neked, ha azokat megnézed ezzel a kedves lánnyal.

Az Irkut Irkutschknál ömlik a Bajkál-tóból eredő Angarába, az összefolyásnál épült Irkutschk.

– Amúgy nem gyakori, hogy egy burját így eloroszosodjon, mint ez a lány – magyarázta a nagy mosogatás közben. – A vegyes házasság is igen ritka. Ha kimennél a környező falvakba, tapasztalhatnád. Burjátföldön is ez a helyzet. A kezeletlen rönkházakban burjátok, a kezelt és festettekben oroszok laknak, akiket a burjátok

óhitűeknek neveznek, jóllehet már ezek az óhitűek, azaz ortodox keresztények is áldoznak a földanyának némi vodkát szinte minden nap és egy kevés aprópénzt is szétszórnak, biztos, ami biztos.

– Taszja különleges, nekem elhiheted.

Nagyanyám elfordult a mosogatótól, szánakozva mért végig.

– Elhiszem – jelentette ki gúnyosan.

Taszja lépett be, rám nevetett, a nagyi is mosolyra húzta a száját, mondott neki valamit oroszul. Taszja bólintott, és olaszul közölte velem, hogy megmutatja az irkutszki zord vizeket, amelyek most éppen nem olyan zordak, inkább szelídek, de érdekesek a pillantásaimra.

szívem a torkomban kalimpált

Taszja egy legalább huszonöt éves Nissant vezetett, jobb oldali kormányval. Az apja vásárolta az egyik legnagyobb vlagyivosztki japán autó importőr helyi lerakatában, két

esztendeje taxizott vele, mivel más állásra nem talált. Elégedett volt a járművel, fikarcnyit sem zavarta, hogy előzéskor jóformán semmit sem lát a szembejövő forgalomból. Nekem bezzeg, mivel ezúttal mellette és nem mögöttem ültem, a szívem a torkomban kalimpált. De szerencsésen és épségben eljutottunk az Irkut partjára. A háttérben néhány panelház magasodott, a folyópart azonban az érintetlen természetet idézte. Maga a folyó az évnek abban a szakában (júliusban) egyáltalán nem tűnt zordnak. Négy napja érkeztem Irkutszkba, és még nem jártam a folyóparton – sem az Angaráén, amely állítólag jeges hideget lehel, sem a városnak nevet adó Irkutén. Noha az első két napomat a hétórás időeltolódás kiheverésének szenteltem, rosszul tettem, hogy eddig vártam.

A kemény, köves, kavicsos, élettelennek tűnő talajból fű sarjadt és örökzöld fácskák nőttek, a víz szép, zöldes színben pompázott. Letelepedtünk egy mohával lepett foltra, nézelődtünk.

– Itt egészen más, mint a belvárosban, az Angara partján – bújt hozzám Taszja. Átkaroltam a vállát – és többre nem emlékszem.

*

Hónapokkal később tértem magamhoz, csövek lógtak belőlem. Fölöttem a mennyezeten rozsdaszínű folt, az infúziót tartó állvány krómacélján zsíros ujjlenyomatok.

– Lelőttek – közölte nagymamám, kezében szorongatott nagykabátja gőzölgött –, kómába estél, nemrégiben tértél magadhoz. Még nem tudsz beszélni, cső van a torkodban – fogta meg a kezem. – Majdnem úgy jártál, mint az én Vologyám. De most már életben maradsz, azt mondják.

A világ elhomályosult, mintha egy tó fenekéről pislognék az ég felé.

– Ne sírj, még nincs itt az ideje.

Telt az idő, ez bizonyos, mert a rozsdaszínű folt a mennyezeten változott. Színének árnyalatai, a körvonalai, a telítettsége. De hogy mennyi időbe telt, míg a csövet kivették a torkomból és fölülhettem az ágyban, nem tudom. A nagyanyám mindennap bejött hozzám. Szomorúan nézett, meg-megcsóválta a fejét. Aztán az anyám is megérkezett. Sírt. Én is sírtam.

Egy este nagymamám kimondta.

– Taszja meghalt.

Nem kellett magyaráznia, hogyan. Mindkettőnket lelőttek. Őt halálos lövés érte, én még itt vagyok. A gyilkosság oka ugyanaz lehet, mint ott Alsó-Tunguszkánál.

– Miattam – suttogtam.

A nagyfi a fejét rázta.

– Nem miattad.

– Te is úgy érzed, oka vagy Vologya halálának.

– Így érzem, valóban. Ennek ellenére nincs igazam. Az érzések megbízhatatlanok, fiam.

És alkalmasint gyilkolnak is, gondoltam.

– Kizavarták az erdőbe? – kérdeztem.

A nagyfi újra a fejét rázta.

– Letartóztatták, de nem tudták vagy nem akarták rábizonyítani. Nem került börtönbe. Azt mondják, Moszkvába utazott. Ahogy te hazautazol, amint lehet. Itt nem vagy biztonságban.

wikimedia.org

– De hát Moszkvába utaztál...

– Ő igen – vágott a szavamba a nagyanyám élesen. – A barátai viszont maradtak.

– Pedig visszamennék még arra a partszakaszra – vallottam be.

– Tél van. Most már valóban elég zord ez a folyó.

Fölállt az ágyam mellől, s köszönés nélkül elment, magamra hagyott. Órák vagy napok múlva bejött anyám.

– Nagyanyád igazi szibériai asszonnyá vált – mondta. – Olyan kemény, mint a Bajkál-tó jege télen.

– Velem kedvesen viselkedett.

Az anyám hosszan figyelt, kereste az árulkodó jeleket az arcomon, aztán türelmetlen mozdulatot tett.

– Egy pillanatra megörültem, hogy visszanyerted a humorérzékedet.

Nem. Nem nyertem vissza.

– Inkább aludnék – mondtam.

Anyám nem válaszolt, üdögélt még egy darabig csöndesen, aztán elbúcsúzott aznapra. Pár perccel később a rozsdaszínű folt a mennyezeten hullámozni kezdett, akár a folyóvíz. Figyeltem. Fájt a fejem és a mellkasom. Jólesett.

felső kép | [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/)

Csongor Andrea

ENGEDTE

2017-11-04 | **VERS**

Le kellett ugranom a kőről,
úszni tanultam, ez következett.
Amúgy csak lógatni szeretem bele a lábam,
– folyóba, életbe.

A mester engedte, hogy lemászak a rajtkőről
(engedték – így mondtam otthon).

A mélység még mindig ijesztett.

Nem kellett nekifutnom, hagyta,
hogy leguggoljak a vízhez.

Nem rugaszkodtam el. Az Istennek se.

A vízből hívott.

Hangja a sátorponyva alatt
ide-oda verődve megsokszorozódott.

A pára orromba, szememre szállt.

Nem ugrottam. Egész közel jött,
hónom alá nyúlt,
csak hagyta, hogy becsússzam a vízbe.

Egész délután ugráltam, talpast, meg golyóban,
és este már fejest.

kép | wikimedia.org

Csongor Andrea

LEÁGAZÓ JELZÉS

2017-11-25 | VERS

Valaki vizes ruhában,
átfagyva a Duna parton,
nem volt nála irat, lakáskulcs, pénz,
szövetkabátban, magas szárú cipőben...
Átkéredzkedett a szomszédba, de meggondolta,
tetoválása volt, rajta „Péter” felirat ,
legurult az ösvényen, öt napig feküdt,
azóta nem adott életjelet.

Pszichiátriai otthonból engedély nélkül,
a rendőri intézkedés nem vezetett nyomra,
konfliktus után elrohant,
ismeretlen helyre távozott.

Egyik sem vagyok.

Nekem Kék Túrás pecsételő füzetem van,
és piros jelvénytérítő gyűjtőfüzetem is,
és én a jelzésen megyek.

kép | oneinchpunch, shutterstock.com

Lugosi Lou

A KREDENC

2017-11-07 | NOVELLA

Nagymamámék mindig falun nyaraltak, a jó vidéki levegő, de szerintem leginkább a tehén miatt. Benne még a második világháború kezdetén sem csalódtak. Nagymama néha meg is szólította, cérnavékony, remegő hangján: – Rózsa – mondta neki –, kedves, jó tehénke. – Rózsa nem utasította el a közeledést, belebőgött az istálló nyirkos csendjébe, felriasztva a pofáján szundikáló legyeket. Az idős asszony épp ezt a nyugodt, az állat önbizalmától duzzadó hangot várta. „Hinni kell”, gondolta, ahányszor a tehén elbőgte magát. Aztán ő is meghalt, mint a többiek, akik soha nem hittek és nem is reménykedtek.

örökre jött

Margitka úgy zokogott a temetésen, mintha saját édesanyját siratná. Mindenre Má néni tanította, amit az életben tudni kell. Rántást készíteni, hogy soha ne legyen csomós, finom ruhát mosni, és mindenekelőtt úgy törölni a port, hogy minden porszemecske a rongyba ragadjon, a bútor pedig tükörfényessé váljék. Ehhez persze szeretni kell mindent, amit töröl az ember – a kredencet, a tálalót, az intarziás vitrint, de még a lustán nyújtózkodó, hosszú farkú zongorát is. Margitka a zongoraszéket is szerette, amely meg-megpördült portörlés közben, mintha csak játszani akarna. Tizenöt éves volt, amikor Má néni a községből Pestre hozta. Örökre jött. Hiába ámították, hogy később majd visszatér a falujába, tudta jól, hogy Bürgözdnek vége. Ez különben ki is volt írva az országúton, és éppen ott, ahol elhagyták az akácerdőt. Nagy, barna táblát állítottak, amelyen a Bürgözd szót áthúzták. Vége. Eddig tartott. Akár a gyerekkor.

A lovak egy pillanatra megtorpantak, mintha a durva deszka akadályféle volna, de Margitkának szeme se rebbent. Jól látta, hogy az út kanyarog tovább. Őmiatta igazán nem kellett volna áthúzott feliratokkal cifrázni az erdőt, a betűket úgysem ismerte, és nem is szándékozott ismeretséget kötni velük. Aztán mégis megtanult olvasni. Véletlenül.

A családban volt egy kisasszonyka, ő tanította meg. Minden mosogatás után tanítónénist játszottak a gangon. Különös módon őt is úgy hívták, mint a tehenet, de a pesti divat szerint nem Rózsának, hanem Rózának szólították, sőt társasági napokon Rozáliának is. Volt egy fekete táblája, habfehér krétái, amikkel gyönyörű betűket rajzolt... Mindene volt. Lakkcipője, teniszruhája, csipkés hálóingei és pici fehér bundácskája a budapesti nagy hidegek idejére. Ő lett az egyetlen örököse a gyönyörű bútoroknak is. Néha végighúzta ujjait a kredencen, hogy ellenőrizze a portörlést. Margitka megértette, hogy félti a kredencet. Minden erejét bevetette, amikor fényesítette – „Ez az övé lesz, Rózáé – gondolta munka közben –, az ő gyönyörű kredence”.

Egyszer csak a fehér bundácskát hosszú nerckabátra cserélték, Rózsika ujját meggyűrűzték, mint falun a malacok fülét. Azt mondták, férjhez ment. Erre megpördült az egész lakás és Béla bácsi körül keringett. Még a csillárok égőit is kicserélték, hogy nagyobb fényben forogjanak a szobák. Pukkantak az üvegek dugói, és a plafonig felrepültek, ha vendégek jöttek. Végül lelőtték Béla bácsit, mintha igazi puszkagolyók lettek volna. A máját célozták meg. Ágynak esett. Akkor már az utcán is lövedékek puffogtak, a háború az ablakon tört be a lakásba. Csupa üvegszilánk lett a szőnyeg. Aki meghalt, meghalt, és aki kegyelmet kért, az is meghalt.

– Istenem – siránkozott Rozálka. – Nem kellett volna nyitva hagyni az ablakot.

– De hiszen zárva volt! Épp az, hogy zárva volt – replikázott Margit.

Szaladnia kellett a papért, mert világégés ide vagy oda, olyan eset nem volt, hogy Béla bácsi ne kért volna valamit. Most épp a plébánost akarta, és állandón az „Üdvözlégy”-et ismételte, mert más imát nem ismert, amelyben olyan jól összehozták volna a „halálunk óráján”-t az ámennel.

Koporsóra nem volt pénz. Margitka és Rozália a szalon legsötétebb sarkában kuporgott, mintha alagútba szorultak volna, és hosszú beszélgetés után meghozták a nehéz döntést: el kell adni a zongorát.

zálogba vitte

Róza nagyon sírt, amikor kivitték a hangszert a szobából. Eredetileg a nagymamája mamájáé volt. A lábukat lecsavarták, nehogy elmenekülhessen. Láb nélkül húzták ki az ajtón, vastag kötélén, mint a vadállatot. Később a kismamájé ékszereit is eladták, és néhány hónap múlva Margitka zálogba vitte a családi ezüstöt. A kanalakat megszámlálták, és külön zárkába rakták, mintha a késeknél és villáknál bűnösebbek lennének. Margitka semmit nem szólt. Elvette a pénzt és a papírt, amit az ezüstért adtak. Semmiféle jövedelmük nem volt. Semmiféle kártérítést nem kaptak a károkért. Béla bácsiért se.

Aztán Kati, a földszinten lakó Gyurkovicsék szolgálója elmesélte Margitkának, hogy elszerződött a szemközti iskola elvtársnőjéhez, és a napközis gyerekeknek oszt ebédet. Margitot is beajánlotta.

– Dől hozzánk a pénz! – kuncogtak a lányok. Úgy nevetgéltek, mint a régi vasárnapi kimenőkön a vurstliban.

Margitka egyre biztatgatta Rozáliát: – Muszáj enni, nagyságos asszonyom, mert elpusztul, mint a Béla úr. Én nem fogok állandóan papért rohangászni.

Sokszor még el is sírta magát: – Ne tessék már velem ezt csinálni! A kenyeret ingyen adják, mert a gyerekek nem eszik meg, pénzünk is van, épp elegendő.

De Rozália nem tudta elviselni, hogy Margit tartsa el, holott az ő családjának kellett volna eltartania Margitkát. Így állt a szerződésben. „Szerződésszegés – gondolta. – Még a bajban is bűnbe keveredik az ember.”

- Újra eladunk valamit – közölte határozatát Margittal, ahogy hazatért az iskolából.
- Csakhogy már nincs mit!
- A kredencre gondoltam.

Hirtelen sűrű, súlyos csend lett. Közrefogta őket, mint háló a halakat.

Akkoriban az emberek nem is igen vettek kredencet. Akiknek nagyobb lakásuk volt, attól féltek, hogy mindenüket elveszítik, és kitelepítik őket. A kétszobásokban lakók meg attól tartottak, hogy társbérllővel kell megosztaniuk a teret. Akinek csónakháza vagy szerszámkamrája volt a Duna partján, félt, hogy kiigénylik a lakását. Legfeljebb a sufnikban kerestek ágyat a kibombázott szülőknek, de kredencet senki nem vett.

- Megveszem én! – kiáltott Margit. – Van pénzem. Betétkönyvem is van.

Rózsika elsápadt.

- És hová tennéd? - kérdezte.

A vevőnek persze esze ágában sem volt elmozdítani a bútort. Minden úgy maradt, ahogy harminc éve elhelyezték, csak a kredenc most már Margitkáé volt. Boldogan törölgette, és sóvárogva elképzelte, hogy valaki a faluból megcsodálja a kredencét. De jó is volna, ha látnák, mit ért el itt Budapesten! Ha azt mondanák Bürgözdön, hogy mégiscsak érdemes volt ide jönnie.

kép | fortepan.hu

Bánki Benjámín

FÉSŰ

2017-11-11 | VERS

Hogy kivitted-e azt a fésűt
és mondtad-e, hogy bocsánat,
mielőtt tizenöt évvel később van,

vagy előbb szóltál, aztán a fésű,
és ha már bocsánat, azt is hogy,
foghegyről, kerek mondatokban,
az utolsó szótagokat elharapva,
mintha a légzés pont akkor hagyna ki,
ha mondtad, mert mondanod kellett,
udvarias volt-e, vagy visszaéltél
a könnyeimmel, könnyeztem-e,
vagy csak gondolatban, és ha igen, kiében,
te voltál az áldozat, erre emlékszem,
én voltam az áldozat, erre emlékezhetsz,
de a bocsánat mikéntjét, hogy az utolsó
lépésedre, vagy még az előszobában,
volt-e súlya, vagy csak kicsúszott,
én állítottam meg, vagy magát fékezte,
hova gurult az illedelem, nyúltunk utána,
vagy durva volt, mint az a délután (este),
épp úgy felejtettem, mint hogy
a fésűt kivitted-e és ha igen, mert vinned kellett,
melyikünké volt,
a kivitelben botlottál meg, vagy csak a lendület,
miért nem vettem el tőled,
erőszakkal álltam eléd,
vagy nem is akartam, csak engedni,
játszani, hogy nem mehetsz,
tudni, hogy méysz,
a fésű nyelén volt-e dátum,
volt-e jelentése a fésűnek,
vagy csak vitted,
mindenféle ok nélkül,
mindenféle okra hivatkozva,
mondtam-e, hogy kurva fésű,

mondtad-e, hogy nem érdekel,
én nyitottam ki az ajtót,
egyáltalán fésű volt?

kép | Jill. flickr.com

Varga Bence

NARVÁL CSEHSZLOVÁKIÁBAN

2017-11-18 | NOVELLA

Tétován kinyújtottam a kezem, hogy ha már a sors így hozta, megérinthessem. Különös formájú volt, mint egy orsó, persze tudom, tudjuk, milyen egy orsó. Csak a kifejezést használjuk, csigákra meg a pecabottra illesztett tekerentyűkre, hát mi közünk már nekünk az odüsszeuszi orsókhhoz? Ez mégis valami olyasmi volt, szarulerakatok évtizedei tekeredtek egymásra, s a végén túszerűvé összpontosult. Egy állat fejéből lógott ki, vagy szervesült oda: narvál, olvastam hangosan, idegesítően megtörve a csendet. Ez egy állat? Időszerűtlen volt a rácsodálkozásom, a narvál talán a tizenkilencedik század derekától függött kitömve, a rászálló portól kissé vaksin a hatalmas üvegablakok alatt. A barátom megrándította a vállát, narvál, már a neve is disszonáns, bántó a fülnek, nézzük inkább a szintén poros üvegszálból öntött cetet, az legalább jókora, és az ember egy üvegben úszkáló utolsó ecetes uborkára gondol, az meg kellemes emlékeket idéz.

emészthetővé próbálták tenni

De akkor megláttam az apró feliratot és a mellé rajzolt kis ábrát, amivel a londoni kisfiúknak is emészthetővé próbálták tenni ezt a vénséges, lassan lerombolásra ítélt hodályt és

foszladozó szőrű, hulló pikkelyű lakóit, egy másik kor kíváncsiságának kielégítésére teremtett szentélyt.

– Párzásakor hallatott, különös, kéjes, hívogató hangja miatt számtalan kormányos vezette sziklának hajóját, s feneklett meg. A középkori mendemondák sellője e lény, aki ködben szeret suttogni és nyögni, s ekképp lépre csalni a tengereken éveken át asszonyhiányban tengődő férfiembert – olvastam fel a szöveget.

Tényleg narvált láttam akkor ott? Ezerkilencszáznyolcvannyolc volt, és apám dühösen kapta össze a pecabotjait, hogy ezen a Körös holtágon hal pedig nem terem. Sátort göngyölítve, fejszét konyharuhába fektetve hagytuk oda alkalmi táborunkat, és mentünk az új, sejtelmes ígéreteket sugó hely felé, Liptovszki Mikulásba.

– Szép, szép, de miért vannak körben hegyek? – kérdezte homlokát ráncolva apám barátja, aki ide is követett bennünket tíz kiló csalival, feleségével s gyerekeivel. Feneketlen tó volt ott, víze jéghideg, és a kempingben a lányok meg mi, tizenhárom éves fiúk, akik rájuk nyitogattuk a közös zuhanyzóban az ajtókat, ártatlan meglepetést mímelve, hadd lássunk egyszer életünkben valami csodát.

hatvannyolc miatt utálnak minket

A fogás mégis jól sikerült, és a halgazdagság láttán nemsokára krémeshegyeket faltunk. Itt ez fillérekért kapható, mondták, és hogy ne törődjünk a csehszlovákokkal,

hatvannyolc miatt utálnak minket, s azért is, mert gazdagabbak vagyunk. Apró rézkoronákért vásárolt hálósákokba burkolózva aludtunk.

De volt egy nap, amikor klottgatyánkban elkóboroltunk Andrissal, és belevettük magunkat a búzatáblába, aminek a végén egy meredély a tóra nézett. Odalent a fenyvesek között egy szőke nő felállt, nevetett, vizet fröcskölt barnára sült udvarlójára, aztán levette a bikinijét, amit csokibarna-narancssárgamintás körök díszítettek, és

beszaladt a vízbe. Andris messzelátót is hozott magával, de nekem nem kellett: két tenyeremet csővé formálva szűkítettem s tágítottam a látványt, és keserves bú bökte át a szívemet.

A narvál döfte át, a csehszlovák sellő.

Paul Gauguin: Undine, wikimedia.org

Fecske Csaba

UTAZÁS

2017-11-12 | VERS

legyen ez a legszebb
leghosszabb utazás hazafelé
minden út hazafelé görbül
autónk rágatlan falatokban nyeli
szinte örömmel az utat

a táj az ismerős hagymahéjként válik le rólunk
sajnálkozva hagyjuk magunk mögött
végül mi marad a keserű nyári por
benzinszag a hőségben megaszalódott
vágy üressége

kép | Auguste Macke: Zöldségföld, wikimedia.org

Fecske Csaba

UTOLSÓ ARC

2017-11-21 | VERS

először a szag köszön rád
az elhasznált testek szaga
a reménytelenség lehelete

talpra állsz-e még kérdeztem
köpcös kis kezelőorvosodtól
akinek úgy fityegett arcáról a mosoly
mint leázott plakát vihar után
olyan férfi akit biztosan megcsal a felesége
ha egyáltalán van neki maga még azt akarja
hogy talpra álljon nézett rám értetlenkedve
mintha azt kérdezte volna drágám pont ezzel
az alakkal kellett összeadni magad
visszakérdezésében volt logika talán némi
részvét is de azért szeret az ember reménykedni
a remény oázis kisdéd még bármi lehet belőle
kerestem behorpadt tested mögött elveszett anyámat
szélvédőre tapadt falevélként hoztam el utolsó arcodat

kép | Sebastiano del Piombo: Öregasszony feje, wikimedi.org

Mikus Anikó

A BÁRÁNYOK HALLGATNAK

2017-11-23 | ESSZÉ

Csípős kora hajnal a rédicsi határátkelőnél. Pár ember álldogál a mikrobusz körül, combjukat csapkodják, kezüket fújkálják. Két hét múlva karácsony. Ilyenkor különösen sok dolguk van az állatvédőknek. A kis csapatot most egy rendőr és egy állatorvos egészíti ki.

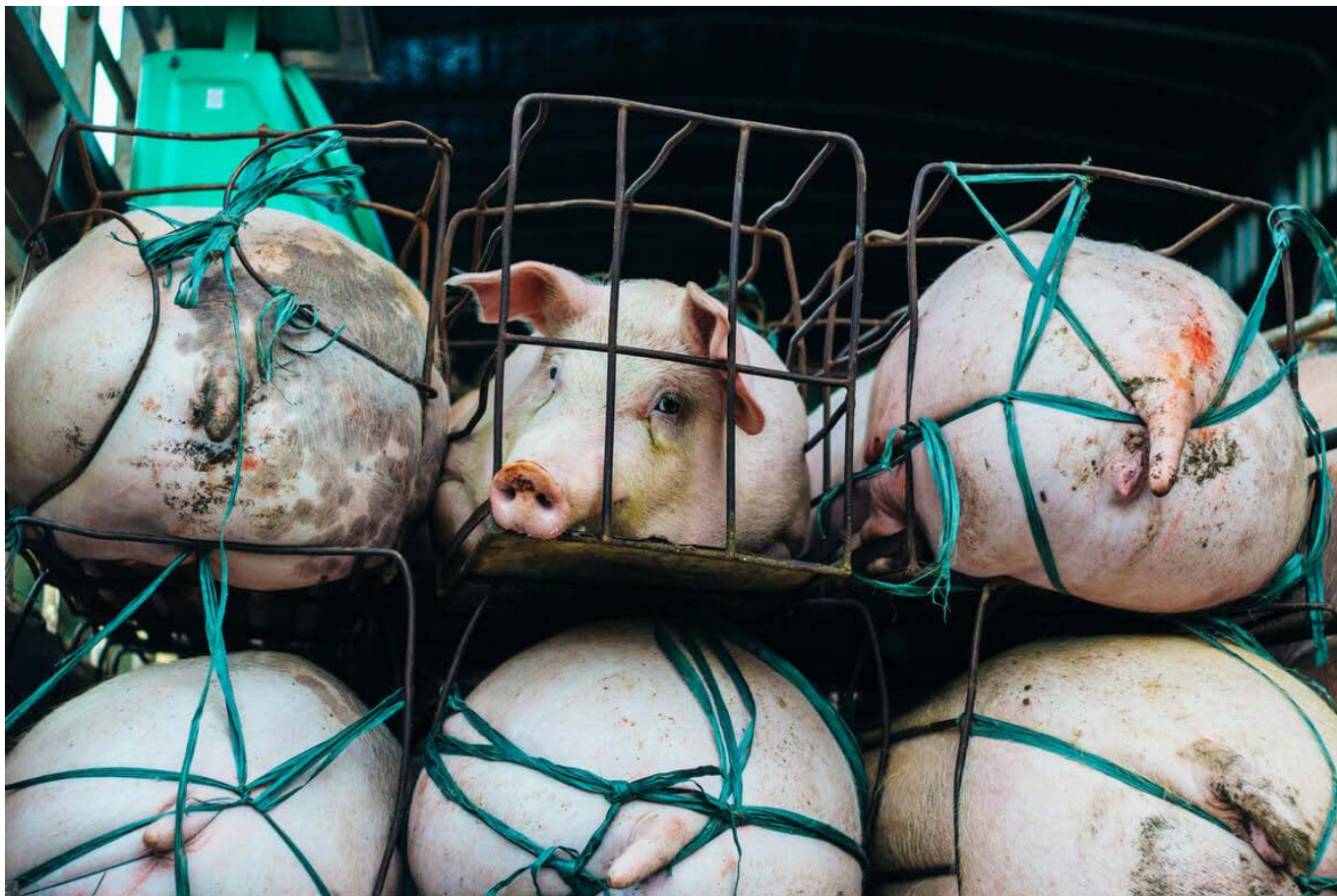
Romániából érkező kamion gördül be, Szlovénián keresztül Milánó felé tart. A szállítási dokumentumok gyakran hamisak, így a menetidő, az állatok kötelező ellátása, pihentetése nem követhető nyomon. Papíron legalábbis. Ilyenkor jön a szemrevételezés, a jármű tartalmának tételes átvizsgálása. Élő, haldokló és elpusztult állatok szétválasztása, számbavétele, elaltatása, dokumentálása.

szinte lehetetlen a tettenérés

A kis csapatban van vegán, vegetáriánus és húsfogyasztó is. Közös cél köti össze őket: a vágó- és haszonállatok embertelenül hosszú, gyötrelmes szállításának

megakadályozása. Amíg az emberek húst esznek, a levágott állati terméket kellene A pontból B pontba szállítani, és nem az élő állatot utaztatni országokon át. A vágásra szánt állatokat a tenyésztőtelephez legközelebbi vágóhídon kellene levágni, és hűtőkocsikkal továbbítani a húsárut. De a piac nagy úr, más ágazatok is érdekeltek az élő állatok mozgatásában. Ráadásul a hűtőkamionok drága, macerás járgányok, meg kell felelniük a HACCP alapelveknek. Hűtőláncot kell alkalmazni a berakodás, szállítás és kirakodás időtartama alatt. Fel kell szerelni hőmérsékletkontrolláló-készülékkel, spanyolzárral, ajtónyitás érzékelővel, tartós, szigeteléssel ellátott dobozokkal, mert a hús kockázatos élelmiszernek minősül. Haszonállatok szállításakor az a cél, hogy egészségesen, erősen érkezzen meg a felpakolt állomány. Ehhez képzett sofőrre és/vagy kísérőre, valamint az előírt itatás-etetés-pihentetés betartására lenne szükség. Országokon belül napi rendszerességgel szállítanak borzalmas körülmények között állatokat, szinte lehetetlen a tettenérés és a felelősségre vonás. Rendszeres ellenőrzés hiányában gyakran határokon átívelően is utaztatnak horrorisztikus körülmények között szárnyasokat, sertéseket, nyulakat, marhákat, birkákat, szamarakat, lovakat.

Fontos, hogy az állatvédők mellett mindig legyen egy fő állatorvos és egy fő rendőr. Ha bebizonyosodik az állatkínzás ténye, a rendőr jogosult intézkedni. Az út során elpusztult, haldokló állatok vizsgálatát, elaltatását pedig csakis állatorvos végezheti. Ha egyikük hiányzik, az állatvédők tehetetlenek.

A félreállított kamion körül ijesztő a csend. „Négykezes” jármű, azaz két sofőr viszi az autót felváltva. Egyikük idegesen magyaráz, papírokat rázogató, az órájára mutogat. Valakit felhív telefonon, közben néhányszor dühödten belerúg a jármű kerekébe. Társa egykedvűen, némán cigarettázik. A papírok átvizsgálása után a rendőr udvariasan int, mindkét sofőr visszaül a kocsiba, irány a közeli állatpihentető. Kisbuszokkal követik őket az állatvédők, újonc is van közöttük, aki először vesz részt határ menti ellenőrzésen. A pihentetőnél előreküldik a sofőrök és a rendőr mellé. Kemény órák következnek.

A kamionban négy szintet alakítottak ki, az eredetileg 700 férőhelyesre tervezett járműbe közel ezer állatot zsúfoltak. Jól láthatóan megbuherálták a gyárilag 3 szintes rakteret. Ennyi állatnál a kamion mechanikus levegőztetőnyílásai sem segítenek. A nyílásokon eltorzult birkafejek lógnak ki. Nedves és forró levegő áramlik ki a bűzös kocsibelsőből.

Védőruhát, maszkot, kesztyűt húz a csapat, és megkezdí az állomány lepakolását a raktérből. Az élő állatokat itatóhoz terelik – mohón vedelnek, reszketnek a kimerültségtől és a félelemtől. Az állatorvos előtt gyűlnék a lábra állni képtelen, haldokló jószágok. Kifordult szemek, törött lábak, elharapott nyelvek, sérült belső szervek, véres irhák. Néhány állatot fent a kocsin kell elaltatni, mert csak pokoli kínok árán lehetne a padozatba beszorult, törött lábakat kihúzni.

Az állatorvos megkezdí a szenvedő bárányok, juhok elaltatását, ami ellen az egyik sofőr kivörösödött fejjel, dühödten ágál, a guggoló orvos felé köp. Hiszen fogyasztásra alkalmatlanná válik a hús, amibe szívbénítót fecskendeznek. Neki elemi érdeke, hogy annyi állatot adjon át a célállomáson, amennyit a feladó és az átvevő lepacsizott. Ez nem feltétlenül egyezik az úti okmányokon szereplő adatokkal.

milyen körülmények között

A célállomásra (úti ellenőrzés nélkül) beérkezett állatállomány húsát, csontját, bőrét minden további nélkül felhasználják akkor is, ha azok az út során

elpusztulnak vagy haldokolnak. A tányéron felszolgált húsról nem tudható, milyen körülmények között került oda az állat. A szarvasmarhák, juhok, lovak, szamarak sokszor 60-90 órát is utaznak egyhuzamban az ún. négykezes kamionokban, szörnyű kínok között. A hosszú, gyötrelmes út alatt vemhes nőstények megellenek, a kicsinyeket a többiek agyontapossák.

Az elaltatott állatok veszélyes hulladéknak minősülnek, elszállításuk, megsemmisítésük szigorú feltételekhez kötött. Az orvos körül egyre nagyobb kupacban hevernek a kínlódástól megszabadított tetemek. A rendőr telefonon

erősítést kér, mert a toporzékoló sofőr már nemcsak köpköd, hanem lökdösi is az állatvédőket, az arcukba ordít. A vezetőfülkéből kiemel egy baseballütőt, fenyegetően a vállára dobja. Váltótársa továbbra is rezignált, nem avatkozik közbe.

Közben a határra újabb élőállatokat szállító jármű érkezik, szarvasmarhákat visznek valamelyik dél-európai kikötőbe. Ott majd átrakják hajóra, irány a Közel-Kelet. A célállomáson valószínűleg rituális vágással, azaz kábítás nélkül véreztetik ki az állományt. Vallási ideológia sem kell ahhoz, hogy az arcodba tolják: a kábítás nélkül leölt állat húsa finomabb. De figyelemreméltó tanulmányok bizonyítják azt is, hogy a stressznek kitett vágóállatok húsa rosszabb minőségű.

Ez nemcsak az embertelen szállítást jelenti, hanem az ún. intenzív állattartást is. A zsúfoltság, napfényhiány, a szűk ketrecek és ólak, a praktikus okból végzett csonkítások mind-mind hozzájárulnak az állat szenvedéséhez, leölése után pedig a silányabb húsminőséghez.

A stressz nyomai nem felismerhetők az átlagos vásárló számára, nem látja az eléje rakott, megvásárolt darab húspan a megkínzott állat fiziológiai elváltozásait. Például a marha és a birka esetében az izomzatban elraktározott cukor átalakul tejsavvá, a hús

savasodni kezd, sötét, száraz és kemény lesz. Sertéseknél a kíznásnak kitett állat húsa vizenyős és laza szerkezetű. A tálcán kínált húsok alá ezért is kerül vastag, nedvszívó papír.

egymásra dobált tetemek

közé szalmát hintenek az állatvédők.

A félreállított, 700 férőhelyesre tervezett járműből összesen 980 állatotpakolnak le. Az állatorvos előtt egymásra dobált tetemek köré, meg sérült, vérző társaik

Az újonc feladata a pihentetőbe engedett állomány megjelölése, megszámlálása. Sokat látott kollégái addig az elpusztult és az elaltatott állatokat számolják össze, és elkülönítik a sérült, de még menthető bárányokat, juhokat.

Papírozások, aláírások után fixálásra kerül a létszám, ami a kötelező pihentetés, etetés és itatás után visszakerülhet a kocsira, és indulhat tovább a célállomásra.

Rendőri jegyzőkönyv készül, amit az állatvédők továbbítanak a CIWF (Compassion in World Farming – Együttérzés a világ haszonállataival) felé. A dühös sofőr továbbra sem együttműködő, társa hajlandó lenne aláírni a papírokat, ordibálnak egymással.

Késő délután van, a kis csapat leveti az egyszer használatos védőruhát, kesztyűt. Beülnek a kisbuszba, elmajszolják otthonról hozott szendvicseiket. Az újonc sír, egy falat sem megy le a torkán. Társai megveregetik a vállát, dicsérik, hogy remekül helyt állt. Másról nem esik szó, az átélték mindenkit megtiportak.

Rövid pihenő után tiszta kezeslábast, kesztyűt, maszkot ölt a csapat. Nagy a forgalom, hamarosan itt az ünnep.

felső kép | Thomas Hawk, flickr.com

Birtalan Ferenc

TÓCSATÜKÖR

2017-11-28 | VERS

Ülök, ahol a Kálvária térre beüt a Dankó utca.
Figyelem a sötétben suhanókat.
Apám most jön fel a Kerepesi úti borpincéből,
s indul a 38-as villamoshoz vadonatúj irhabundájában,
amire egy életen át vágyott.
Tócsába huppan,
én meg ülök a padon,
fázós lábamat magam alá húzva.

Sárfoltos lettem, mint a kabát.
Borszagú, rossz lehelet az este.
Fölöttem sima képű hold,
novemberbe szerelmesedve.

Az Orczy téri kis sarok.
Italmérés. Lángosos.
Szemben a rossz emlékű pályaudvart
nagy ívben kerülik az angyalok.

Arról jön apám.
Jön?
Tántorog.
Ha a fényes csillag fönt remegne,
lehetne Gáspár, Menyhárt, Boldizsár,
de elfogytak a jézusok
a Dankó utcában rá a semmi vár.

Elmegy mellettem, nem vesz észre.
Csönd van.
Este.
Avarszag-rekviem.
Itt már mindent szabad,
csak lenni nem.

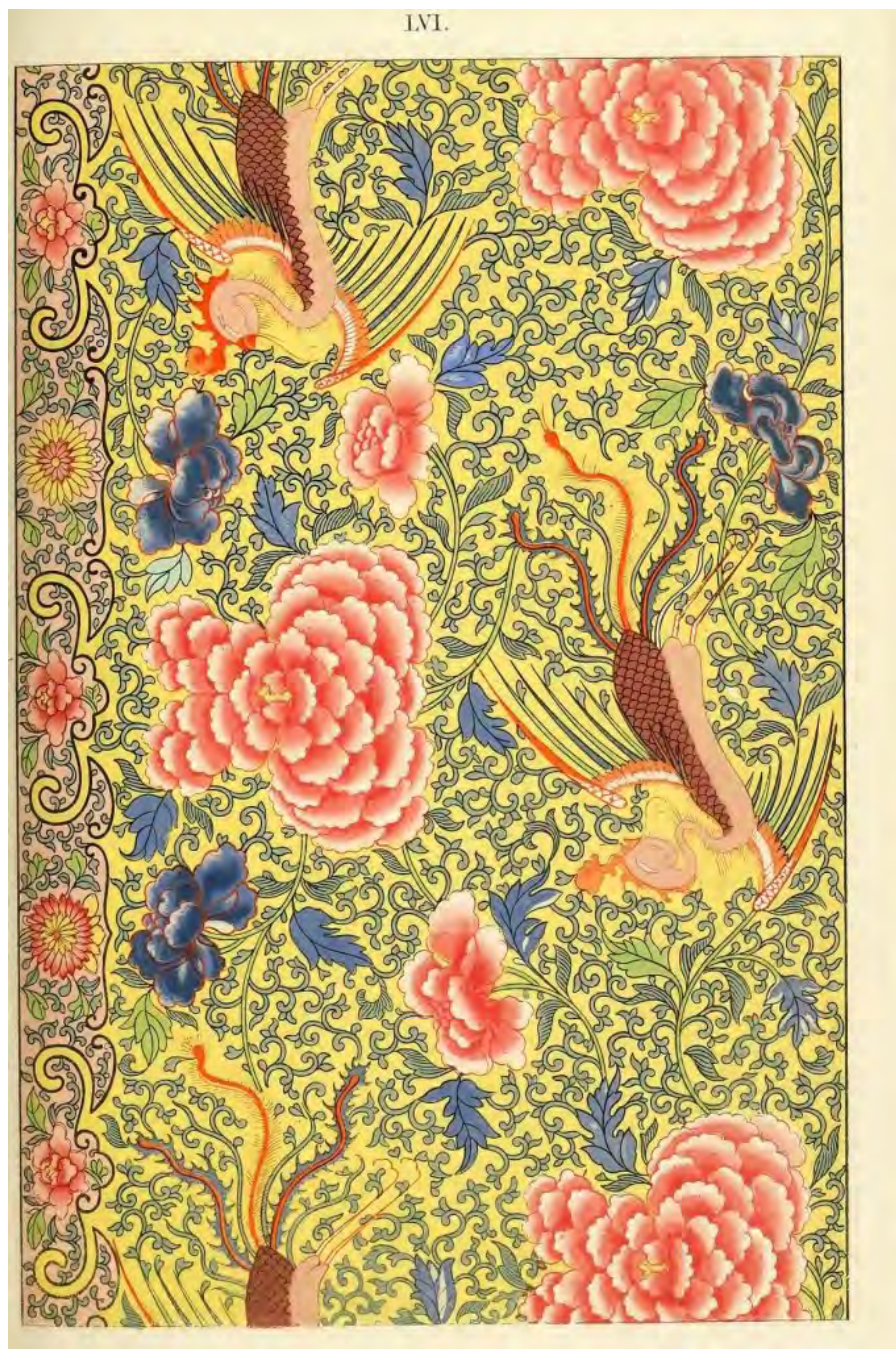
kép | byronv2, flickr.com

Mester Béla

A HAGYOMÁNY ÁRAMLÁSA ÉS AZ IDŐ TENGELE

PÁRHUZAMOK KARL JASPERS, JAN ASSMANN ÉS HAMVAS BÉLA
GONDOLKODÁSÁBAN

2017-11-02 | ESSZÉ

A 120 éve született Hamvas Béla (1897–1968) életműve könyvtárnyi terjedelmű. (Az elcsépelte szöveg ezúttal illik az egykori könyvtáros jórészt posztumusz megjelent munkáinak tekintélyes sorára.) A reflexiók a teóriától a költészetig szintén külön könyvtárakat tölthetnének meg. Munkásságának feldolgozásai ma már a szűkebb értelemben vett Hamvas-filológiától^[1] a magyar irodalmi hagyományban mindig fontos szerepet játszó, de Hamvas esetében a közelmúltig hiányzó paródiáig tartanak.^[2] Ebből a hatalmas témából az alábbiakban csupán egyetlen alapterminussal, a *hagyomány* értelmezésével foglalkozom.

időtlen gyógyszer

Hamvas Béla gondolkodásának alapvető eleme a *hagyomány*, amely nála elválaszthatatlan az életműben szintén kulcsszerepet játszó *válságtól*.

Szándékosan kerülöm, hogy *filozófiájának alapfogalmairól* beszéljek, hiszen éppen e terminusok használata az interpretációk egyik érzékeny kérdése. Hívei és bírálói közül többen hevesen tiltakoznának, hogy fogalmakat definiáló szakfilozófusnak tekintsük a szerzőt, nyilván más-más okból. A

hagyomány az ő felfogásában az emberi egzisztencia időtlen válságállapotának egyetlen, szintén időtlen gyógyszere, amely így nem a múltat, és nem valamely konkrétan körülírható kulturális hagyományt jelent, ahogy a műveiben használt *válság* szó is több és más, mint a gazdasági, politikai és háborús válság összessége. A hagyományhoz személyesen és tevőlegesen, nem csupán intellektuálisan visszanyúlva jutunk el az *inautentikus*ból az *autentikus* szférájába, a puszta *élet* területéről a *lét* tartományába, más megfogalmazásban az *apokalipszis* jelen állapotából az időtlen *aranykor*ba. Ahogyan sorra vesszük az életmű hagyományt értelmező, körbejáró szöveghelyeit, sajátos kettősséget figyelhetünk meg.

Amikor általában van szó a hagyományról, akkor időn kívülsége, örök és változatlan volta, az egész emberiség számára szóló egysége domborodik ki érthetően, különben a hagyomány közvetítéseként bemutatott számos és igen különböző szöveg mindegyike feloldódna a magyarázat során saját partikuláris történeti és kulturális szövegösszefüggésében. Ez a történeti és kulturális kötöttség ellentmondana a hagyomány változatlanságáról szóló és az egész emberiségre vonatkozó egység tanításának. Más helyeken viszont a megoldandó válságnak mégiscsak köze van az individuális egzisztencián kívül az aktuális világállapothoz, a szerző korához is. Az ennek megoldásaként előhívott hagyomány, ami maga a máig bennünk élő és megfelelően újra előhívható ősgondolkodás, őstudás, az, ami konkrét formában, szöveggé vagy tárgyként fölmutatható belőle, mégiscsak történeti tényként jelenik meg. Egészen odáig, hogy az egyes szövegek helyenként datálhatóakká válnak, az időbeli egyezésekből következtetéseket lehet levonni a tartalmi párhuzamokra vonatkozóan, esetenként még az egykori szerzők életrajzát is meg lehet írni. Hamvas a történeti szemléletnek ezeket a fogalmait fel is használja életműve bizonyos pontjain.

asztalfióknak dolgozó szerző

Ide kapcsolódik ambivalens viszonya az íráshoz mint a gondolatrögzítés eszközehez. Az élete nagyobb részében

az asztalfióknak dolgozó, terjedelmes és rendben tartott kéziratos hagyatékot alkotó szerző, aki fogékony éveiben az írott kultúra szentélyéhez, a könyvtár világához szocializálódott, nem győzi hangsúlyozni, különösen a hagyomány kapcsán, hogy ami írásban rendelkezésünkre áll az őshagyományból, az voltaképpen töredék, nem azonos azzal, amit föl akar idézni. Ebből adódik az aranykor hagyományának rekonstrukciójára irányuló munka kettős jellege is. Az írás előtti, sőt szó nélküli képi gondolkodás sajátosságai a helyreállítandó hagyományhoz kötődnek, de világos, hogy amit erről tudhatunk, az *szent szövegeken* keresztül közvetített, és nem mindegy, mit minősítünk *szent szövegnek*, és hogyan magyarázzuk ezeket. A kulturális emlékezet egészen különböző típusú eljárásai ötvöződnek itt; a szóbeliségben megjelenő, a közösség számára evidensnek tűnő tartalmakat hordozó hagyomány és a valamiféle reflexiót, az evidens értékeket megkérdőjelező írásos szövegtest vetül egymásra. Ahol a hagyomány örök, íratlan és nyelven kívüli egysége, valamint írott, így szükségképpen lajstromozható, kánonba foglalható különbsége élesebben szembekerül, azt hangsúlyozza, hogy az írott emlékek a bomló aranykor utolsó nemzedékeinek kétségbeesett kísérletei az általuk még ismert hagyomány átmentésére egyfajta időkapszulában, fekete dobozban, ami azonban csak részleges megoldás. Ez a szemlélet behozza ugyanis a történeti *időt*: mégis meghatározhatóvá válik legalább a hagyomány elrejtésének az ideje, ugyanakkor nekünk kell fölismernünk az igazi hagyomány fönmaradt elemeit, és elválasztanunk más írott dokumentumoktól.

Hamvas hagyomány-felfogásának csupán három összefüggését érintem. Először néhány párhuzamra hívom föl a figyelmet az európai gondolkodás történetében. A szakirodalomban ma már részletesen tárgyalt Nietzsche- és Heidegger-vonatkozásokon túl[3] bővebben szóba kerül majd Jaspers axiális korról alkotott elmélete, illetve fölvetődik az összevetés jövőbeli szükségessége a régió némely kortárs gondolkodójával, például Constantin Noicával (1909–1987). Ezután Jan Assmann a kulturális emlékezet működéséről alkotott elméletét hívom[4] segítségül a

kérdés megválaszolásához: Lehetséges-e a jaspersi axiális korban keletkezett, az emberiség kultúráját megalapozó alkotásoknak, illetve Hamvas *szent könyveinek* olyan formai sajátosságait leírni, amelyek az emberi kommunikáció szerkezetének vizsgálatából kiindulva hozzák közös nevezőre ennek a két, igen különböző műveket tartalmazó, ám egymáshoz nagymértékben hasonló szövegtestnek az elemeit. Végül egyetlen szöveg példáján vizsgálom, hogyan jelentkeznek Hamvas hagyomány-felfogásának sajátosságai a szövegkezelési és szövegértelmezési gyakorlatban, amikor az általa őshagyomány közvetítőjének tekintett művel áll szemben. Példám kiváltképpen alkalmas, hogy bemutassam a szóbeliség és írásbeliség kapcsolatát, hogy mit jelentett régebbi korokban a szerzőség fogalma: Konfuciusz *beszélgetéseinek és mondásainak gyűjteménye*,^[5] amelynek újabb értelmezéseiről, fordításának lehetőségeiről a közelmúltban is tanulságos diszkusszió folyt.^[6]

Párhuzamok térségünk és Európa filozófiatörténetével

Az európai kultúrának, legalábbis a humanizmus, majd a reformáció óta egyik, az aranykor-mítoszokból táplálkozó, de új szerkezetű és funkciójú eljárása és beállítódása a feltételezés, hogy valahol utat tévesztettünk, valamilyen őstévedéstől, ősbűntől „újra kell gombolnunk a mellényt”. Koronként megjelenik az érzés, hogy a jelen kultúrája silány, nem eredeti, csupán másolata valaminek, és feladatunk, hogy visszaállítsuk az eredeti állapotot. A visszaállítandó ideális állapot, legyen az a barbarizálódás előtti latin irodalmi aranykor vagy az őskeresztény vallási élmény és gyakorlat, annyiban történeti, hogy *egyszer* valóban megvalósult eszményként hivatkoznak rá, de időtlen és ahistorikus is, mert nem lehet meghaladni, továbbfejleszteni. Aki megközelítette, annak megszűnt a történelem, magát az időtlen, örökkévaló *eszményt*, az *aranykort* érintette meg.

XCIV.

A reformáció utáni, majd a modern klasszika-filológián iskolázódott, főként német gondolkodók számára a rekonstruálandó aranykor időhorizontja egyre régebbi korokba húzódik vissza, ennek következtében egyre kevésbé támaszkodhat terjedelmes szövegekből álló kánonokra. Vergilius már szóba sem kerülhet eszményként, a görög kultúrán belül fanyalgás fogadja a hellenizmus hosszú és termékeny évszázadait, hamarosan a klasszikus korszak is gyanúba kerül. Apollón helyett a mitológiában Dionüszosz, a filozófiában az attikaiak helyett a Szókratész előtti bölcsek gondolkodása lesz érdekes. Azoké, akik talán tudtak valamit, amit később, a hozzánk egyre inkább hasonló gondolkodók már nem. Nietzsche és Heidegger megnyilatkozásai és ezek hatása Hamvasra, ismertek. Nehezen lehet például az *élet* és a *lét* viszonyáról szóló fejtegetéseket úgy olvasni Hamvasnál, hogy ne jusson az ember eszébe a heideggeri *létfeledés* (*Seinsvergessenheit*) kifejezés. Kevés azonban az összehasonlítás tágabb régióink alkotóival, szerzőnk nemzedéktársaival. Constantin Noica gondolkodásában éppen az *élet* és *lét* fogalom-párjának használatakor találhatunk párhuzamokat Hamvas Bélával.[7] (Noica terminuspárja románul: *devenire/fiintă*;^[8] a kései fő mű angol fordításában: *becoming/being*.)^[9] Eszmetörténeti feladat annak feltárása, hogy milyen körülmények között maradt Noica marginalizált helyzetében is a szakfilozófia része és lett a román filozófiai elit következő nemzedékének atyamestere; miközben Hamvasra a magyar kultúrán belül lényegesen más szerep várt. Külön kutatásokat igényel annak a különbségnek a magyarázata is, ami a totalitárius ideológiákhoz kapcsolódó szinte minden más, korabeli tradicionalista gondolkodó és Hamvas ezzel ellenkező szellemi magatartása között áll fenn. Ez a különbség jelentős volt szellemi tájékozódásukra nézve is; míg román nemzedéktársai a negyvenes évek Németországának hivatalos filozófiai életével álltak kapcsolatban, Hamvas legkedveltebb kortárs német szerzője az ekkoriban belső emigrációban élő Karl Jaspers volt.[10]

az axiális kor

Az irodalomban ismertek ugyan a Hamvas és Jaspers közötti párhuzamok, főként Hamvas részletes, elemző méltatása a német filozófusról,^[11] a jaspersi axiális kor és Hamvas hagyományfelfogása némely vonásának párhuzamai

azonban nem kaptak kellő hangsúlyt az eddigi elemzésekben.[12] Jaspers csak 1949-ben megjelent történetfilozófiai szintézisében fogalmazza meg az axiális korról szóló gondolatait,[13] Hamvas pedig már korábban elindul a hagyomány keresésének és értelmezésének útján.[14] Nem hatást keresek tehát egybecsengő gondolataik összehasonlításakor, hanem szellemi párhuzamot, amelynek oka a kettejük által elemzett tárgy belső sajátosságaiban rejlik. Jaspers megfogalmazása szerint a Krisztus előtti 8. és 2. század között, de különösen a korszak közepén, az ötszáz évesekben egymástól függetlenül, de párhuzamosan, Kínában, Indiában és Nyugaton létrejött az emberi kultúra alapszerkezete.

A huszadik századra azután, amikor az addig elszigetelt kultúrák végképp jelenvalókká váltak egymás számára, bebizonyosodott a gyakorlatban is, hogy az axiális korban különböző helyeken létrejött szellemi termékek valóban az egységesülő emberiség közös értékei felé mutattak, azt alapozták meg. Az egyes fontos művek felsorolásában, tartalmuk végső egységének hangsúlyozásában Hamvas és Jaspers között messzemenő párhuzamok mutathatók ki. Hasonló az emberiség közös értékeire hivatkozás, még az a későbbi posztkolonialista szemléletet megelőlegező hangvétel is, amellyel az Európán kívüli világból származó művek egyenrangúságát hangsúlyozzák, azok komolyan vételét szorgalmazzák. A korszak meghatározásából eredő problémák is hasonlóak: mindkettejük egyik nagy kérdése, hogy miként kezelhető a keresztény hagyomány annak tudatában, hogy létrejött és szent szövegeinek, magának az újszövetségi Szentírásnak a lejegyzése kívül esik a kivételes korban, amikor (szerintük) meg kellene íródniuk a legfontosabb könyveknek.**[15]** Amíg azonban Jaspers axiális kora új, az emberiség egyesülését előkészítő világtörténelmi folyamat *alapító* szakasza, Hamvasnál ugyanez a korszak mély *válság*ot jelez, amelynek művei visszautalnak a válság előtti korszak őshagyományára, s ez számunkra már csak ezen a töredékes módon hozzáférhető, gyakorlat helyett írásként, *élet* helyett *irodalom*ként. Hamvas inkább az előzményeket, Jaspers a következményeket hangsúlyozza fordulópont-elemzésében, itt viszont azt vizsgálom,

hogy e körülményektől függetlenül, pusztán a mindkét gondolkodó által fontosnak tartott szövegek szerkezetére támaszkodva megragadható-e valami közös sajátosság, amelyet mindketten, sok más szerzővel együtt, saját gondolkodásuk szerint értelmezve, funkcióval ellátva fedeztek föl, egymástól lényegében függetlenül.

Hamvas Béla szent könyvei és Karl Jaspers axiális szerzői Jan Assmann kulturális emlékezet-fogalmának tükrében

A jelenség értelmezésében segítségünkre lehet Jan Assmann elmélete a kulturális emlékezetéről, amely éppen a hagyományozódás fogalmának, az írásbeliséghez és a szóbeliséghez való viszonyának a feltárását tűzi ki céljául úgy, hogy tétje végső soron a közösségi identitás megalkotásának és fönntartásának megragadása. **[16]** Művének alcímében ugyan – *Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* – politikai identitásról beszél; az állam, a vallás, a történelem és a tudomány feltalálásának a kötetet záró esettanulmányaival a szerző sorra veszi mindazt, amire alapozva egyáltalán kollektív identitásról beszélhetünk, ugyanakkor alapját képezi annak, ahogyan a világról azóta gondolkodunk. Assmann példaanyagában egyiptológus szaktudására támaszkodik, és főként a nyugati gondolkodás geneziséét akarja rekonstruálni, így hiányzik nála az Európán túli kultúrák komolyan vételére felszólító hangsúly, ami Jaspersnél és Hamvas néhány szövegében megjelenik, ám éppen a bennünket érdeklő művelődéstörténeti folyamatokból levonható általános következtetések megfogalmazásakor Assmann is használ távol-keleti párhuzamokat annak a megerősítésére, hogy a kulturális emlékezet egyetemes szabályait, és nem pusztán ennek sajátos nyugati módozatait tárta föl.

LXIX.

A kánon fogalmának körbejárása során lényegében ugyanazokat a jelenségeket érinti, amelyeket Jaspers az axiális korban született, az emberiség közös kultúráját megalapozó műveknek, Hamvas pedig az időtlen őskori hagyománynak mégiscsak

meghatározott, Jaspers axiális korával egybeeső korszakban végbement, jobb híján írásban történő átmentésének tekint, vagyis a legrégebbi, számunkra még elérhető megjelenítése ennek a hagyománynak. Assmann kulcsszavai a *rituális* és *textuális* koherencia.[17] A váltásban, az utóbbi dominanciájában látja a kulturális emlékezet új történelmi formájának kialakulását, amely egyenesen vezet a szóbeliség mintájára hömpölygő, egybefolyó, idővel megváltozó, éles kontúrokkal nem rendelkező *hagyományáram* egyes szövegeinek kiemeléséhez, kanonizálásához, ezek zárt egységkénti kezeléséhez, szövegazonosságuk megőrzéséhez és végül a kánon *megszentelődéséhez*. [18] A kanonizált szövegek köré szerveződő politikai és vallási közösségek az identitás új, eddig nem létező típusaként jelennek meg, jóllehet tisztában vannak azzal, hogy közösségük előzményei léteztek már a dominánsan rituális koherencia korában, és ezt büszkén hangsúlyozzák. Például az *Ószövetség* közösségét a kőtáblák, még inkább a *Tóra* szövege alapítja és tartja össze, ők mégis *Ábrahám fiainak* nevezik magukat, és attól a pillanattól számítják közösségüket, amikortól ősatyjuk fölismerte az igaz Istent és *helyesen gyakorolta* az őt megillető kultuszt anélkül, hogy ennek mibenlétét írásban vagy akár csak szavakban is szükségesnek látta meghatározni. A közös *ortopraxis*, helyes (kultikus) gyakorlat mint a közösséget meghatározó elv logikailag és időben is megelőzi a rítust magyarázó *szent szöveget*, és a köré szerveződő új típusú közösséget.

a szöveg legitimációja

A hagyományáramból kilépni szándékozó vagy a későbbi nemzedékek által kiemelt szövegek ambivalensen kapcsolódnak a megfogalmazásuk idején még nagymértékben

orális, a rituális koherenciával összetartott és fenntartott műveltséganyaghoz, amelynek későbbi korokban a kánonjául szolgálnak. Az irodalmi hagyományban szerzőkül megnevezett személyek mai szemmel szerénynek tűnő bizonykodásai, hogy ők nem mondanak, tanítanak semmi újat, csak az ősök hagyományát, éppúgy a szöveg legitimációját segíti, mint a tanú esküje, hogy semmit sem toldott hozzá a hallott, látott eseményekhez. A kanonizáló viszonyát a kanonizálás előtti hagyományhoz szükségképpen kettős időszemlélet jellemzi. Az író látja saját kora és tevékenysége időbeliségét, tapasztalja, hogy amit rögzít, azt másképpen is

rögzíthetné, esetleg közvetlenül tapasztalja, hogy konkurens írástudók másképpen írják le ugyanazt. Kétségei lehetnek olvasóközönsége szándékairól, a majdani korok olvasatairól, sőt bizonytalan a szöveg fennmaradásában is. Ezzel szemben a rögzítendő hagyomány ön-azonosnak és változatlanak, időn kívülinek tűnik számára. Igen gyakori az a fajta önértelmezés, amely szerint bizonyos szövegeket – legyenek azok imák, szertartási szövegek, történetírói munkák vagy hősköltemények – azért kell leírni, mert a közösségi emlékezet hanyatlása miatt elhomályosult az értelmük, és vita támadt az egyes változatokról.

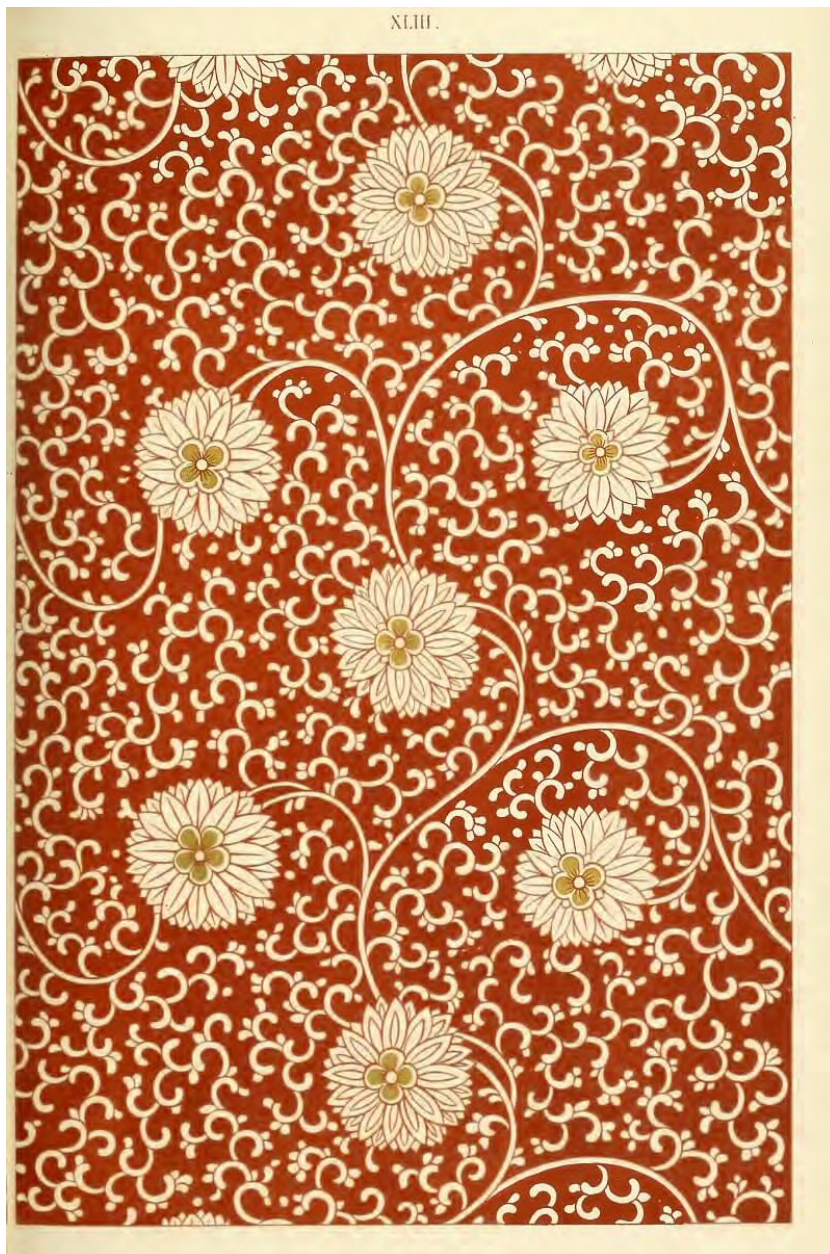

Ez az ambivalens viszony az íráshoz a filozófiában a legismertebben és legkarakteresebben Platónnál jelenik meg. Assmann munkája is sokat köszönhet Havelock és mások kommunikációtörténeti iskolát teremtő Platón-elemzéseinek,**[19]** és Hamvas Béla ide vágó gondolatait szintén Platónt értelmező írásaiban fogalmazta meg a legkerekebben. *Az írás platonizmusa* című rövid munkájában az írásbeliséget egyértelműen (régóta) hanyatló korunk bomlástermékeként állítja be, amelynek éppen a mindig leszűkítő, elszegényítő *kanonizálás* a fő bűne.**[20]** Az egyetlen mentség, ha éppen a hanyatló kor kikényszerítette körülmények között, az autentikus lét, az aranykori őshagyomány felejtése ellen használjuk föl az írást Platón módjára, aki otthonosan mozog a szóbeliség rituális koherenciájú világában éppúgy, mint a szövegek modern összefüggései között, ám egyértelműen az előző mellett kötelezi el magát. Hamvas szerint Platón azzal is tisztában van, hogy a kulturális emlékezet archaikus szerkezetére vonatkozó preferenciái a *politikai közösség archaikus* felfogását is implikálják, amint ez a korabeli Platón-fordítás apropóján írott tanulmányának már a címéből is kitűnik.**[21]** Görögség-értelmezésében, a *Hexakümion*ban áll előttünk talán legvilágosabban Hamvas őshagyománnyal kapcsolatos időfelfogásának ambivalenciája**[22] [23]**. Hamvas szóhasználata szerint az örökkévalóságként értett léthez vertikálisan, a múltó időből kilépve lehet eljutni. A görögök még képesek voltak az idő egyszerre vertikális és horizontális szemléletére, mi, modern emberek azonban ezt a képességünket mégiscsak a múltó idő konkrét

időpontjaiban, történelmünk megragadható korszakaiban veszítettük el, így visszaszerzésének valójában kettős módozata van. Néhány évvel később már általánosan, az őshagyományról szóló koncepciójába illesztve, immár görögség-értelmezésétől függetlenül jelenik meg írásaiban az írásbeli kultúra hasonlóan ambivalens magyarázata.**[24]**

Hamvas Béla mint szent szövegek kanonizálója: Konfuciusz esete

Az egyén mint megismételhetetlen személy számára mindig nyitva áll, hogy vertikálisan – egyfajta megtérésen keresztül – jusson el a lét tapasztalatáig, míg a hanyatló kor írásbeliségét terjedelmes írott életműben bíráló és könyvtárosként őrző, rendszerező szerző mégis kénytelen némileg horizontálisan, meghatározott történelmi korban, és csak ott keletkező konkrét szövegeken keresztül eljutni az aranykorig, és szándékai szerint nyilván másokat is segíteni írásaival az aranykori őshagyomány megtalálásában és jelenvalóvá tételében. Az íratlan őshagyomány felmutatására törekedve Hamvas rengeteg írott szöveget hoz létre, még a képi gondolkodás elsőbbségét az írásbeliséggel szemben is csak írásműben tudja kifejezni, egyetlen képi illusztráció nélkül.

Erre természetesen azt felelné Hamvas, hogy a látszólagos ellentmondás korunk, az ő terminusával az *apokalipszis* természetéből fakad; Platón módjára neki is újra meg kell kísérelnie szóba önteni a szótlan őshagyományt. A helyzet Lao-ce (Laozi) óta lényegében ugyanaz: már rajta is élcelődtek, amiért a szó nélküli tanításról szóló elméletét csupán ötezer írásjegy terjedelmű értekezésben tudta kifejteni, holott a hiba nem benne, hanem csekély értelmű hallgatóságában volt.**[25]** Hamvas az általa mindig ellenszenvvel illetett kanonizálás folyamatát valójában maga is folytatja, sőt az *Anthologia Humanában* és *Az ősök nagy csarnokában* soha nem látott mértékben kiterjeszti: arra vállalkozik, hogy az emberiség kultúrájának összes, az őskori

hagyományt töredékeiben megőrzött „szent szövegét” egyetlen gyűjteménybe foglalja és értelmezi. Ebből egy példán, Konfuciusz művének fordításán és kommentárján keresztül vizsgálom meg, hogy miként működik ez a gyakorlatban.

szimbolikus cselekedetek

A Lun-jü (Lunyu), Konfuciusz beszélgetései és mondásai iskolapélda a szöveg, szóbeliség és írásbeliség viszonyára az assmanni értelemben vett kanonizálás

folyamatának kezdetén. Kung mester írt ugyan, [26] de nem ezeket tartjuk a filozófiai műveinek, elitképző iskolát vezetett, de nem az abban oktatott tárgyakat – szertartástan, zene, írás, íjászat, kocsihajtás és a csillagászatot el nem különülő matematika; amelyek közül az első háromra, az úgynevezett „téli tantárgyakra” helyezte a hangsúlyt – tekintjük a szó szűkebb értelmében vett tanításának. Amit a kínai és a nyugati utókor konfuciánus iratoknak tart, azt nem ő írta, hanem a tanítványok kései nemzedékei jegyezték föl az utolsó személyes emlékekkel rendelkező közvetlen tanítványok halála után. Kritikájának tárgyát többnyire nem más filozófusok eszméi adják, hanem a társadalmi, hatalmi gyakorlatban különösebb elméleti reflexió nélkül meglépett, többnyire *szimbolikus cselekedetek*. Nemzetségi rituálén nyolc sorba állított, bronzbaltával hadonászó, kosztümös táncosok (*Lunyu* III. 1), a *Jung (Yung) ének* című zenedarab (*Shijing* 282) elmuzsikáltatása (*Lunyu* III. 2). Mindkettővel az a baj, hogy eredetileg a császár udvari reprezentációjának elemei, amelyeket a mester korában, a Csou (Zhou)-dinasztia hatalmának szimbolikussá válásával párhuzamosan egyes arisztokrata családok kisajátítottak. A mester válasza ilyen esetekben a megfelelő szertartási szöveg felidézése a Dalok Könyvéből, megmutatva, hogy helytelenül elvégzett szertartásról van szó, aminek az Égalattiban előbb-utóbb meglesz a kellemetlen következménye. [27]

Nem véletlen, hogy a konfucianizmus az egyetlen kínai filozófiai iskola, amelynek követőit nem az alapító mester után vagy a legjellemzőbb terminus, kutatási téma alapján nevezték el, hanem egyszerűen *zsu(ru)-nak*, szertartásmesternek, rituális szakértőnek mondják őket. Szokás ezt nyugati nyelvekre, az eredeti kontextus némi félreértésével *írástudónak* fordítani. [28] A korai konfuciánusok azonban nem annyira szent *szövegeket* értelmeztek, hanem helyes rituális *praxisokat* próbáltak

megállapítani, amelyben a szövegeknek csupán segédszerepük lehet. A legitim állapotok visszaállításának általános módja a nevek javítása *cseng ming (zheng ming)*, [29] amelynek a nemesb emberek[30] (*kiün-ce, junzi*) általi végrehajtása után minden méltóságnév újra azt a funkciót takarja majd, amit egykor jelentett a Csou (Zhou)-udvarban. Ezzel érjük el, hogy a szertartások (*li*) újra működjenek a rituális zenemű (*jo, yo*) által, a törvények írásba foglalása nélkül is összetartott országban, elkerülve a káoszt (*luan*).[31]

Hamvas Béla Konfuciusz-értelmezése az akkori európai, elsősorban német sinológia eredményeire épít. Fordítása[32] tehát a *Lunyunek* a könyvtárában is meglévő, akkor mérvadó német nyelvű kiadásán alapul.[33] Hamvas többnyire átveszi a német kiadásban az egyes beszélgetések fölött címszerűen feltüntetett témamegjelöléseket, és kis változtatásokkal követi a kínai nevek és fogalmak átírási módját is. A kötet címlapjának illusztrációja, Konfuciusz portréja is a német kiadás alapján készült. A szöveget azonban Hamvas erősen megválogatja: elhagyja a fejezetek és azon belül az egyes beszélgetések szokásos számozását és a német kiadás összes magyarázó jegyzetét, valamint a fő szöveg jó harmadát. (A *Lunyu* 20 fejezete között olyan is akad, amelyből egyetlen mondat sem került be Hamvas fordításába.) Többnyire egész beszélgetéseket töröl, de arra is van példa, hogy a beszélgetés szövegéből hagy el több mondatot. Ez a szövegválogatás maga is egyfajta értelmezés: nyilván a számára fontos témákat hagyta meg, a neki érdektelenekeket törölte; később az *Anthologia humana* szemelvényeibe pedig csupán a legfontosabbakat válogatta be.

a civilizált kínai világ törvénye

A nevek kijavításának programja megőrzi központi szerepét az *Anthologia humana* szemelvényeiben is, ám lebeg, nincsen megragadható kötődése sem az írásbeli, sem a

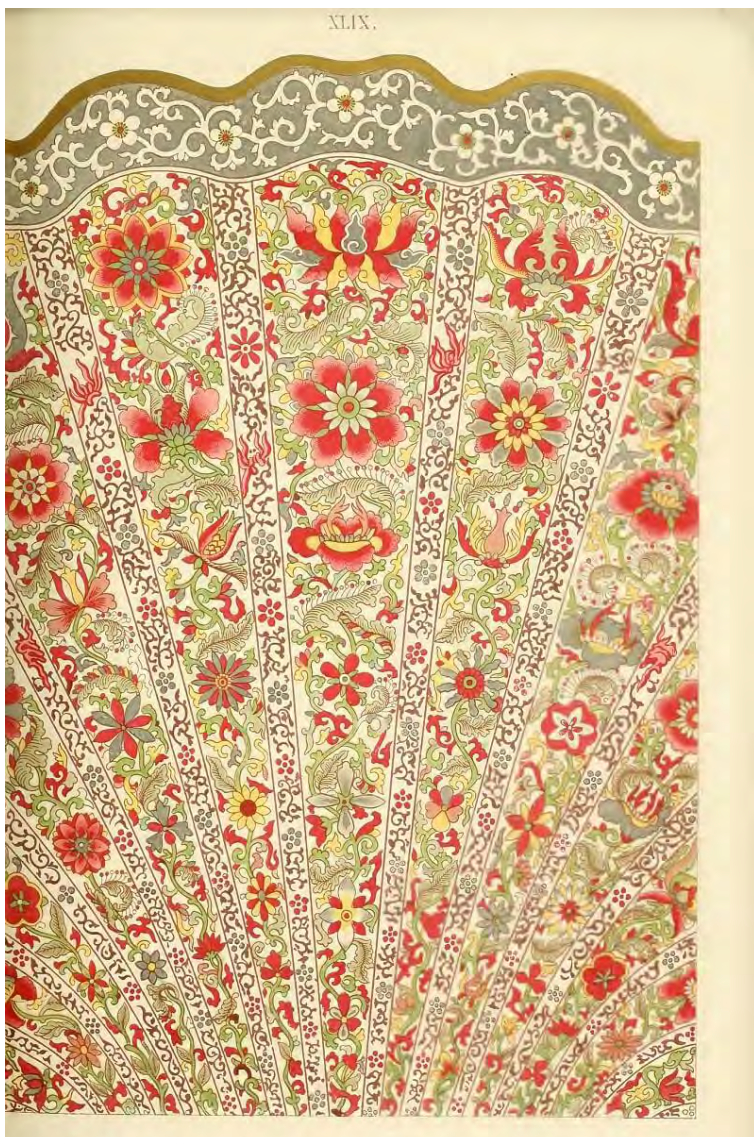
rituális, sem a hatalmi szférához, megmarad egyfajta általános erkölcsi jó tanácsnak az egyenes viselkedésről. A legérdekesebb a *li* és a *luan* terminusok átértelmezése.

Utóbbi ugyan nem szerepel Hamvasnál külön terminusként, a szövegösszefüggésből és különösen az általa kiadott válogatás megfelelő szöveghelyeiből azonban egyértelműen kikövetkeztethető, hogy erről a kifejezésről van szó. A *li*, a *szertartásosság* elve eredetileg a pontosan végrehajtott áldozatokat, rituálékat jelentette, Kung mester már az udvari protokoll, és általában az emberi viselkedés megfelelő formáira is használja. A kozmikus eredetű kifejezéssel, az égi csillaghálót, majd az azt leképező cselekvést jelentő írásjeggyel asszociálják a régi kínaiak. Kung mesternél a terminus az emberi világ, mégpedig szigorúan a civilizált kínai világ törvénye, amellyel a barbárok nem rendelkezhetnek, hiszen éppen ezért barbárok. Európai műveltségű ember számára úgy lehetne érzékeltetni jelentéstartalmát, ha egy pillanatra eljátszanánk azzal, hogy *nomosznak* fordítjuk, tudván persze, hogy a görög szóban éppen a vallásos rituáléra vonatkozás nincsen benne. Vagy más szavakkal, visszakínaiasítva a terminusokat, a későbbi konfuciánusok szellemében azt lehetne mondani, hogy a *li* a társadalom *tao(dao)*-ja.[34] Hamvas interpretációjában ez a terminus kozmikus törvényként, nagyjából a görög *logosz* értelmében jelenik meg. Ezt képviseli Hamvas szerint Kung mester, visszatartva az Égalattit a szintén nem konfuciuszi politikai értelmében vett, inkább a *kozmoszal* szembeállított görög *káosz* mintájára használt *luan*tól. Az időtlen, íratlan őshagyományt Kung mester Hamvas Béla magyarázata szerint úgy képviseli szavak nélkül, csupán a helyes praxis felmutatásával, hogy közben azért maga is régi, *szent szövegekben*, nem pedig az *ortopraxis* töredékesen fönmaradt *cselekvési hagyományában* bukkan rá.[35] Egyáltalán nem közömbös Hamvas számára Kung mester feltételezett életideje sem, amelynek az emberi kultúra kitüntetett korszakára kell esnie, hogy kortársai lehessenek „Lao-ce, Buddha, az utolsó Zarathusztra, Hérakleitosz és Püthagorasz”, akik egymástól függetlenül érzékelik az emberi történet legnagyobb megrázkódtatásának kezdetét.[36]

*

Sajátosan kanonizált, így némileg uniformizált és hellenizált Kung-cét kapunk tehát Hamvas sajátos őshagyomány-kanonizáló programjának végső eredményeként. Nem csoda: Hamvas korának gyermeke, a negyvenes évek elején kialakított Konfuciusz-értelmezése jól beleillik abba a vonulatba, amely a szövegszerűen is mind jobban

megismert klasszikus kínai bölcseletet ki akarván szabadítani a hegeli filozófiatörténet filozófiai *elő-korának* sémájából, a görög–kínai párhuzamokat hangsúlyozta, vagy éppen ilyeneket kreált.**[37]** Mindemellett a végkimenetel valószínűleg a vállalkozás szerkezetébe kódolt alapvető ellentmondásból is előre kiszámítható lett volna: írásban kanonizálni a kánonellenes íratlan hagyományt valószínűleg lehetetlen, a hagyomány őseredeti egységét előfeltételezni pedig azzal járhat, hogy a kutató ezt az egységet egyre inkább képes lesz bármilyen anyagon bebizonyítani.**[38]** A vállalkozás erénye nyilván nem ebben rejlik, hanem a rituálisról a textuális koherenciára váltás messze ható, a közösségi identitást is érintő jelentőségének korai megsejtésében. Habár Hamvas jelentősége jóval szerényebb, mint amit a körülötte kibontakozott kultusz sugallni szeretne, ez a szerep sem lebecsülendő az európai művelődés történetében, és minden ellentmondásosságával együtt legalább valóban az övé.

A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézet és a Nyíregyházi Egyetem munkatársa.

Tanulmányom az Eperjesi Egyetemen 2017. március 23-án *A Tarca-parti Athén a magyar irodalomban és kultúrában* című konferencia keretében tartott előadás szerkesztett változata. A témáról először Egerben, 2014. október 16-án tartottam előadást *Autentikus hagyomány, tengelyidő, hagyományáram* címmel az *Esztétikum és etikum Hamvas Béla életművében* című konferencián. Ezúton köszönöm mindkét konferencia szervezőinek és résztvevőinek a megszólalási lehetőséget és a szakmai eszmecesterét, amellyel lehetővé tették a téma továbbgondolását és a tanulmány megírását.

[1] Ennek máig legkiemelkedőbb munkája Darabos Pál monográfiája, legutóbbi kiadását lásd: Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája*. I-III. kötet. Budapest: Hamvas Intézet, 2002.

[2] Hamvas Béla karikatúrájával illusztrálva lásd: Bödőcs Tibor: *Aléb Savmah: A szalonnáról (még egyszer)*. *Hévíz*, 23. évf. 2015/4 – 5. sz. 339-341.

[3] Hamvas Béla helyéről az európai filozófia történetének vonulatain belül átfogó képet nyújt: Thiel Katalin: *Maszkjáték. Hamvas Béla Kierkegaard és Nietzsche tükrében*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2002. (*Carmen Saeculare*, XVI).

[4] Jan Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck, 1992; angol változatát lásd: Jan Assmann: *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2011. Magyar változatát lásd: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Fordította Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 1999.

[5] Hamvas Béla a *Lun jü (Lunyu)* szövegének bő felét saját, németből készült fordításában és értelmező bevezetésével 1943-ban adta ki; lásd: Kungfutse: *Lun Yü. Kung mester beszélgetései*. Fordította és bevezetéssel ellátta Hamvas Béla. Budapest: Bibliotheca, 1943. A rendelkezésére álló német kiadás: Kungfutse: *Gespräche (Lun Yü)*. Fordította Richard Wilhelm. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1921. Hamvas Béla fordítása volt a mű első, magyarul hozzáférhető változata. Modern kiadását lásd: Hamvas Béla: *Konfu-ce: Lun-jü*. In: *Uő: Az ősök nagy csarnoka II. Kína-Tibet-Japán*. Szentendre, Medio, 2003. 9-29. Ebből egy néhány oldalas válogatás bekerült az

Anthologia humana gyűjteményébe is, lásd: Hamvas Béla (összeállította és bevezette); Kemény Katalin (átdolgozta és sajtó alá rendezte): *Kung mester beszélgetései*. In: Uő: *Anthologia humana. Ötezer év bölcsessége*. 5. átdolgozott kiadás. Szombathely, Életünk Könyvek, 1990. 32–34. Teljes magyar fordítása kínaiából: Tókei Ferenc (fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta): *Beszélgetések és mondások*. In: *Kínai filozófia. Ókor*. Budapest, Akadémiai, 1986. 3. kiadás. I. kötet, 53–174.

A továbbiakban a kínai neveket és terminusokat előbb az úgynevezett népszerű magyar átírásban használom, majd, amennyiben az eltérő, megadom a hivatalos kínai *pinyin* átírást, amely a nemzetközi és a magyar sinológiában is egyre inkább mérvadónak számít. A kínai filozófia terminusainak értelmezésében és kínai írásjegyeik megkeresésében jól használható a kínai filozófia új magyar történetének *Fogalomtára*: Kósa Gábor – Várnai András (szerk.): *Bölcselők az ókori Kínában*. Budapest, Magyar Kína-kutatásért Alapítvány, 2013. 495–550.

[6] A *Lun-jü* teljes szövegének kétnyelvű kiadása új magyar fordítással: Öri Sándor: *Konfuciusz bölcseletei. Lun jü*. Budapest: Golden Goose, 2012. A kötetről és a mű fordításának problémáiról szóló alapos recenziót lásd: Takó Ferenc: Mit jelent a fordítás? *Magyar Filozófiai Szemle*, 57. évf. 2013/1, 182–191.

[7] Hamvas Béla gondolkodásának párhuzamát román nemzedéktársaival, közöttük Constantin Noicával fölveti: Szakolczai Árpád: Az axiális kor avagy a globalizáció új megvilágításban. *Szociológiai Szemle*, 14. évf. 2004/1, 36–65.

[8] Lásd: Constantin Noica: *Devenirea întru ființă. Încercare asupra filosofiei tradiționale. Tratat de ontologie. Scrisori despre logica lui Hermes*. București: Humanitas, 1998.

[9] Lásd: Constantin Noica: *Becoming within Being*. Fordította Alistair Ian Blyth. Milwaukee/WI: Marquette University Press, 2009 (*Marquette Studies in Philosophy*, 61). Noica gondolkodásából a magyar olvasó a következő kötetek révén kaphat ízelítőt: Constantin Noica: *De Caelo. Próbálkozás a megismerés és az egyén körül*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Papp László. Nagyvárad, Familia, 1996; Uő: *Mathesis vagy az egyszerű örömök*. Fordította Fazekas István, Papp László; a bevezető tanulmányt írta Papp László. Nagyvárad, Familia, 1996.

[10] Hamvasnak kora magyar és nemzetközi filozófiai életéhez, ezen belül Jaspershez fűződő viszonya nincs Darabos Pál hatalmas monográfiájának fókuszában. A most tárgyalt korszakra vonatkozó kötetet lásd: Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája. II. kötet: A lényegkereső (1926–1948)*. Budapest: Hamvas Intézet, 2002. A magyar filozófiai élettel való kapcsolatáról a bennünket érdeklő korszakban átfogó képet ad Lengyel András, annak a sajátos *önkéntes kívülrálló* pozíciónak a rekonstruálásával együtt, amely lehetővé tette Hamvas Bélának, hogy a harmincas és a negyvenes években a szakfilozófiát elutasítva, ám mégis a filozófiai intézményrendszeren belül fejtsse ki nézeteit. Lásd: Lengyel András: „... szólj, Szokratész, van értelme még?” *Forrás*, 37. évf. 2005/10, 87–100.

[11] Az először 1941-ben megjelent tanulmány újabb kiadását lásd: Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia (Karl Jaspers filozófiája)*. In: Uő: *Szellem és egzisztencia*. Pécs: Pannónia Könyvek, 1988. 27–84.

[12] Az axiális kor jaspersi eszméjének utóéletét összefoglalja, és Hamvas munkásságával párhuzamba állítja: Szakolczai Árpád: Az axiális kor avagy a globalizáció új megvilágításban. *Szociológiai Szemle*, 14. évf. 2004/1, 36–65. Szakolczai az axiális korról szóló kortárs nemzetközi diskurzusba is bekapcsolta Hamvas Bélát, lásd: Szakolczai, Árpád: *Between Tradition and Christianity. The Axial Age in the Perspective of Béla Hamvas*. In: Johann P. Arnason, Shmuel N. Eisenstadt, and Björn Wittrock (szerk.) *Axial Civilisations and World History*. Boston–Leiden: Brill, 2005. 107–121.

[13] Jaspers a háború alatt, és az azt követő években dolgozta ki az axiális korról szóló elméletét, lásd: Karl Jaspers: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. München: Piper, 1949; angol változatát lásd: Karl Jaspers: *The Origin and Goal of History*. Fordította Michael Bullock. New Haven/CT: Yale University Press, 1953. A magyar olvasó számára a kérdés rövid áttekintését nyújtja a következő szemelvénykötet: Karl Jaspers: *Mi az ember: Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Válogatta és bevezető kommentárokkal ellátta Hans Saner. Budapest, Katalizátor, 2008. 249–257. Jaspers 1953-ban megjelent önéletrajzában külön fejezetben tér ki arra, hogy hogyan jutott el a világtörténelem filozófiájának a filozófia világtörténetével összekapcsolt gondolatáig, melynek középpontjában az axiális kor áll (ugyan ezt a kifejezést az önéletrajzban nem használja). Számunkra különösen érdekes, hogy filozófiájának új témáját összekapcsolja a harmincas évek végén megismert kínai filozófia hatásával. Lásd: Karl Jaspers: *Philosophische Autobiographie*. München: Piper, 1977; angol változatban: Karl Jaspers: *Philosophical Autobiography*. Fordította Paul Arthur Schilpp – Ludwig B. Lefebre. In: Paul Arthur Schilpp (szerk.): *The Philosophy of Karl Jaspers*. New York: Tudor Publishing Company, 1957, 3–94. Magyarul lásd: Karl Jaspers: *Filozófiai önéletrajz*. Fordította Bendl Júlia. Budapest, Osiris, 1998. 128–131.

- [14] Thiel Katalin rekonstrukciója szerint a harmincas évek legvégén, a negyvenes évek legelején, az 1937-ben megjelent válság-esszét követően történik meg a fordulat. Lásd: Thiel Katalin: *Maszkjáték ...* 23. skk.; Hamvas Béla: *A világválság*. Budapest, Magvető, 1983.
- [15] Hamvas Béla értelmezői közül többen hangsúlyozzák az életműnek a keresztény gondolkodással összefüggő vonásait, így a 12. jegyzetben idézett két írásában Szokolczai Árpád is. Jómagam az életmű egészében legalábbis problematikusnak látom a kereszténységhez való viszonyt.
- [16] Assmann maga is részt vesz az axiális korról szóló kortárs eszmecsereben. Világosan kifejti a párhuzamokat és az eltéréseket Jaspers és tanítványainak eszméi és saját elmélete között. Lásd: Jan Assmann: Axial „Breakthroughs” and Semantic „Relocations” in Ancient Egypt and Israel. In: Johann P. Arnason, Shmuel N. Eisenstadt, and Björn Wittrock (szerk.) *Axial Civilisations and World History*. Boston–Leiden: Brill, 2005. 133–156; Jan Assmann: Cultural Memory and the Myth of the Axial Age. In: Robert N. Bellah, Hans Joas: *The Axial Age and Its Consequences*. Cambridge/MA – London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2012. 366–407.
- [17] Jan Assmann: *A kulturális emlékezet ...* 87–102.
- [18] Jan Assmann: *A kulturális emlékezet...* 91–93; 93–96; 103–126.
- [19] Eric A. Havelock: *Preface to Plato*. Cambridge/MA, Harvard University Press, 1963.
- [20] Hamvas Béla: *Az írás platonizmusa*. In: Uő: *A láthatatlan történet (1943). Sziget (esszék) (1935–1936)*. Szentendre, Medio, 2001. 281–294.
- [21] Hamvas Béla: *Az archaikus közösség. A teljes magyar Platón megjelenése alkalmából*. In: Uő: *Közös életrend*. Budapest, FSZEK, 1988. 157–169.
- [22] Hamvas Béla: *A babérligetkönyv. Esszék (1932–1945). Hexakümion. Nagy illúziók alkonyán (1937)*. Szombathely: Életünk Könyvek, 1993. 327–333.
- [23] Thiel Katalin: *Maszkjáték...* 99–100.
- [24] Hamvas Béla: *Scientia Sacra. Az őskori emberiség szellemi hagyománya*. Budapest, Magvető, 1988. 63–64; 70.
- [25] Po Csü-jinek (Bo Juyi), a Tang-kor klasszikus költőjének (772–846) *Lao-ce olvasása* közben című négy sorosa tette szállóigévé a *szó nélküli* tanítását *leíró* Lao-ce paradoxonját: „Beszélőnél többet ér a bölcs, aki hallgatag...” / Lao mestertől veszem én e jeles idézetet. / Ha őbenne volt elég hallgatag-mély bölcsesség, / hogy lehet az, hogy könyvet írt, benne ötezer jelet?” Csongor Barnabás nyersfordítása alapján fordította Weöres Sándor.
- [26] A kínai hagyomány neki tulajdonítja a szülőföldje, Lu fejedelemség *Tavaszkor és őszök* (=évkönyvek) című krónikájának megírását a Keleti Csou (Zhou)-kor kezdetétől a mester haláláig, valamint a *Dalok Könyve* (*Si king, Shijing*) gyűjteményének összeállítását a korában ismert szertartási énekekből, valójában kora szertartási énekeinek a kanonizálását. E szövegek szerzőségét ma már aligha tulajdonítja bárki is Kung mesternek, de jellemző, hogy a hagyomány milyen típusú írásba foglalását tulajdonították neki a régiségben.
- [27] „A segédkezők a fejedelmek, s az Ég Fia méltóságos” – hogyan énekelhették ezt a ’három család’ csarnokában?” (*Lunyu* III. 2); Tőkei Ferenc: *Beszélgetések és mondások...* 61. Konfuciusz itt egyértelműen arra mutat, hogy ezt a királyi szertartási himnuszt, amelynek még a szövege is utal a császár jelenlétére, egyetlen alattvalónak sincs joga magánjellegű családi eseményen előadatnia, legyen egyébként bármilyen magas rangú.
- [28] A *zsu(ru)* terminus régebbi a konfucianizmusnál, eredetileg azt az értelmiségi szakértő réteget jelentette, amely egyaránt járatos a szertartások gyakorlatának és az írásban megőrzött szövegének hagyományozásában, mintegy a *rituális és textuális koherencia határán* áll, átmenet az orális kultúrák *hivatásos emlékezőinek* és az írásos kultúrák *írástudóinak* a funkciói között. Az értelmezést bonyolítja, hogy a szóban forgó társadalmi csoport része a *ső* (*shi*) terminussal jelölt értelmiségi rétegnek, aminek szintén *írástudó* a szokásos fordítása. Jellemző, hogy Vu Csing-ce (Wu Jingzi, 1701–1754) regényének magyar kiadásában hosszasan kellett magyarázni a cím fordítását, amely az eredetiben a *ru* (*zsu*) terminust tartalmazta: *Rulinwaishi, A zsu(ru)-k ligetének nem hivatalos története*. Mint a nyugati nyelveken általában, a szereplők megnevezése végül *írástudó* lett, az eredetileg a történetírás egyik műfajára ironikusan utaló műfajmegjelölés magyar nyelvű érzékeltetéséről pedig lemondtak, ám a fordítási nehézségek okát elmagyarázzák az előszóban; lásd: Vu Csing-ce. *Írástudók*. Fordította és utószót írta Polonyi Péter; a jegyzeteket összeállította Ecsedy Ildikó. Budapest, Európa, 1966.

[29] A terminus részletes értelmezését lásd: Várnai András: „Egyenes nevek” (Zheng ming). Nyelvelmélet, hatalomtechnika és erénytan a klasszikus kínai bölcseletben. *Magyar Filozófiai Szemle*, 55. évf. 2011/2, 9–31.

[30] Őri Sándor fordítása szerint.

[31] Ugyanez a terminus Kuroszava Akira kései nagy munkájának címéből vált közismertté, persze japán kiejtéssel: *Ran*. A japán filmrendező ragaszkodott hozzá, hogy a külföldi forgalmazásban a plakátokon és a filmelőzetesekben szerepeljen a film címe a japán kifejezés latin betűs átírásában is, és az eredeti *kanjival* is, lényegében lefordíthatatlan, erős kulturális kötöttségű terminusnak ítélve a kifejezést.

[32] Első kiadása: Kungfutse: *Lun Yü. Kung mester beszélgetései*. Fordította és bevezetéssel ellátta Hamvas Béla. Budapest: Bibliotheca, 1943.

[33] Kungfutse: *Gespräche (Lun Yü)*. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1921.

[34] Sziün-ce (Xunzi) az emberi természet rossz voltára vonatkozó tanításából következik majd, hogy az erkölcsi értelemben vett jó mesterséges, társadalmi természetű, és a *li* gyakorlása révén felgyülemlett, tanult megkülönböztető képességen alapul. A terminushasználat korántsem olyan egyértelmű az eredeti szövegekben, ahogyan a rövid, szükségképpen egyszerűsítő áttekintés alapján tűnik. Konfuciusznál például a *tao (dao)* is gyakran előfordul a társadalom rendjének, törvényének értelmében. A *li* terminus értelmezésének középponti szerepére az is rávilágít, hogy Őri Sándor fordítása éppen e kifejezés megfelelőjeként használja a *tradíció* szót.

[35] A *Lun-jü* tanúsága szerint Konfuciusz gondolkodása nem irányult ilyen egyoldalúan a szent könyvekre. Az idősebbek tiszteletének előírása például azon alapszik, hogy a mester megítélése szerint korának öregei még megtapasztalhatták ifjúkorukban a helyes (rituális és morális) praxist, ezért érdemes meghallgatni őket.

[36] Hamvas Béla: *Konfu-ce...*11.

[37] E korszak nagyszabású filozófiatörténeti vállalkozását lásd: Fung Yu-Lan: *A History of Chinese Philosophy*. Fordította D. Bodde. 1–2. kötet. Princeton/NJ: Princeton University Press, 1952–1953. Rövidített, egy kötetes változata is megjelent, ez hozzáférhető magyarul is, lásd: Fung Yu-lan: *A kínai filozófia rövid története*. Szerkesztette Derk Bodde. Fordította Antóni Csaba. Budapest, Osiris, 2003. A kínai filozófiatörténet módszertani dilemmáiról, benne a hegeli séma meghaladására való törekvésről lásd: Várnai András: *A kínai és a görög gondolkodás „összemérhetőségének” nehézségeiről*. In: Kósa Gábor – Várnai András: *Bölcselek az ókori Kínában*. 382–494. 389. skk.

[38] Assmann tanulmányának már a címével is arra utal, hogy az *axiális kor* eszméjét inkább *mítosznak* gondolja, mint *elméletnek*. A misztifikáció veszélyét éppen abban látja, hogy az időbeli és tartalmi párhuzamok erőltetése révén sokan – például Ekhnáton, Mózes, Jézus és Mohamed – kimaradnak a meghatározó vallásalapítók sorából, ugyanakkor a valójában sokszínű és sokrétű hagyomány az interpretációkban homogénné válik: mindenütt ugyanazt látjuk. Így foglalja össze álláspontját: „Az írásbeliségre mint a kulturális emlékezet szerkezetének és szerveződésének megváltoztatójára vonatkozó megfontolások eredményeképpen meg kell vallanom, hogy igazából nem sorolhatom magam az 'axiális kor' mint az egyetemes történelemben az időszámításunk előtti első évezred közepén *grosso modo* megjelenő globális fordulat hívei közé. Másrészt az axialitás fogalmát (a pre- és pro-axialitással együtt) az összehasonlító kultúrtörténet értékes és nélkülözhetetlen elemző eszközének találom.” Jan Assmann: *Cultural Memory and the Myth of the Axial Age*. In: Robert N. Bellah, Hans Joas: *The Axial Age and Its Consequences*. Cambridge/MA – London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2012. 398.

kép | Kínai ornamentika, Elusive Muse, flickr.com

Kiss Lajos András

MIGRÁCIÓ, MENEKÜLTVÁLSÁG, NÉPESSÉGCSERE, TERRORIZMUS – HOGYAN ÉLJÜNK APOKALIPSZIS IDEJÉN? 4.

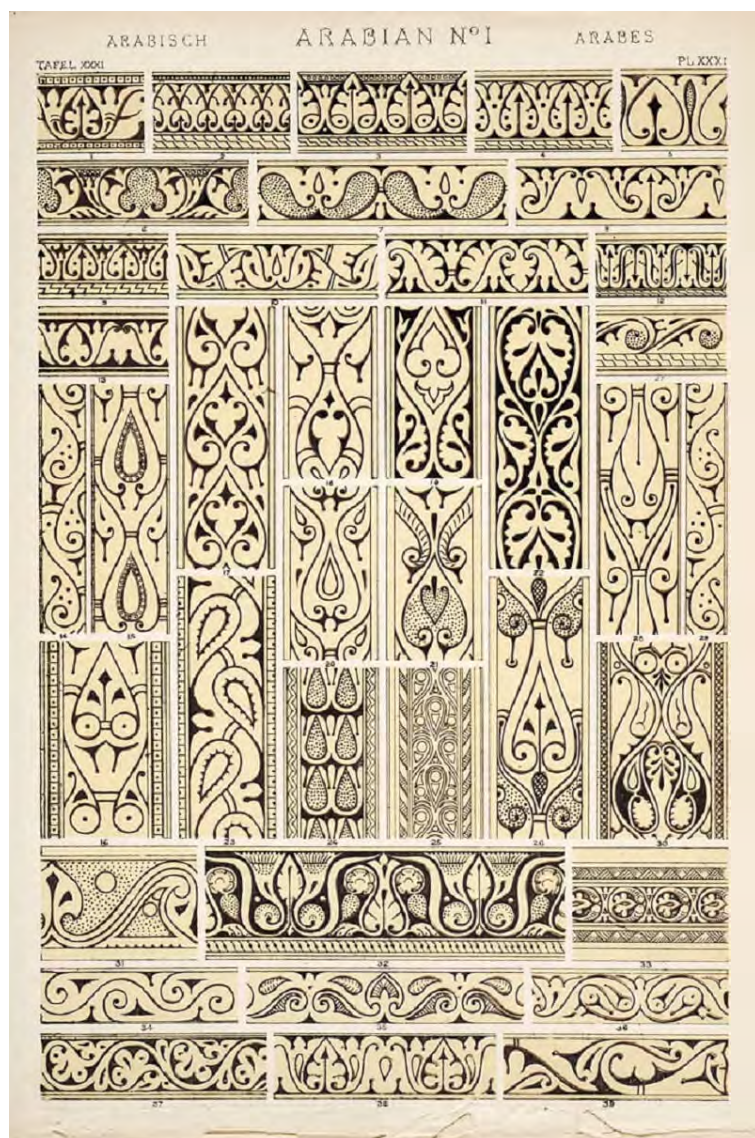
AZ ISZLÁMKRITIKUSOK ÉRVEI

2017-11-22 | ESSZÉ

Siegfried Kohlhammer az *Iszlám és tolerancia* című könyve előszavában arról elmélkedik, hogy meglehetősen kínos helyzetbe kerülhet az ember, ha a világ szemében „önjelölt iszlámkritikus” szerepében tűnik fel.[1] Kohlhammer utánanézett a Google-keresőben a szókombinációnak (nyilván a német nyelvűben), s több mint húszezer találatot kapott.[2] Kohlhammer leleményes ötlete megerősít, hogy magyarázkodással kezdjem: nem vagyok szakértője az iszlámnak, és a *Koránt* is – a *Bibliához* hasonlóan – csak néha-néha veszem kézbe, szisztematikus vallástudományi ismereteim meg végképp nincsenek. Ugyanakkor a jelenkori migráció kérdéseit boncolgatva, nem tehetem meg, hogy figyelmen kívül hagyjam ezt az érzékeny szellemi területet. A magamnak teremtett kellemetlen helyzetből úgy igyekszem kiutat találni, hogy csak nagyon visszafogottan érintem az iszlám tisztán vallási/teológiai problematikáját, s inkább a társadalmi, szociológiai és kulturális aspektusaira figyelek. S még egy kiegészítés: az utóbbi néhány évben – nem kis részben az 2015-ös menekültválság nyomán – Nyugat-Európában gomba módra szaporodtak az iszlám vallással és az iszlám kultúrával foglalkozó könyvek. Csak a

német és a francia nyelvterületen is több száz könyv jelent meg az utóbbi két esztendő során. Ezek a munkák persze különböző színvonalúak, a népszerűsítő/propagandisztikus irodalomtól a rendkívül alapos, komoly tanulmányokig szinte minden változatra találunk példát. Feltűnő, hogy a művek többsége egyértelmű pro vagy kontra álláspontot foglal el az iszlámmal kapcsolatban. A „józan középútra” szinte alig van példa. Éppen ezért úgy döntöttem, hogy írásomat két részre bontom. Az első részben inkább a kritikus hangok lesznek túlsúlyban, a következő rész aztán az iszlám mellett kiálló szerzők álláspontjait mutatja be. Hogy következetes legyek a magamra osztott „laikus érdeklődő” szerepköréhez, lehetőség szerint nem foglalkozok állást sem az egyik, sem a másik szélsőséges álláspont mellett vagy ellen, inkább csak a bemutatott művek belső ellentmondásaira, inkoherens érveléseire hívom fel a figyelmet.

Az iszlámtól való indokolt (vagy éppen alaptalan) szorongás okait nyomozva nem árt emlékeztetni, hogy az úgynevezett nyugati világ a felvilágosodás óta eltelt közel háromszáz év alatt sohasem volt mentes a vallási és kulturális ellentétektől. Az ismert spanyol/amerikai vallástörténész, José Casanova egyik tanulmányában érdekes párhuzamokat mutat ki napjaink iszlám-ellenessége és a protestantizmus hajdani katolikus-ellenessége között.

radikálisan más

Casanova is azzal a megállapítással kezdi írását, hogy „ami Európában a migráció kérdését igencsak kényes üggyé teszi, az elválaszthatatlan a 'török kérdéstől', attól a ténytől, hogy Európában a migráció és az iszlám, legalábbis a legutóbbi időig, egymás szinonimái voltak.”**[3]** A bevándorlók persze sok tekintetben különbözhetnek az európai őslakosoktól (etnikailag, nyelvileg, szociokulturálisan stb.), de az iszlám kitüntetett szerepet játszik az idegenség repertoárjában, mert valójában ez a vallás tölti be a „radikálisan más” funkcióját. Az iszlám nem csupán egyike a monoteista vallásoknak: a veszélyes és kiszámíthatatlan

idegen szinonimájává vált. „A migránsok, az idegengyűlölő nativizmus, a keresztény kultúra és civilizáció konzervatív védelme, a szekuláris vallásellenes előítéletek, a muszlim-patriarchális fundamentalizmus fölött gyakorolt liberál-feminista kritika, a félelem az iszlám terrorszervezetektől – Európában mindez egységes muszlim-ellenes diskurzussá olvad össze, amely lehetetlenné teszi a bevándorló csoportok és a befogadó társadalmak egymás iránt tanúsított jóindulatának érvényesülését, enélkül pedig elképzelhetetlen sikeres integráció.”**[4]** Ugyanakkor azt is írja Casanova, hogy „Az iszlámról mint fundamentalista, demokrácia-ellenes és szexista vallásról folyó mai diskurzus feltűnően hasonló a katolicizmusról zajló tizenkilencedik/huszedik századi vitákhoz, amelyeknek elsődlegesen az angolszász protestáns társadalmak voltak a színterei – kiváltképpen az Egyesült Államok.”**[5]**

Mindkét diskurzus (a katolikus-ellenes és a muzulmán-ellenes is) a következő négy premisszára épül: A) Igenis lehetséges teológiai/politikai alapon megkülönböztetni egymástól „civilizált” és „barbár” vallásokat. A megkülönböztetés értelmében az egyik oldalra kerülnek azok a vallások, amelyek összhangba hozhatók a felvilágosodás elveivel és a demokratikus politikai berendezkedéssel, a másik oldalon azok a vallások találhatók, amelyek évezredek tradícióiban gyökereznek és ellenállnak mindenféle modernizációs törekvésnek. B) Az „őslakosoknak” a bevándorlókkal szembeni erős ellenszenvé egyaránt megjelenik a katolikus-ellenességben és a muszlim-ellenességben. Mondván: a bevándorlókat lehetetlen asszimilálni, mert civilizálatlanok és szociokulturálisan alkalmatlanok az együttélésre. C) A bevándorlók bizonyos transznacionális kapcsolatokkal rendelkeznek, és ebből következően vagy egy abszolút vallási tekintélyhez (például a római pápához), vagy egy transznacionális vallási közösséghez (például az *ummá*hoz) lojálisak. Márpedig az efféle, úgymond „idegen hatalmak” iránti elkötelezettségek összeegyeztethetetlenek a modern nemzetállamok céljaival. D) Végezetül: a katolicizmus és az iszlám is megveti a nőket, és kizárólag a patriarchális társadalom keretei között képzelel el a női identitás „kiteljesedését”. „Ez a négy premissza, mondja Casanova, a világtörténelem különböző korszakaiban eltérő intenzitással és különböző helyeken realizálódott. De

éppen ennek a négy premisszának az összekapcsolhatósága tette lehetővé, hogy a katolikus-ellenesség és az iszlám-ellenesség is látszólag egységes diskurzusként jelenjen meg.”[6]

Nem nyomozom, hogy a katolikus-ellenességben és az iszlám-ellenességben olykor egymáshoz kísértetiesen hasonló érvek elegendő alapot szolgáltatnak-e, hogy egységes diskurzusnak tekintsük a „fóbia” két változatát. Ami itt és most fontos, abban az egyszerű megállapításban foglalható össze, hogy napjaink iszlám-ellenes irodalma jórészt a José Casanova által felvázolt forgatókönyvet követi.

Az egyik leggyakoribb vád az iszlámmal szemben, hogy megreformálhatatlan vallás, mert a Próféta szavából sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet. A Koránban (6. szúra, 115. vers) a következőket találjuk: „Beteljesedett a te Urad szava a valóság és az igazság szerint. Nincs senki, aki megváltoztathatná az ő szavait. Ő az, aki (mindent) hall és tud.”^[7] Vagy egy másik helyen (10. szúra 15. vers) az áll, hogy „És amikor a mi verseink nyilvánvaló bizonyítékok gyanánt hirdettetnek nékik, akkor azok, akik nem félnek attól, hogy (majdan) találkoznak velünk, azt mondják: 'Hozz egy *Koránt*, ami más, mint ez, vagy változtasd meg!' Mondd: „Lehetetlen, hogy saját magamtól megváltoztassam azt, ami nékem kinyilatkoztatott. Ha nem engedelmeskedem az Uramnak, egy rettenetes nap büntetésétől kell félnem.”

Hartmut Krauss *Az iszlám mint az alapvető emberi jogokkal ellentétes világnézet* című könyvében határozottan állítja, hogy a Korán nem tűr el semmilyen újítást. A Korán és a szunna olyan ortodox-dogmatikus tanrendszerek, amelyek minden változtatást eretnekségnek tekintenek.^[8] Nehezen tudnám megítélni, vajon ez az érv minden tekintetben helytálló-e. Simon Róbert a Koránhoz fűzött magyarázatában ír a szent szöveg összeállításával kapcsolatos dilemmákról: „Az egyik oldalon ott állt az egyszeri, ám örökre szóló kinyilatkoztatás *factum brutum*ja mint egyszer s mindenkorra szóló normatív szabályozás, a másik oldalon viszont el nem hallgathatóan lépett föl az

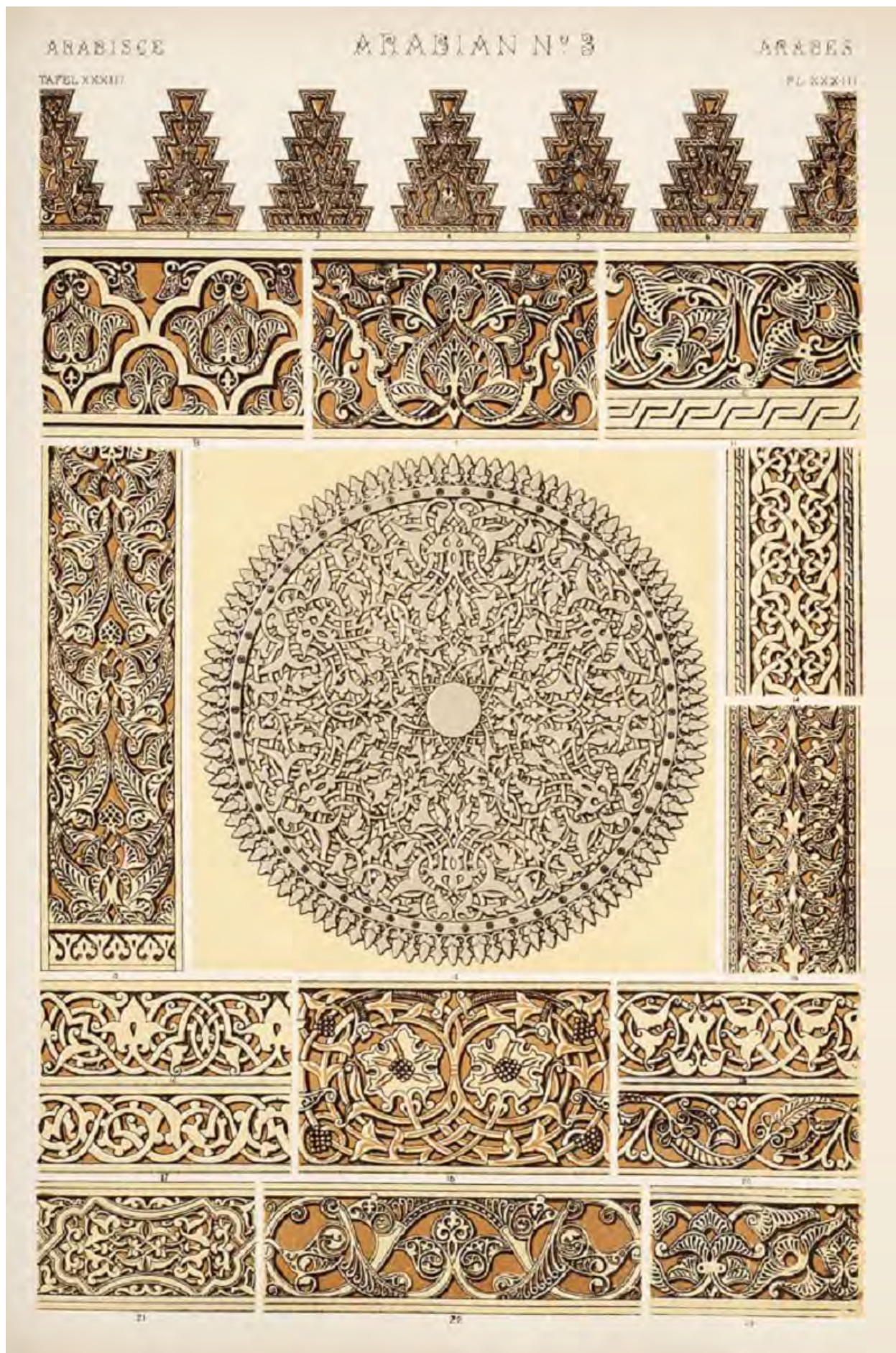
állandóan változó társadalmi gyakorlat, amely, ha nem veszik tekintetbe – végső esetben – megkérdőjelezhetette volna a nem változó theokratikus szabályozás legitimitását.”[9]

interpretációs játéktér

Azt Krauss is elismeri, hogy az iszlám jogtudósok olykor tesznek némi engedményt, és elfogadják, hogy ha megváltoztatni nem is lehet a Korán szövegét, bizonyos versek

esetében létezhethet valamiféle „interpretációs játéktér”. Például vitatható, hogy a tolvajnak most a jobb kezét vagy a bal kezét kell-e levágni, vagy mégis jobb lenne inkább a csuklóját (esetleg a térdét) eltörni. Anélkül, hogy elviccelném a dolgot, könnyen belátható, hogy innen, Európából nézve, nem túl biztató kilátásokkal kecsegtetné a vádlottat az olyan jogi eljárás, ahol az „ügyvédje” csak annyit érhetne el védence érdekében, hogy ne a kezét, hanem a lábát törjék el. Nyilvánvalóan igaza van Hartmut Kraussnak, hogy itt nem interpretációs kérdésekről van szó, hanem egyszerűen hatályon kívül kell helyezni az efféle „paragrafusokat”. Kérdés persze, hogy elképzelhető-e egy „saríja nélküli iszlám”[10].

További vád az iszlámmal szemben, hogy az ortodox iszlám csak a kötelességeket ismeri, a jogokat nem. Az 51. szúra 56. verse azt mondja: „A dzsinneket és az embereket azért teremtettem, hogy engem szolgáljanak.” A feltétlen alávetettség az Istennek és az isteni akaratnak – ami az iszlám szó eredeti jelentésére utal – olyan részletes engedelmesség-katalógussal egészül ki, amely egy sor aprólékos előírást tartalmaz. Mindennek eredményeképpen, mondja Krauss, tömegével jönnek létre az olyan „tekintélyfixált” személyiségek, akikből hiányzik a képesség az autonóm ítéletalkotásra és a kritikus gondolkodásra. Továbbá, az ortodox iszlám „hatalomelméletének” egyik fontos láncszeme az is, hogy önmagát egyfajta természetes ősvallásnak tekinti. Egy lélegzetvétellel naturalizálja az istenfogalmat és iszlamizálja az emberi természetet. Vagyis minden ember eredendően muszlimnak született.

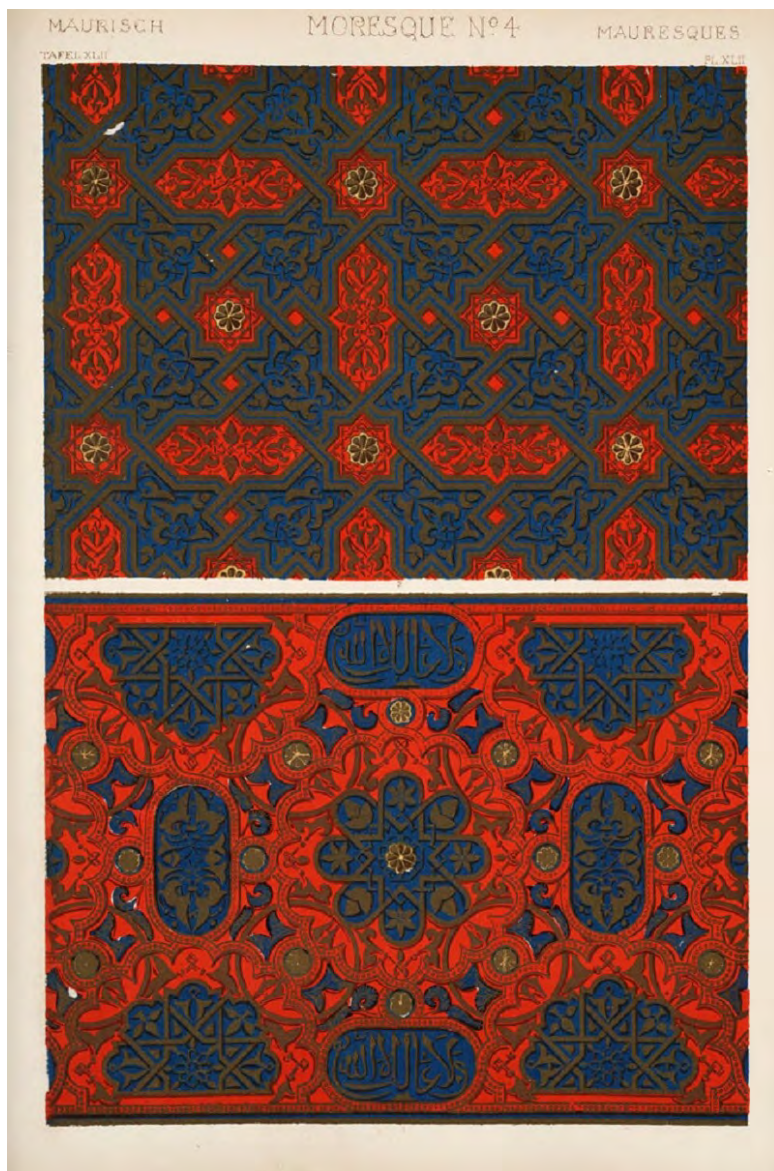
A 30. szúra, 30. versében olvasható: „Fordítsd hát orcádat *hanīf* gyanánt az (igaz) vallás felé: Allah eredeti elrendezése szerint, amelyben elrendezte az embereket. Allah teremtését nem lehet megváltoztatni! Ez az igazi vallás! A legtöbb ember azonban nem tudja.” Az emberi természet és az iszlám eredendő egylényegűsége az erőszakos iszlamizáció legfontosabb ideológiai alapjául szolgál. A muzulmán és a „normális ember” egylényegűségének tételezéséből egyenesen következik, hogy a jogegyenlőség elve csak a muzulmánokra érvényes, mindenki más alacsonyabb státuszú jogi személy. Antoine Fattal *A nem-muzulmán személyek jogi státusza az iszlám államban* című könyvében azt írja, hogy az iszlámban az ellenség négy kategóriája létezik: a rabló, a lázadó, az aposztata és a hitetlen. Az a hitetlen, aki nem hajlandó alávetni magát az iszlámnak, per definitionem ellenség és a *dar al-harb*hoz tartozik.[11]

iszlámo-fasizmus

Kétségtelenül izgalmas kérdés a vallástörténészek és a teológusok számára, hogy a premodern világban született „szent szövegekben” mi található és mi nem található, de a mai nyugati világ „emberjogilag kondicionált” világnézetéből kiindulva méltánytalan lenne „politikailag inkorrektnek” tekinteni és szemrehányással illetni a miénktől eltérő kultúra értékrendszerét. Más a helyzet, ha nem diakron, hanem szinkron struktúrában vizsgáljuk ugyanezt a problémát. Hamed Abdel-Samad, az egyiptomi származású, de jórészt Németországban szocializálódott politológus *Az iszlám fasizmus* című könyvében napjaink iszlám fundamentalizmusát a totalitárius rendszerek közé sorolja, s az iszlamizmust „egylényegűnek” tekinti a sztálinizmussal és a nácizmussal. Abdel-Samad kőkemény iszlámkritikáját személyes affér is motiválja. Könyve bevezetőjében írja 2014-ben, hogy miután az iszlámo-fasizmust élesen elítélő előadást tartott Kairóban, számos iszlám jogtudós halálos ítélettel sújtotta, s az ítéletet a világhálón is közzétették. A kairói Al-Azhar-Egyetem egyik ismert professzora az azonnali kivégzés mellett foglalt állást, míg mások – mintegy utolsó esélyként – nyitva hagyták az utat a bűnbocsánat előtt, amennyiben Abdel-Samad visszavonja eretnek tanait. Könyvéből csak egy mozzanatot emelek ki, a hitetlenekkel szembeni gyűlölet továbbélését. Az iszlám államokban ma is használatban lévő, az általános iskolások számára írt

„valláserkölcsi tankönyvekben” masszívan megjelenik ez a diszkrimináció. 2006 márciusában a *Washington Post* nagyító alá vett néhány ilyen – a szaúdi-arábiai iskolákban használt – tankönyvet, s igencsak meglepő eredményre jutott. Az első osztályosok számára írt tankönyvben a következő példa szerepelt: „Egészítsd ki a következő hiányos mondatokat a zárójelben lévő szavakkal (iszlám – pokol). Minden vallás a/z ____ kívül téves. Egyetlen muszlim sem fog a/z ____ kerülni.” Egy másik, egyébként az amerikai kormány ráhatására már „megreformált”, a negyedikesek számára írt tankönyvben olvasható: „Az igaz hit azt jelenti, hogy gyűlölnöd kell a hitetleneket és a politeistákat, s keményen kell velük bánnod.” A hatodik osztályban használatos tankönyvben pedig: „A zsidók majmok, a szombat emberei, a disznók pedig keresztények, Jézus hitetlen követői.”**[12]**

Még riasztóbbá teszi ezt a diszkriminációs „pedagógiai” gyakorlatot, hogy ezeket a tankönyveket nemcsak a Közel-Keleten használják, hanem az európai iszlám közösségek iskoláiba is bőven jut belőlük. Nem nehéz elképzelni, milyen hatékonysággal folyhat a francia vagy a német iskolákban a multikulturális nevelés, amikor a saját közösségükben fordított értékrend szellemében tanulnak a muzulmán gyerekek.

Újabb vádpont az iszlámmal szemben, hogy képtelen a premodern korokra jellemző patriarchátus felszámolására, s a nőket voltaképpen alacsonyabb rendű lényekként kezeli. A 4. szúra, 34. versében áll: „A férfiak fölötté állnak a nőknek, mivel Allah előnyben részesített egyeseket másokkal szemben, s amiatt, amit javaikból (a nőkre) költenek. A jóra való asszonyok engedelmesek és vigyáznak arra, ami (a kívülállók számára) rejtve van, mivel Allah vigyáz (arra). Akiknek nyakaskodó természetét féltitek, azokat intsetek meg, kerüljétek őket (a házastársi) ágyakban és lássátok el a bajukat!”

nőgyűlölő vonások

Számos ehhez hasonló vers található a Koránban, csak hogy még ezen az érzékeny területen sem szabad az egyoldalúság hibájába esni, mondja a már

idézett tanulmányában José Casanova. Akkor járunk el a leghelyesebben, ha Pierre Abélard *sic et non* (igen és nem) módszerét követjük, s elfogadjuk, hogy egy sor kétértelműséget, illetve ugyanazt és ugyanannak az ellenkezőjét is megtaláljuk a Szentírásban (és természetesen Koránban). Tagadhatatlan, mondja Casanova, hogy erőteljes nőgyűlölő vonásokat lehet dokumentálni a katolikus tradícióban is, és ezekre a feminista teológusok, illetve a vallástudományokkal foglalkozó női tudósok rendre rá is mutatnak. Csakhogy egy komoly tudós mégsem állíthatja, hogy közvetlen nőgyűlölő vonások mutathatók ki a názáreti Jézus tanításában, illetve képtelenség tagadni, hogy a korai kereszténység eredetileg éppen a patriarchális társadalommal szemben álló egalitárius ellenkultúraként jelent meg.**[13]** Tény persze, hogy a középkori boszorkányüldözésektől a korai modernitásig számos bizonyíték áll rendelkezésre arról, hogy a kereszténység eszméit miként használták fel a nők elnyomásának igazolására. De ahogy az utóbbi évtizedek keresztény teológiája kétségbe vonta az evangéliumok állítólagosan eredendő „nőellenességét”, az iszlámban is megjelenhetnek a nemek eredendő egyenlősége mellett kiálló Korán-interpretációk. Igaz, ezzel az optimista jövővízióval szemben áll a jelen szomorú valósága, hogy napjaink Németországában az iszlám bevándorló közösségekben meglehetősen gyakori a kényszerházasság. „Az ilyen házasságok”, mondja Krauss, „a német alaptörvény 4. cikkelyének értelmében valójában semmisnek tekintendők. S ezért a Német Szövetségi Köztársaság szinte naponta követ el bűnrészességet, mivel szó nélkül tűri, hogy területén az elnyomásnak ezt a formáját gyakorolják. Mi több, a családi pótlék folyósításával még támogatja is az embertelen gyakorlatot.”**[14]** Még a jogi kérdésekben laikus emberek számára is nyilvánvaló, hogy az erőszakkal kicsikart szerződés érvénytelennek és semmisnek tekintendő – csak „visszautasíthatatlan ajánlat” ez, mint Don Corleone *A keresztapa* című filmben megfogalmazta.**[15]**

Az ortodox iszlám világnézet további lényeges jegyét abban a kettős morálban ismerhetjük fel, amely egymástól teljesen eltérő magatartásformákat és viselkedési módokat ír elő a muzulmánok és a hitetlenek számára. Az iszlám hatalomkultúra protagonistái természetesnek tekintik, még el is várják környezetüktől, hogy saját kultúrájukkal és világnézetükkel szemben toleráns és megértő legyen, míg a

muzulmánok önmagukra nézve korántsem érzik kötelezőnek a másokkal szembeni toleranciát. Ha az európai muzulmánok úgy látják, hogy nem kapják meg a „megfelelő elismerést” a nem muzulmán vallású embertársaiktól, rögtön „idegengyűlöletet, „rasszizmust” és „iszlamofóbiát” kiáltanak. „Míg a másik oldalról azt látjuk, már néhány Mohamed-karikatúra megjelenése is elég ahhoz, hogy muszlimok tömegei felháborodjanak, némelyek pedig egyesesen véres bosszúra szólítsanak fel.”**[16]** Ez a kettős mérce jól illeszkedik a hitetlenekkel szembeni kemény bánásmódhoz, a kifejezetten kegyetlenséget követelő Korán-passzusokhoz. Mint például a 8. szúra 55. verse: „Allah szemében a legrosszabb élőlények azok, kik hitetlenek és nem (is) akarnak hinni.” Hasonló szellemben szól a hitetlenekről a 9. szúra, 28. verse: „Ti hívők! A pogányok tisztátalanok! Ezért ne közelítsenek a Szent Mecsethez ez után az év után!”

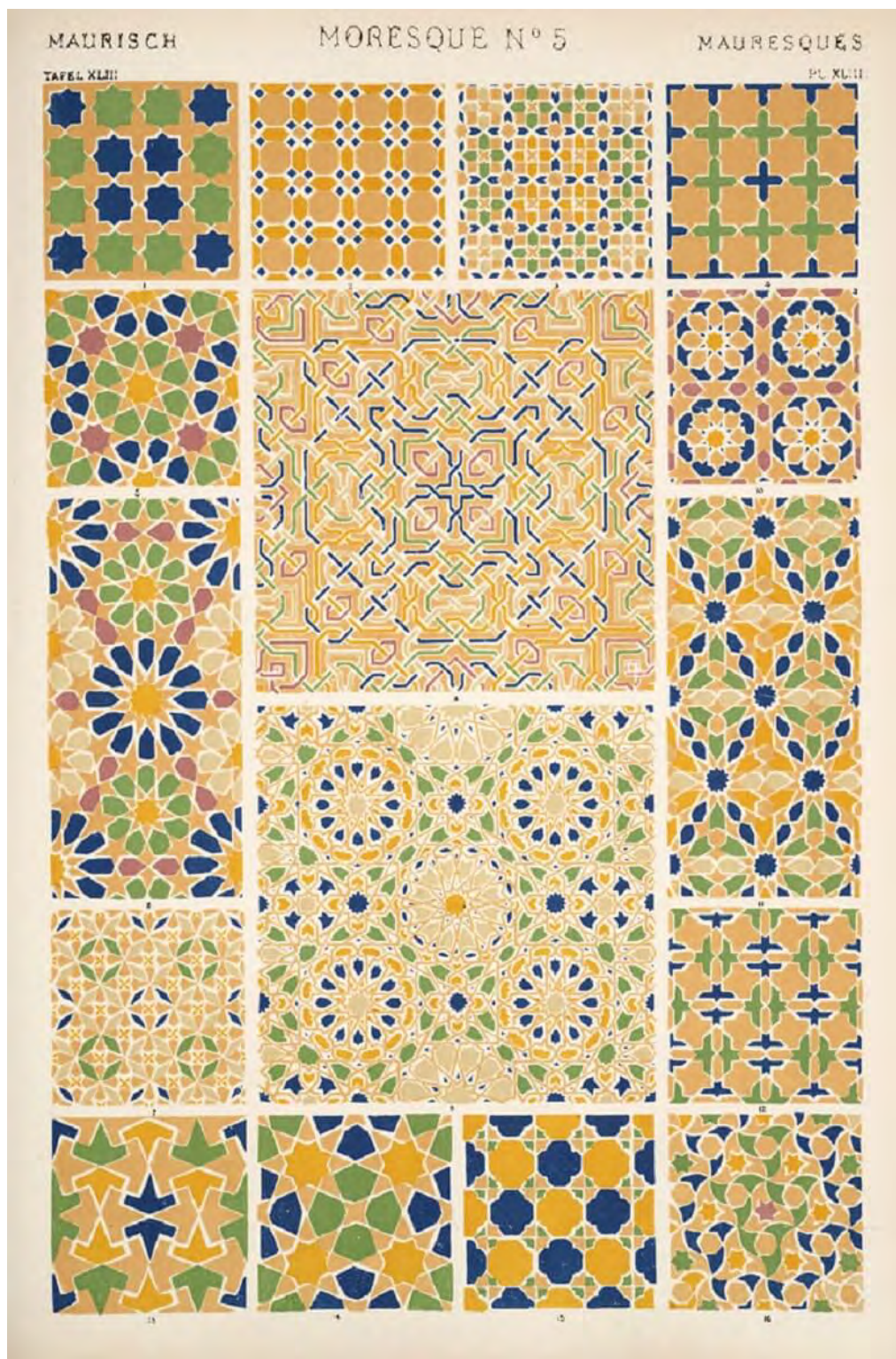
Az iszlám sok esetben valóban embergyűlölőnek minősíthető torz kinövésai nemcsak a Koránban és más „klasszikus szövegekben” fordulnak elő, de sajnálatos módon ezek a gondolatok újra és újra felbukkannak *napjaink iszlám fundamentalizmusában* is. Khomeiní ajatollah, az iráni síita-izlám „isten diktatúrájának” megteremtője, egyik beszédében mondta: „Tizenegy tisztátalan dolog létezik: vizelet, bélsár, ondó, kutyák, disznók, holttestek, a nem-muszlim férfiak vagy nem-muszlim nők, bor, sör és a tisztátalan dolgot evett tevé lehelete. A nem-muzulmán ember egész teste tisztátalan: a haja, a körme és testének minden porcikája. Egy serdülő gyermek, akinek a szülei és a nagyszülei nem mohamedánok, úgyszintén tisztátalan.”**[17]** A hitetleneket a Korán számtalan versében generálisan diszkreditálja, és szörnyű büntetésekkel fenyegeti. Jól mutatja ezt a bizarr diszkriminációt a 23. szúra, 103. és a 104. verseiben olvasható figyelmeztetés: „Akiknek azonban könnyű lesz a mérlegserpenyőjük, azok önmagukat veszítették el. Örökké a gyehennában fognak időzni.” „A tűz égeti orcájukat és fogukkal vicsorítanak abban.”

Napjaink másik ismert iszlám-kritikusa, Guillaume Faye, a francia új jobboldal egyik legismertebb teoretikusa.[18] Az ezerkilencszázhetvenes években Alain de Benoist munkatársaként a GRECE (Groupement de recherche et d'étude pour la civilisation européenne) keretein belül tevékenykedett. Később szakított a politikával, illetve az Alain Benoist vezette „Új Jobboldal” szellemiségével. Azóta rádiózásból és újságírásból él, s általában a francia szélsőjobboldal „magányos farkasaként” tartják számon.

totalitarizmus és dzsihád

Faye a 2015-ben megjelent *Az iszlám lényege* című könyve előszavában félreérthetetlenül rögzíti pozícióját: „Ha meg akarjuk érteni az iszlám lényegét, fel kell

tárnunk kettős logikáját, illetve az iszlám évezredes dupla DNS-ét. Másképpen fogalmazva: a totalitarizmus és dzsihád egybefonódását, a csalással és erőszakkal működtetett, határt nem ismerő háborús logikáját. Az iszlámot megérteni először is azt jelenti, hogy az iszlám – a benne lévő gyilkos erejű belső megosztottság ellenére – egy nagy közös ellenségre koncentrál: a mi kultúránk és minden más kultúra megsemmisítésére. Az iszlámot helyesen érteni tehát azt jelenti: nem létezik semmilyen különbség az iszlám és az iszlámizmus között – legfeljebb taktikai.”[19] Máskor úgy fogalmaz, hogy az iszlám differenciálatlan blokk, azaz valódi belső különbségeket nélkülöző látszatvallás, amely lényegét tekintve totalitárius és kolonialista ideológia – vallási köntösbe öltöztetve. Az európai entellektüelek egyik legnagyobb tévedése, mondja Faye, hogy akár tudatlanságból, akár az ún. politikai korrektség imperatívuszának engedelmességgel, de félreismerik az iszlám természetét, és alábecsülik a belőle származó fenyegetéseket.

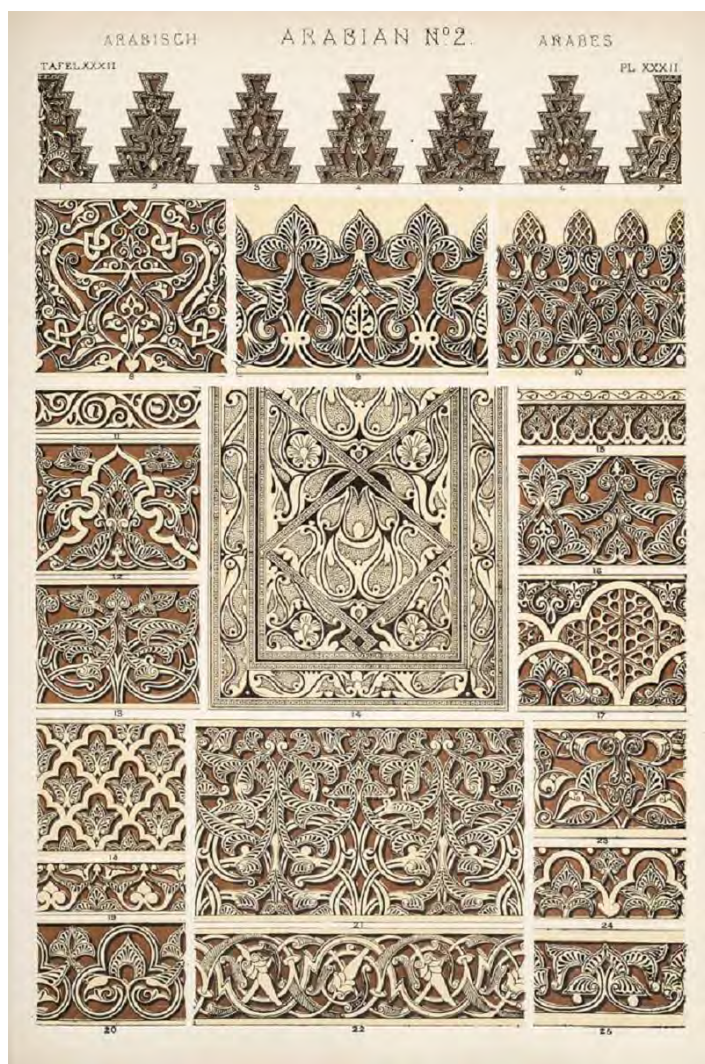
A szerző tizenkét pontban gyűjti össze az „iszlám totalitarizmus” jellemzőit, amelyekből csak néhányat emelek ki: 1. A Hit és a Törvény konfúziója a *Saríjában*. 2. Az eretnekek és a más vallásra áttért muzulmánok kriminalizálása. 3. Az emberiség egészére kiterjedő erőszakos térítés (mint a trockisták esetében, akik világméretűvé

tették volna a szocialista/kommunista rendet). 4. Minden – a Koránnak ellentmondó – megnyilatkozás, írásmű vagy kutatás szigorú tiltása (gondoljunk a szovjet kommunizmus „liszenkoizmusára”, illetve minden más, a rendszerrel szemben kritikus megnyilatkozás betiltására). Végezetül: 5. A Koránnak mint alapszövegnek a szakralizálása és idealizálása (hasonlóan Hitler *Mein Kampf*ájához és Marx *Tőkéjéhez*). Sőt, Faye az iszlámot még a „kommunizmusnál” is rosszabb „politikai rendszernek” tekinti, mivel – Karl Popper fogalmával élve – *cáfolhatatlan*. Az egykori kelet-európai szocializmusok esetében világossá vált, hogy a tények látványosan *megcáfolták* azokat az „óvatlanul elkövetett” gazdasági és szociális predikciókat, hogy „majd ekkor meg akkor” utolérik és meghaladják a kapitalizmust. Az iszlámot nem fenyegetik effajta veszélyek. A Koránt, hasonlóan más vallási dogmákhoz, nem lehet megcáfolni, mivel egyáltalán nem érdeklik a tények.**[20]**

fából vaskarika

Faye annyit hajlandó elismerni, hogy az Európában élő muzulmán értelmiségiek között vannak, akik azt állítják, létezik „moderált”, „békés” és „demokratikus” iszlám is, amely visszautasítja a fundamentalizmust. Ezek egyike az író és filmrendező Mohamed Sifaoui, aki néhány más muzulmán értelmiségi társaságában hisz egy „demokratikus”, az európai demokráciákkal kompatibilis iszlám magvalósíthatóságában. Faye így kommentál: „Egy megreformált iszlám? Egy új iszlám? A probléma, hogy van létező iszlám, amelynek fő eszméi nagyon világosan megtalálhatók a Koránban, amely se nem demokratikus, se nem békés, se nem toleráns. Mohamed Sifaoui, hasonlóan néhány bátor muzulmánhoz, tragikus helyzetben vívják harcukat, mert olyan terepen küzdenek, amelyből nincs kiút. Ezek az emberek egy illúzió foglyai, álmodozó értelmiségiek.”**[21]** A moderált muzulmánok azokra a rejtőzködő kommunistákra emlékeztetnek, akik kalkulált hipokrizisból, esetleg őszintén hiszik, hogy demokratikus diktatúra is lehetséges. Csakhogy egy moderált, demokratikus és feminista iszlám ugyanolyan fából vaskarika, mint a filozemita náciizmus, a nacionalista kozmopolitizmus vagy a marxista liberalizmus, mondja Faye.

Franciaország, illetve Európa iszlám meghódítását a „leopárdbőr” hasonlattal mutatja be. Azaz az iszlám közösségek „foltjai” egyre sűrűsödnek a kontinensen, illetve folyton nagyobbakra nőnek, míg végül az egész bőrfelület „iszlámszínűvé” válik. Faye idézi Haszan al-Banná (ő volt az ezerkilencszázhuszas években az iszlám testvériség megalapítója) szavait: *„Először muzulmán egyéneket, aztán muzulmán családokat, majd muzulmán népet, ezt követően muzulmán kormányzatot, végül muzulmán nemzetet kell létrehoznunk.”*^[22] Haszan al-Banná unokája, aki a franciaországi iszlám fundamentalizmus egyik legismertebb képviselője, szintén az „intelligens szakaszolás” apostola. Eszerint Európa iszlamizációját három szakaszban kell végrehajtani. Az *első szakaszt* a „lehajtott fej” politikája jellemzi. Ekkor az iszlám még rendkívül diszkrétnek mutatkozik; leginkább a gazdagabb szunnita államok lobbierejét felhasználva az intézmények sokaságát igyekszik létrehozni. Ez a *Dar al-Suhr*, azaz a fegyverszünet időszaka, amikor az iszlám a mosolygós és szimpatikus arcát mutatja.^[23]

A *második szakasz* a megerősödött iszlám időszaka, amikor bizonyos zónákban a muzulmán bevándorlók kerülnek többségbe. Ilyenkor rögvest tiltakoznak az iszlamofóbia és az állítólagosan őket sújtó megkülönböztetések ellen. Egyidejűleg megkezdődik a *dzsihád* időszaka, amelyben a terrorizmus és a nyílt erőszak kombinálódik a „rasszista európai kultúra” elleni vádaskodásokkal. Ez a *Dar al-Harb*, a háború és az uralom ideje, amely évről évre erősödő nyomást jelent a befogadó országok kultúrájára és intézményeire. A *harmadik szakaszban* egyértelműen bebizonyosodik az iszlám taktika eredményessége, vagyis a huszonegyedik század végére Európa végérvényesen behódol az iszlámnak – köszönhetően az európai entellektüelek gyávaságának, az emberjogi mitológiára fixált szűklátókörűségüknek, amit csak súlyosbít az európai országok „őslakosságának” egyelőre megállíthatatlan demográfiai hanyatlása. Faye-t elsősorban nem az iszlám terrorizmus riasztja, hanem a lassan, de biztosan eszkalálódó lakosságcsere, amely a huszonegyedik század végére – legalábbis a szerző számításai szerint – a törzsökös franciák kisebbségbe szorulását hozza saját hazájukban.

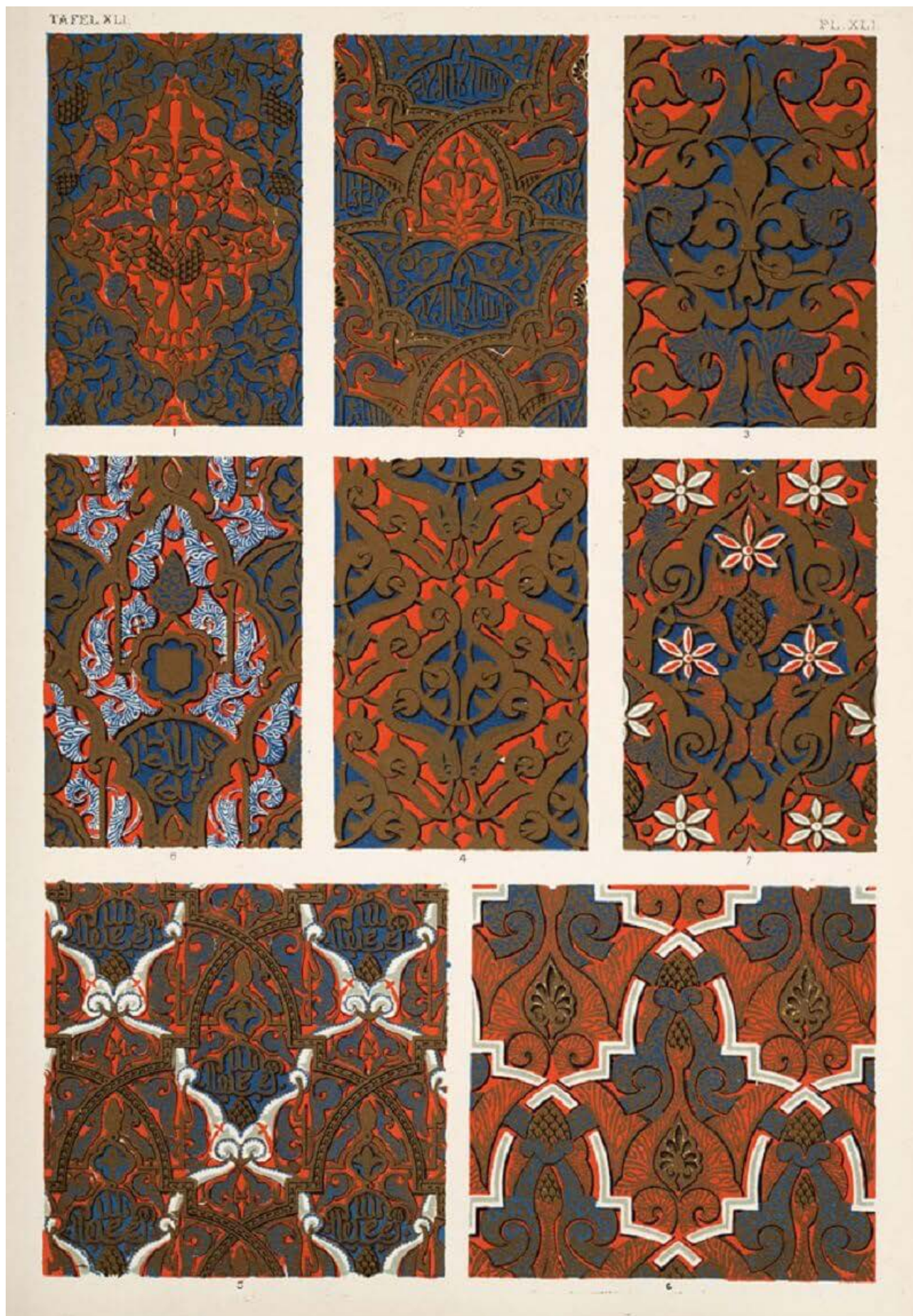
hasznos idióták

Faye úgy látja, hogy a francia értelmiséget két csoportra lehet osztani aszerint, hogy elősegítik vagy hátráltatják ezt a folyamatot. Vannak tehát a *kollaboránsok* és az *ellenállók*. A kollaboránsok *első csoportját* a *baloldali oligarchák* alkotják; idetartozik a médiaértelmiség döntő része, a különféle jogvédő és civil szervezetek, a párizsi trockisták stb. A *második csoportot* a neonáci és antiszemita nézeteket képviselők alkotják, akik úgymond az európai identitást védik (iszlám segítségével!?) az „amerikai/cionista nyomulással” szemben. A *harmadik csoportba* azok a *hasznos idióták* tartoznak, akik általában a nagy „polgári humanista” eszmények nevében állnak ki az iszlám mellett. Továbbá azok a *naiv katolikusok*, akik felebaráti szeretettől túlfűtve legszívesebben még a gyilkosaikat is keblükre ölelnék.

[24]

Az iszlám kolonizációnak ellenálló erőket viszont már nem három, hanem négy, egymástól nagyon különböző csoportba sorolja. Az ellenállók *első csoportjába* az *identitárius mozgalmak* tagjai tartoznak. A *második csoport* azokból a baloldali gyökerű entellektüelekből áll, akiket autonóm vagy disszidens gondolkodóknak szokás nevezni. Ezek az entellektüelek nem hajlandók szolgai módon alávetni magukat az uralkodó PC ideológiának. Az ellenállók *harmadik csoportja* a francia zsidó közösségek (legalábbis ezek egy részének) tagjaiból kerül ki. Ők nagyon jól megértették, hogy távlataiban mekkora veszélyt jelent rájuk Franciaország és Európa fokozódó iszlamizációja, és bátran felvállalják a konfliktust a zsidó közösségek azon tagjaival, akik erről a veszélyről nem akarnak tudomást venni. Végül létezik egy *negyedik csoportja* is az ellenállóknak, mondja a szerző, amely jórészt a felvilágosult és az európai szellem iránt fogékony kis számú muzulmán értelmiségiekből rekrutálódott. Értelemszerűen sok nő van közöttük, hiszen leginkább ők szenvednek az iszlám diszkriminatív gyakorlatától.

Az ellenállásnak azonban nem jók az esélyei, mondja Faye. Egyrészt mert nagy hagyományai vannak egy „különös francia betegségnek”, amelyet *kollaborációra való hajlamnak* nevez a szerző.

Nem gondolom, hogy a francia jellemben lenne valamilyen rendkívüli, az átlagot meghaladó, *szignifikáns kollaborációs hajlam*. Inkább Faye pesszimizmusából fakad ennek feltételezése. Ezt csak megerősíti könyve zárófejezete, amelyben felettébb komor víziókat vázol fel arról, hogy miként alakul a következő húsz-harminc esztendő francia és európai történelme. Mindezt egy lehetséges harmadik világháború keretébe illeszti. Az események katalizátora az iszlám fundamentalizmus lesz, amely geopolitikai és etnikai konfliktusok sokaságát idézi elő a világban. Amíg Eric Zémour optimista a jövőt illetően, s azt mondja, hogy a „végén a franciák úgyszólván győzni fognak”, Guillaume Faye lakonikus válasza így hangzik: „Aki megéri, majd meglátja.”

[1] Kohlhammer, Siegfried: *Islam und Toleranz*. Von angenehmem Märchen und unangenehmen Tatsachen. zu Klampen Verlag, Berlin, 2001. 7.

[2] Ellenben a szerző az „önjelölt atomerőmű-szakértő” címszó esetében mindössze húsz találatra lelt. I. m. 7.

[3] Casanova, José: *Europas Angst vor der Religion*. Berlin University Press, Berlin, 2009. 27. Casanova „török kérdésen” azokat a vitákat érti, amelyek Törökország lehetséges EU-tagságával kapcsolatosak, és a Németországban élő hárommillió török származású német állampolgár integrációs nehézségeivel hozhatók összefüggésbe.

[4] I. m. 27.

[5] I. m. 31.

[6] I. m. 32.

[7] *Korán – A Korán világa*. Helikon Kiadó, Budapest, 1994. Fordította és írta Simon Róbert.

[8] Krauss, Hartmut: *Der Islam als grund- und menschenrechtswidrige Weltanschauung*. Hintergrund Verlag, Osnabrück, 2013. 31.

[9] Simon Róbert. i. m. 463.

[10] Krauss, i. m. 32.

[11] Fattal, Antoine: *Le statut légal des non-musulmans en pays d’Islam*. Beirut, 1958. Idézi Kohlhammer, i. m. 119. A *dar al-harb* jelentése: a háború háza, vagyis ellenséges terület.

[12] Abdel-Samad, Hamed: *Der islamische Faschismus*. Eine Analyse. Droemer Verlag, Berlin, 2014.

[13] Casanova, i. m. 74–79.

[14] Krauss, i. m. 93.

[15] A szellemes hasonlatot Siegfried Kohlhammer könyvében találtam. I. m. 118.

[16] I. m. 93.

[17] Idézi Krauss, i. m. 95.

[18] Guillaume Faye álláspontját részletesebben is ismertetem A „nagy népeségcsere” és az európai értelmiség című, a Századvég folyóiratban megjelenésre váró írásomban.

[19] Faye, Guillaume: *Comprendre l'islam*. Éditions Tatamis, Paris, 2015. 9. Egyébként Guillaume Faye a *La Colonisation de l'Europe – Discours vrai sur l'immigration et l'islam* címmel már 2000-ben is megjelentetett egy hasonló témájú könyvet (Éditions Encre).

[20] Faye, i. m. 42. Faye könyvének utolsó fejezete egy glosszárrium, amelyben a szerző tucatnyi – az utóbbi fél évezred európai gondolkodóinak és íróinak tollából származó – idézetet gyűjtött össze, amelyek mindegyike az iszlám „totalitárius” és „embertelen” jellegét hivatott bizonyítani. Idézi például Ernest Renant, aki szerint „az iszlám megveti a tudományt és elnyomja a civil társadalmat. Ez olyan elképesztő primitivizmus, amely beszűkíti az agyat, elzárja minden finom különbség felismerésnek lehetőségét, a racionális kutatást és a finomabb érzelmeket. Mindezt egy örök érvényű tautológia nevében teszi: az Isten az Isten”. Idézi Faye, i. m. 318.

[21] I. m. 62.

[22] Faye, i. m. 78–79. Az idézet utolsó eleme, hogy tudniillik „muzulmán nemzetet” kell létrehozni, meglehetősen problematikus. Hiszen például Roger Scruton, az ismert konzervatív brit filozófus, *A nemzetek szükségességéről* című könyvében éppen azt veti az iszlám vallás szemére, hogy – ellentétben a kereszténységgel – egyszerűen nem létezőnek tekinti a nemzeti identitást. Vö. Scruton, Roger *A nemzetek szükségességéről*. Helikon Kiadó, Budapest, 2005. 86–120.

[23] Faye szerint az arab nyelvben igazából csak a „fegyverszünet/háború”, de nem a „béke/háború” oppozíciós fogalmak léteznek. Vagyis az iszlám számára csak addig a pillanatig van értelme a békének, amíg ellenfeleinél gyengébbnek érzi magát. Ha már megerősödött, vagy legalábbis erősnek érzi magát, rögvest a háború időszaka következik. (Hogy ez így van vagy sem, nemigen tudom megítélni.)

[24] Faye Alain Juppé-t és Nathalie Kosciusko Morizet-et említi név szerint.

kép | Táblák Owen Jones 1853-as „The Grammar of Ornament” (Az ornamentika nyelvtana) című könyvéből, Eric Gjerde, flickr.com

S. Nagy Katalin

GAUGUIN ÖNARCKÉPEI

2017-11-06 | ESSZÉ

Gauguin portréi – önarcképei és mások róla készített festményei – meg a fotók szokatlan arcberendezést mutatnak. Feltűnően nagy, görbült orra, boltozatos homloka, erőteljes csontozata, mélyen ülő szeme és az európaiától elütő bőrszíne etnikailag is összetett, bonyolult körülmények közt élő családjáról tanúskodik. És persze életútjának nehézségeiről, örökös útkereséséről. Minden életrajzírója kiemeli: volt tengerész, tőzsdeügynök, jómódú üzletember, sok gyermekes polgár dán feleséggel, plakátragasztó, köztisztviselő és nyomorgó festő, aki ötvenöt éve alatt élt Párizsban, Limában, Orleans-ban, Rouenban, Koppenhágában, Pont-Aven-ben, Panamában, Martinique szigetén, Arles-ban, Tahitin.

1848-ban Párizsban született és 1903-ban Hiva-Da szigetén, Atuanában halt meg. Közben összetéveszthetetlen képi világot teremtett.

konok, erős ember

Anyai nagyanyja, Flora Pristan gazdag perui nemesi család sarja, a modern feminizmus egyik megalapítója. Így kerülhetett a Gauguin család Limába, és töltötte ott a festő élete első hat évét.

Egyéves sincs, amikor apja meghal. Fényképész és műgyűjtő gyámjának is meghatározó szerepe volt sorsában. A nyugtalan, helyváltoztatásokkal teli, mozgalmas gyerekkor után ugyancsak változatos, kalandos felnőtt élet következett. Erről számos regény és film szól, de kevés a tényleges ismeretünk arról, hogy ez a konok, erős ember miért a festészet mellett döntött. Egy tőzsdeügynökségen dolgozott, ott ismerkedett meg 1872-ben a vele szinte egyidős Emile Schuffenecker festővel, akivel aztán együttműködött az Académie Suisse-ben. Amikor huszonöt éves korában megnősült, már elkészültek első festményei. A posztimpresszionista festő, művésztanár, gyűjtő Schuffeneckerrel Gauguin később is szoros barátságot tartott, utoljára 1891-ben találkoztak, amikor Gauguin csalódottan, meggyötörten visszamenekült Tahitiről Párizsba.

A Schuffenecker család

Az 1873 és 1883 közötti tíz év Gauguin zaklatott életének viszonylag kiegyensúlyozott időszak. Van polgári foglalkozása, tisztas jövedelme, amiből arra is telik, hogy kortársaitól képeket vásároljon. Szabadidejében fest, barátságot köt Pissarróval, több nyarat is nála tölt Pontoise-ban. 1876-ban kiállítják egy képét a Szalonban. Az 1880-ban rendezett V. Impresszionista Kiállításon már hét festményével és egy szobrával szerepel. Közben öt gyereke születik.

Az 1882-es tőzsdekrach következtében elveszíti állását és ezzel együtt az addigi jómódot. 1885-ben elhagyja családját, többet nem is költözik vissza. Műtermet bérel, kiállításokon vesz részt, de munkáiból nem tud eladni. Az akkoriban készült fényképeken még rendezett a külseje, igényesen öltözött, komoly, sőt kissé mogorva. Egzotikus helyekre vágyik, de ennek megvalósítására még éveket kell várnia. Sok

művésztársa sem kedvelte, elsősorban nyers stílusa miatt (Cézanne-nal is összeveszett, szenvedélyes kapcsolata Van Gogh-gal testi erőszakhoz vezetett). De már akkor biztos volt abban, hogy „elsőrendű dolgokat” fog festeni.

durván egyenetlen arc

Fiatalkori *Önarcképén* fegyelmezettsége ellenére látszik, hogy nehezebbre esik a társasági, udvariassági szokásokhoz alkalmazkodni, és nem igazán akar beilleszkedni környezetébe.

Szükségszerű, hogy otthagyja polgári foglalkozását, és minden idejét, figyelmét, kreativitását műveinek szentelje. Határozott kiállítású fiatal arc; nagy, zöld szeme, kesernyés szája, szinte durván egyenetlen arca eltökéltségről tanúskodik.

Az 1876-os *Önarckép* után csak 1885-ben festi újra önmagát. De több képén látható a felesége, gyakran a gyerekek. (Gauguin kb. 550 képet festett, ebből körülbelül 40 önarckép.)

Harminchét éves azon az *Önarcképén*, ahol állványa előtt ül, kifelé figyel a képből, sovány, gondterhelt. Szűkös a tér, mintha bezárta volna önmagát a műteremtés puritán közegébe. Szokatlanul világos (sok fehér festék) arcából kipiroslik érzéki szája – ez sem jellemző a többi önarcképre. Nehézségekkel teli év ez is. Koppenhágában rendezett kiállítása kudarc, ráadásul összeveszik felesége rokonaival, Pont-Avenbe költözik, a Gloaner fogadóban lakik, amely a művészek törzshelye lesz. „Szeretem Bretagne-t – írja. – Amikor facipóm kopogása visszhangzik a grániton, hallani vélem azt a tompa, fénytelen hangot, amit a festészetben oly nagyon keresek”.

Önarckép Émile Bernard portréjával

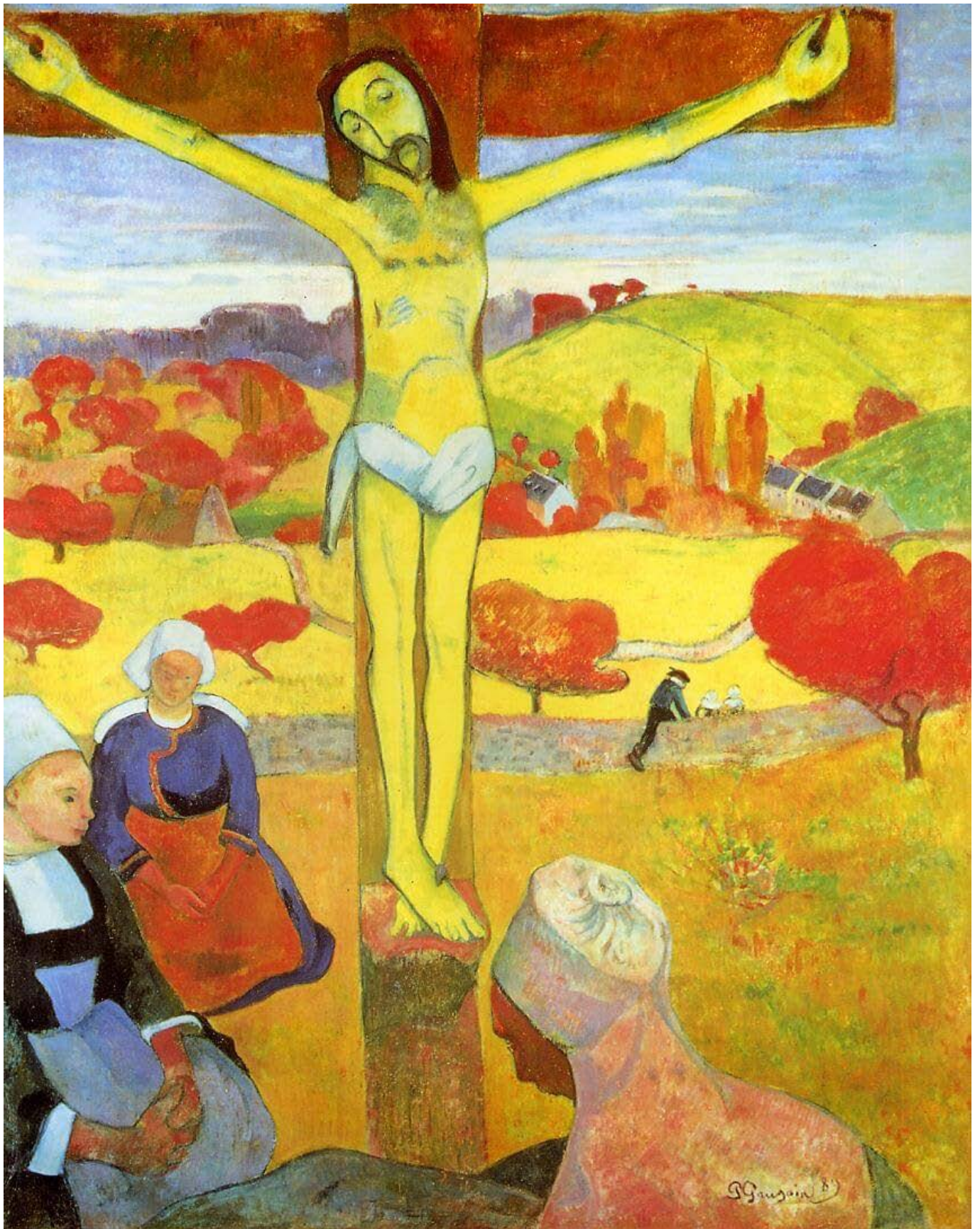
1888-ban festi *Önarckép Émile Bernard portréjával* (eredetileg: *Les misérables*) című festményét. A francia címet a festmény jobb sarkában is láthatjuk aláírásával és a dátummal együtt. Jobb oldalon, fent a sarokban világító zöld háttér előtt a festő jóbarát balra néző profilja. A képet Van Goghnak ajánlotta, aki javasolta Gauguinnek és Bernard-nak, hogy önarcképeiket cseréljék ki egymással. A virágdíszes, napfényes, króm sárga fal előtt Gauguin arca meglehetősen szomorú. Ifjúkori festő barátjához írt levelében olyan rablóhoz hasonlítja magát, amilyen Jean Valjean a *Nyomorultakban*. (Van Gogh a Gauguinnek ajánlott *Önarcképén* buddhista szerzetesként festette meg önmagát.) A festmény miatt „törvényellenesnek” nevezi magát. Van Gogh csalódott a kép láttán, mert szerinte „kínzást” fejez ki, és „nem nyújt” reményt – ezért is romlott meg kettejük kapcsolata.

a két ember közötti feszültségek

Van Gogh jobbra néző mellképet festett Gauguinról. Profilját görbe, erőteljes orra uralja és nagyon hegyes álla, szakálla. Meglehetősen darabos, durva ez az arc. A mélyvörös sapka

kontrasztos a háttér világosabb és a felöltő zöldjével. Ez utóbbin a Van Goghra jellemző nyugtalan, tekergő széles ecsetnyomok a két ember közötti feszültségekről vallanak.

1888-ban rendezték Párizsban első önálló kiállítását, ahol eladni ugyan nem sikerült, de a fiatal festők figyelme felé fordul, a szimbolizmus mesterét látták benne. A következő évben festi a legtöbb önarcképét. Őt és Monet-t felkérlik a Les Ving belga avantgárd művészeti csoport tagjai, hogy együtt állítsanak ki Brüsszelben. A tárlaton 12 művével szerepel.

Sárga Krisztus

Az 1889-es *A Sárga Krisztus* egyik legjelentősebb műve. Színvilágával, festésmódjával rokon az *Önarckép halállal és kígyóval* (*Karikatúra önarckép, Szintetista önarckép* címen is ismert). A markáns, csontos és nagyon rosszkedvű arc feletti dicsfény, a szentek szokásos aransárga glóriája, a felülről belógó faágon az almák szakrális utalások, akárcsak az előtérben tekergőző hatalmas kígyó. A kígyó sötét, erőteljes alakja és a művész sötét haja, kontúros szemhéja és szemöldökvonala kontrasztot képez a háttér vörös tömegével és az előtér izzó sárgáival, okkereivel. A sovány, tépelődő arcon is ugyanezek a nyugtalan, már-már idegesítő színek láthatók. Dekoratív felületek, ornamentikát idéző vonalak, középpontba helyezett fej, ugyanakkor szimbolikus tartalmú képépítő elemek. Sokan angyalszárnyak értelmek a festő nyaka körüli nagy, sárga foltot. Mások olyan önarcképek ellenpárjának látják, amelyeken Krisztussal azonosulva festette magát. Mintha itt ördögi lényét mutatná meg. Az alma és a kígyó a bűnhöz, az ember bukásához kapcsolódik. Kétségtelenül talányos kép, s az útkeresés, szerepkeresés kifejezője.

a tahiti őslakosok szellemei

Ugyancsak 1889-es az *Önarckép a Sárga Krisztussal*. A transzcendentális és archaikus témák iránti érdeklődésében szerepe volt a bretagne-i tájnak, az ott

látott falusi Krisztusoknak, a megtapasztalt népi vallásosságnak és mélyen hívő barátjának, Émile Bernardnak. Az a XVII. századi faszobor, amely mindkét festményt inspirálta, a bretagne-i Trémolo kápolnában található. Gauguin több alkotásához használt motívumként plasztikákat. Itt is, mint legtöbb önarcképén, olyan az arca, a feje, mint a faragott szobor, mintha valamilyen kemény anyagból formázta volna térbelivé. A háttérben nagy foltokban felvitt világos, tiszta színek, Krisztus sovány teste sárgán vakít a kereszten, az előtérben a festő kék pulóveres mellkasa, válla sötét, izmos, szigorú, gondterhelt és szomorú arcának nagyobbik része árnyékban. Jobbra a háttérben különös alakzat, talán egy zaklatott arc, egy portré részlete, pontosan nem azonosítható, akárcsak a tájban álló kereszt mögötti három vörös, amorf alakzat. Mintha a tahiti őslakosok szellemeit előlegezné.

Ugyancsak 1889-ben festi az *Önarckép mint fiatalkori Krisztus* című képet. Dürer 1500-as szembenéző önarcképe óta kevés művész merészelte ezt. Gauguin többször is: a *Krisztus az Olajfák hegyén* című képen saját vonásai ismerhetők fel Jézuson. A tágas háttér zöldjei és a haj, a szakáll, a bajusz, az ölbe hulló kéz cinóbere különös kettősséget sugall (az előző évben menekült el Van Goghtól és a panamai csalódások elől, ugyanakkor rendkívül termékeny év van mögötte, soha annyi képet nem festett).

Krisztus az Olajfák hegyén

1889-ben készült az a kőszobor önportréja is, amelyen lecsukott szemmel és elszakított füllel örökíti meg önmagát. Arcán, nyakán vörös foltok, nyilvánvalóan lecsorgó vér. 100 évvel később, 1989-ben Laurel Gasque kritikus azt írta: „az életet, a

mítoszt és történelmet ötvözi egy feldúlt ember felejthetetlen emblémájává”. A fejforma és a kancsó alakzat egyesítése perui kerámiákra utal, valószínűleg Gauguin édesanyjának gyűjtéséből származhatott.

1891 februárjában, Párizsban a Hotel Drouot-ban kiállított festményeiből harmincat megvásároltak. Áprilisban hajóra szállt tele reménnyel, illúziókkal. Két év múlva betegen és szegényen visszamenekült Párizsba, ahol Tahitin festett műveit értetlenül fogadták. 1895-ben végleg elhagyta Franciaországot. Pursaauiban, majd Hiva-Da szigetén telepedett le örökös konfliktusban az európai hatóságokkal. A bennszülöttek életét, hitvilágát örökítette meg „szimbolista”, utánozhatatlan művein.

Tahitin festett önarcképein betegen, nyomorral küszködve látjuk. Sokféle kétség gyötri, de elszántan fest, szobrokat és grafikákat is készít. Megtanulja a bennszülöttek nyelvét, hogy elnyerje bizalmukat, hiszen ők a modelljei. A vékony kontúrokkal körbezárt figurákat egymás mögötti térbe helyezi (*Ta Matete*, 1892; *Nevermore*, 1897; *Nave Nave Moe*, 1899).

sötét szörny

1893-ban szembetegségével küzdve műtermet bérel Párizsban a Rue Veningotexen. Egyik nagybátyjától örökölt, ez könnyít helyzetén. Néhány grafika és kőszobor önarcképet készít, vázlatokat arca különböző részeiről. Az *Önarckép groteszk fejjel* képen jobbra a sötét háttéren egy forma a polinéziai hitvilágból. Többen ezt barbár szobornak tartják, mások sötét szörnynek. Számomra ez a bumfordi alak rokonítható Gauguin némely bizarr, nem konvencionális kerámiájával. A sárga Krisztusos önarcképén látható szellemalak ugyanabból az indíttatásból, gondolkodásmódból fakad, mint a 1889-ben készült zománcozott kerámia – valójában saját portré groteszk fejplasztika formájában.

1893-ban készült *Önarckép munka közben* című akvarellje, amelyen a nézőnek háttal áll, festőasztalára támaszkodva. Nehézkes testtartása jelzi rossz fizikai állapotát. Növényi ornamentikával díszített bennszülött szoknyát visel. Felül tahiti nyelven felirat: Ja Drama.

Kalapos önarckép

A *Kalapos önarckép* (vagy *Önarckép kalappal*) mellkép, különös háttérrel. Jobbra a falon egy Gauguin-festmény látszik: bennszülött nő meztelenül fekszik, sötétbarna bőre kontrasztos a kanapé vakító világossárgájával. A világos keretű kép alatti

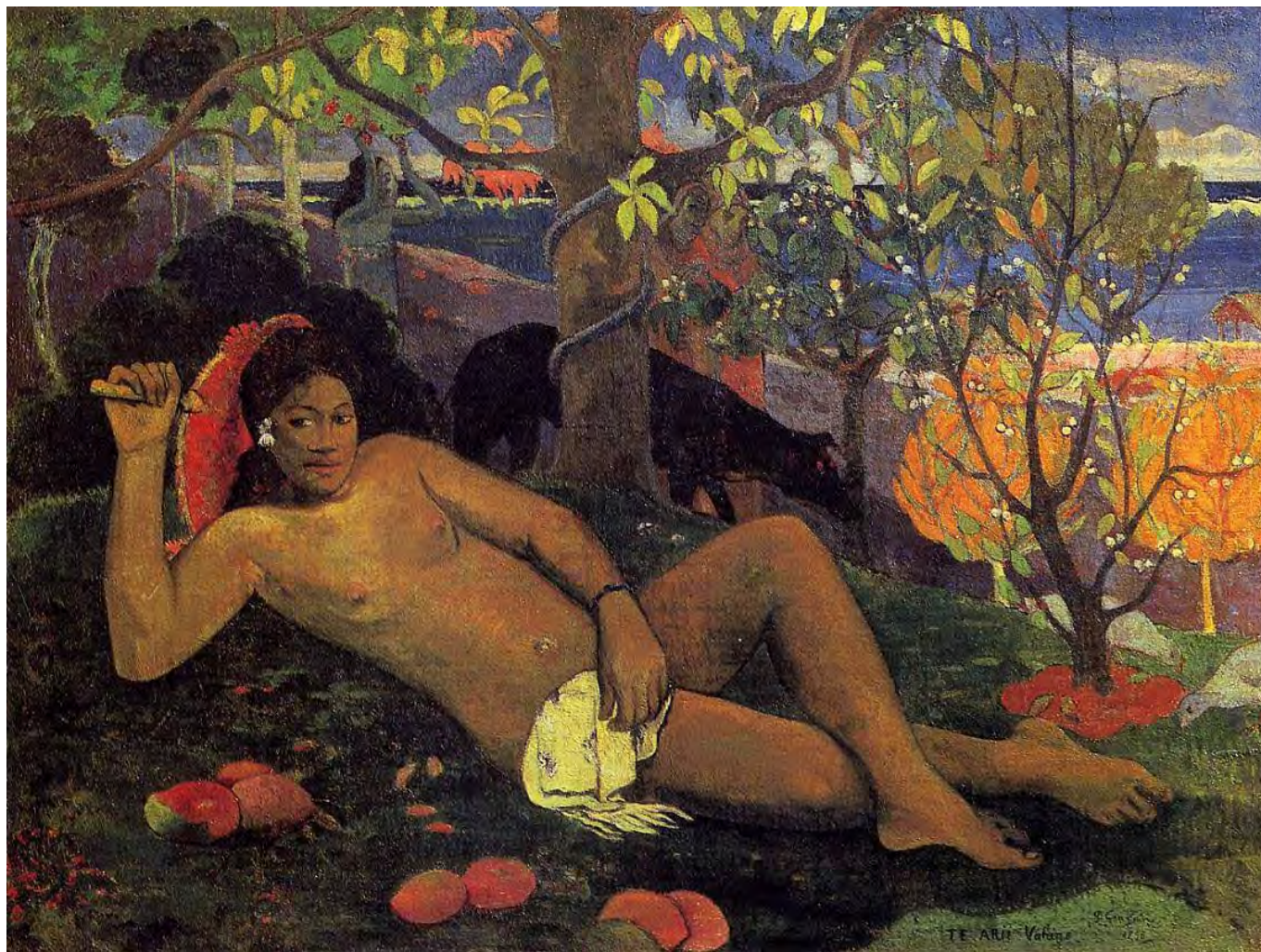
felületen dekoratív alakzatok, minták, ugyanolyan élénk színűek, mint a festő arcán a foltok. A sötét kalap mögötti fal zöldje és vöröses sárgája állandó alkotóeleme utolsó periódusában készült munkáinak. Arca és teste sovány, szeme gyanakvó, tekintete megviselt, de kemény állában és összeszorított szájában, kontúros szemöldökében, lázasan vöröslő homlokában még van erő, eltökéltség. Ezt bizonyítják a profilja jobbán felcsillanó világoskék és fehér fények is.

öniróniát sem nélkülöz

1894-ben Párizsban a Montparnasse mögött bérelt műtermet. A tükörből festett önarcképét már barátai is a Pont-aveni iskola szellemiségével rokonították. Jobb kezében

hosszú ecset, baljában élénk színekkel paletta. A mellkép beállítása követi az önarcképfestés hagyományait. A háttér nagy, sík felület, Gauguinre jellemző módon. Szenvedélyt, veszélyt, bátorságot, akaraterőt sugall a háttér nagy vörös színelülete, amit még inkább kiemel a festő vállán látható férfias, kék köpeny és a sötét zakó. Szilárdság, méltóság árad a kontrasztokra épülő és az öniróniát sem nélkülöző képből, talán mert újra megpróbálkozott Bretagne-ban élni, dolgozni.

1894-ben találkozik utoljára Koppenhágában a családjával. Ekkor írja meg a Noa Noa-t, rajzokkal, akvarellekkkel, metszetekkel, fényképekkel illusztrált dokumentum regényét Tahitiről, s persze művészeti elméletét, filozófiai, vallási gondolatait. A dokumentum *Az ősi maori kultuszról* írt művével együtt fontos forrás összetett személyiségének és új képi nyelvet teremtő szimbolikus művészetének megértéséhez. Betegsége és műterme kifosztása újra arra készítette, hogy Marseille-ben megint hajóra szálljon, és visszatérjen a szigetekre.

A király felesége

1896-os *Önarcképe* a monumentális aktkép, *A király felesége* után készült. Fejével balra fordul (ez hagyományosan a jövőtől elfordulást jelenti), a háttér is szokatlanul sötét, az arcon nyomokat hagyó depresszióknak megfelelően. Hiányoznak a képről a Gauguinre jellemző tiszta színek, nagy, sík felületek, a világító sárgák, narancsok. Egy beteg ember önvallomása. Talán csak egy hálóing van rajta, vagy a bennszülöttek ruhadarabja, nem európai öltözk.

nagyon betegen

Utolsó önarcképét halála évében festette, nagyon betegen. Szemüveges mellkép tompa, sötét háttér előtt. Arca is sötét, barna, félig árnyékban. Itt is hiányoznak a jellegzetes Gauguin-színek. Az arc sem olyan erőteljesen plasztikus felépítésű, mint a Tahiti előtti időszakban készülteken.

Még a karakteres, vaskos orr is visszafogottá vált, szeme fénytelen. Utolsó önarcképei nagyon különböznek a polinéziai szigeteken festett sokszínű, rejtelmes és ragyogással teli művektől. A merész vonalvezetés is hiányzik.

Van egy ceruzarajza, amelyet feltehetően a halála előtt rajzolt önmagáról: nyaka, válla előregörnyed, egyik ujja gyermekded módon a szájában.

1920-ban, nem sokkal halála előtt volt felesége, Mette mondta fiuknak, Paul Polának, akiből grafikus és műkritikus lett: „Apád erős volt szenvedélyeiben és cselekedeteiben. Bizonytalanságot vagy kishitűséget nem ismert. Talán kissé kíméletlen volt, mert becsületesen csak meggyőződése szerint viselkedett. Mindig nyugodt és következetes maradt, és soha nem vált fanatikussá. Nem tudtam soha megérteni, hogy lett belőle művész. Csak most látom be, hogy igaza volt. De senki nem csodálkozhat, hogy nem maradtam együtt vele, és hogy abban az életben, amely számomra reménytelen, örült kalandnak tűnt, nem szültem még több gyereket.”

felső kép | Önarckép, 1896

Szirmai Panni

NŐÜGYEK – NŐI IDENTITÁSGYAKORLATOK A MŰVÉSZETBEN 1.

2017-11-13 | **ESSZÉ, NŐÜGYEK**

A most induló sorozat önálló világot alkotó nőket mutat be. Műveik nem annak ellenére vagy pusztán azért izgalmasak, mert nők munkái. A női identitással, a társadalmi szerepekkel összefüggő kérdésekre sokféle válasz kínálkozik. És sokféle érvényesülési stratégia – némelyik a művészetben maradandó, egyedi alkotásokat eredményezett. Az ökofeminista kísérletektől a vizuális költészetten át a body art és a performansz területéig akadnak méltatlanul alulértékelték. Az úgynevezett fősodortól távolabbi, olykor elszigetelt, mégis fontos életművekkel foglalkozom – időben és térben is széles merítésben, Kubától Jugoszláviáig.

Az ökofeminizmus előképe: Ana Mendieta

Ma a természeti kincsek megismerése és védelme világszinten nagy figyelmet kelt, de a hetvenes években a tájjal foglalkozó művészek még más szempontból érdeklődtek a környezet iránt. A korai land art művészek néptelen vagy legalábbis érintetlen hatást keltő területeken dolgoztak, és visszafordíthatatlan nyomot hagytak a természeti környezetben. A hetvenes években Amerikában kialakuló művészeti kifejezés a természetben (ha tetszik, az anyaföld testén) végrehajtott erőteljes beavatkozással járt, amelynek során a művész nem volt tekintettel a következményekre. Szó szerint is nagy port kavart néhány emblemikus alkotás, amikor hatalmas földtömegek mozgatásával változtatták meg a táj arculatát. Robert Smithson *Spiral Jetty*-je az egyik legismertebb: 1970-ben Utah államban, egy sós tóban hatalmas spirál formát hozott létre. A több

mint 600 tonna követ markológépekkel termelték ki – ez volt az első ilyen léptékű beavatkozás érintetlen természeti környezetben[1]. A láthatóság és a környezeti hatások összefüggése a későbbi land art munkák esetében is fontos kérdéseket vet fel. Ezek a drasztikus beavatkozások a környezetet passzívnak tekintették, megmunkálendő anyagként használták (akár a mezőgazdaságban a termőföldet). Nem is a létrejött műalkotást tartották fontosnak, hanem a folyamatot, a változást, amit előidéz.

A hetvenes évek végétől érezteti hatását a visszafogottabb, kevésbé erőszakos környezeti hatásokkal járó tájművészet. A teremtő alkotóerő ezekben a munkákban is érvényesül, de a környezetet csak minimálisan befolyásolja. Az ökológiai, vagy „earth art”-nak is nevezett művészeti kifejezőmód apró gesztusokkal[2] igyekszik változást hozni a táji környezetben, nem zárkózik el a fizikai beavatkozásoktól, de másképp gondolkodik a föld és a természet használatáról. Ágnes Dénes magyar származású amerikai land art művész az új szemlélet egyik első képviselője. Dénes legismertebb munkájában 1982-ben egy New York-i üres telket vetett be búzával (*Wheatfield, a Confrontation*). A művész ma is aktív, a 2017-es kasseli dokumentán[3] a városi parkban növényekkel beültetett piramisával szerepelt. A mű kitűnt, sőt kilógott a documenta kurátori koncepciójából. Tavasszal és nyáron virágzó emeleteket lehetett látni, ősszel sárguló növényeket a piramis lépcsőin. Az évszakok körforgása a parkban elhelyezett mesterséges építményen egyszerre keltett tájidegen és időtlen hatást.

feminista aktivizmus

A következő években a land art közegében jelentkező női alkotókra figyelve az elemzők hamar feminizmust emlegettek. Tény, hogy az *ökofeminista* szemlélet szerint a föld és a nő társadalmi szerepe hasonló. Az irányzat a feminista

aktivizmus hagyományából táplálkozik, és összeköti a fenntartható társadalmi és környezeti folyamatok népszerűsítését.[4]

Az ökofeminista kritika egyik alaptétele, hogy az (anya)föld a tápláló talaj, amely élelmiszerrel látja el az emberiséget, ahogyan a (hagyományos) családmodellben az anya a családot[5]. De társadalmi kisebbségként a nő is passzív, mint a föld – az aktív, betakarító, építő, alkotó férfi szerepkörrel szemben. Az anyaföld az ökofeminista művészetben szimbolikus: a művész azonosul a föld rejtett erőivel, és viszonyulását műalkotássá formálja.

Ugyanakkor a nő és a természet szoros kapcsolatát feltételezők mintha már nem volnának korszerűek: a nő passzív, reprodukív szerepkörre szűkített értelmezése ellentmond a női egyenjogúság törekvéseinek[6]. Egyenesen a női elnyomás eszközeként jelenik meg. Az ellentétekre alapozó szemlélet (patriarchális–matriarchális berendezkedés; uralkodó férfi–alávetett női lét; az anyaságot és termékenységet jelképező nő szemben a megélhetést biztosító apával sztereotip ellentétpárokká lettek. Val Plumwood feminista ökokritikus (korábban nőjogi aktivista) hangsúlyozza, hogy a társadalmilag elfogadott értékrend szerint „női princípiumként” meghatározott szerepkör előítéleteken alapszik, és elnyomóan nehezedik minden eltérő életmódú nőre[7].

Ana Mendieta munkásságában felismerhetők feminista vonások – bár elemzői szerint ez visszamenőleg és az egész életműre nézve nem érvényes. Az észrevételeket bizonyára befolyásolja a művész korai és máig tisztázatlan halála. Ana Mendiata, az egyre ismertebb, mégis pályája elején járó művész 1986 szeptemberében férjével, a már befutott (idősebb) Carl Andréval veszekedett közös New York-i lakásukban, amikor Mendieta kiesett az ablakon és 34 emelet zuhanás után szörnyethalt. A történet megrázta és megosztotta a művészvilágot. A férjet gyilkossággal vádolták, de három évi vizsgálat után bizonyíték hiányában ejtették a vádat. A másik oldalon a hisztérikus, beszámíthatatlan és démoni Mendiétát jelenítik meg, aki öngyilkosságával vad feministaként akarta eltiporni férjét, a megbecsült fehér amerikai művészt. Az eseménynek máig ható visszhangja lett. Feminista művészek egy csoportja a 2000-es években is folytatta a Mendieta halálára emlékeztető kampányt: André megnyitói táblákkal és ruhájukon feliratokkal tiltakoztak a művész ellen, „Hol van Ana Mendieta?” felkiáltásokkal[8] .

elmossa a határt

A *Siluetas* című sorozatban, amelyet 1973-tól közel tíz éven át gazdagított újabb művekkel, Mendieta a saját testéből hozott létre földbe ágyazott „szobor-performanszokat” (earth-body sculptures), különböző természeti helyszíneken: mocsárban, erdőben, füves területeken, tengerparti homokban vagy kövek között. Az események során a természettel eggyé váló, vagy abból kiemelkedő művész elmossa a határt az emberi (női!) test és a környezet között[9]. A művész a hetvenes évek elején gyakran ellátogatott Mexikóba, ott készült a művek többsége. Nagy hatást tettek rá az Oxaca völgyi ásatásokon látott motívumok, a törzsi emberábrázolások. A prekolombián művészetben megismert spiritualitás is hozzájárult a *Siluetas* sorozat szimbolikájához[10]. Mendieta munkáiban a nyers őserő finomul: a (női) test szinte

észrevétlenül belesimul az érintetlen tájba. Természetes anyagokkal, sárral, homokkal, virágokkal vagy vérrel borítja-keni be a testét, és mélyen a földbe ereszkedik. Ezzel a gesztussal közvetlenül kapcsolódik az emberi testre tárgyként, eszközként tekintő body arthoz és a performansz hagyományaihoz^[11], amelyek a nőművészek körében különösen népszerűvé váltak.

A különböző felületeken kirajzolódó emberi sziluett – női alak – a természeti népek törzsi rituáléit is felidézheti. Az ikonikus sorozat elsősorban fotódokumentációként ismert, de Mendieta kísérleti videómunkáin is szerepel. A korai képeken a művészt látjuk elmerülni a környezetben, a későbbi

munkákon a test és az alkotó eltűnik, csak a nyoma marad, a női forma a földben[12]. A feminista művészetkritika szempontjából az sem mindegy, hogy a művész azonosíthatóan női alakot formál meg vagy nemtelen emberi alak hagy nyomot. Más jelentésű, ha nőként azonosul a „Földanyával”, vagy ha általánosabb értelemben, emberi lényként kapcsolódik a természethez. A test körvonalainak sematikus ábrázolása a talajon a mai nyomozati módszerek elterjedt technikáját is felidézi: gyilkossági helyszíneléskor az áldozatot körberajzolják abban a testhelyzetben, amiben rátaláltak. Az áldozatként ábrázolt nőalak Mendieta korábbi, nők elleni erőszakkal foglalkozó munkáira is utal[13]. A nők bántalmazása ma is mindennapos, a családon belüli erőszakot még mindig nem utasítja el a közvélemény – a hetvenes évek óta, úgy tűnik, alig javult ez a helyzet.

a néző kimarad

A természetben létrehozott performansz nézők nélkül valósult meg. A művész egyedül hozta létre vagy csak a fotózáshoz kért segítséget. Így a mű eredeti formájában láthatatlan, „csak” dokumentációként ismerjük: fotón, filmen. Vagyis a néző kimarad az elsődleges élményből; bizonyítékokkal találkozik, abból következtet vissza a létrehozás körülményeire. Mendieta több mint száz változatban megvalósult *Siluetas*-kísérletei a jelenlét és a láthatóság kérdéseit vetik fel. Olyan speciális land art művek, amelyeken a művész szerepe csak áttételesen érzékelhető: eleinte jelen van a (női) figura, majd az ő hült helyével szembesülünk, és mindezt csak fényképeken látjuk[14]. A természeti környezet nem marad érintetlen, de nem vizsgálható, nem okoz visszafordíthatatlan változást a tájban. A művész hatása kézzel fogható, de ártalmatlan a környezetre: mintha virágot ültetne a földbe, a természettel összhangban cselekszik.

A *Siluetas*-sorozat a művész saját bevallása szerint a nehéz gyerekkor élményeiből és a gyökértelenség érzéséből táplálkozik[15]. Ana Mendieta jómódú kubai családból származott, magániskolába járt Havannában. Fidel Castro hatalomra kerülése után az apját politikai okokból börtönbe zárták. Lánytestvérével Amerikába menekítették a Pán Péter program[16] keretében. A kubai gyökerektől elszakítva Ana és nővére egész életükben az otthonosságot keresték. A hiányállapot is megjelenik Mendieta munkáiban; a föld, az anyatermészet az otthonra emlékeztető biztos pont. A feminista jelzőt a művész egyébként visszautasította, mert az amerikai kortárs művészeti közegben kirekesztőnek érezte. A feminizmus is a középosztálybeli fehér értelmiségiek passziójának számított, a színes bőrű bevándorlók nem élvezték a feminista érdekképviselet előnyeit. Mendieta harcolt a kubai és más latin-amerikai bevándorlók érvényesüléséért, valamint a női jogok tiszteletben tartását is támogatta[17]. Az A.I.R.

galériához[18], Amerikában az első, kizárólag női művészeket támogató csoporthoz 1978-ban csatlakozott. Mendieta, a kubai-amerikai művész a harmadik világbeli feminista művészet képviselőjének tekinthető[19]. Ez a kettősen háttérbe szorított csoport a fehér, középosztálybeli nőként megélt társadalmi szerepköröktől is eltérő kihívásokkal szembesül. A harmadik világból származó nők a feminista mozgalom új hullámával egyszerre harcolnak az etnikai és a nemi megkülönböztetés ellen.

nagyszabású tárlat

Ana Mendieta más munkái mellett a *Siluetas* sorozatról készített videójával szerepelt a 2017-es bécsi feminista kiállításon[20] – a saját testüket eszközként használó alkotók között. A nagyszabású tárlat – egy magángyűjtemény anyagából válogatták – nem csak az egyenjogúságról beszélt. Bátorító élmény volt nőként szemlélni a műveket. Az elszántság, amivel a társadalom, a munkahely, a család és önmagunk elvárásainak próbálunk megfelelni, minden korszakban összeköti a nőket. Ana Mendieta munkái a radikálisabb kifejezések mellett időtlennek, ma is érvényesnek tűntek.

A nyolcvanas-kilencvenes években átalakuló feminista művészeti mozgalom változásait és eredményeit Mendieta nem érthette meg, mégis emblematikus alak lett[21]. Ma más eszközökkel küzdenek a kortárs művészetben fórumot kereső feminista mozgalmak, de Mendieta szellemi hagyatékát igyekeznek életben tartani. A Guerrilla Girls[22] nevű művészcsoport tagjai például gorillamaszkban állnak a nyilvánosság elé, névtelenségük megőrzésével már nem élő nőművészek – Frida Kahlo, Meret Oppenheim vagy Ana Mendieta – nevében nyilatkoznak. A nyolcvanas években kezdett aktivista tevékenység ma is provokatív és látványos. A Tate Modernben, a MOMA-ban szerepeltek, eseményszámba megy a megjelenésük: a radikális feminista kritika belépett a kanonizált művészet közegébe, kérdés, hogy ez a nők (és nőművészek) lehetőségeit mennyire befolyásolja.

[1] Bemutatása óta a megmunkált területet időszakosan visszafoglalta a természet: a kilencvenes években a tó vize teljesen ellepte a spirált, a 2000-es évek elején újra kibukkant a vízből és ma is látható.

[2] Szirmai Panni: *A tájon túl – kortárs környezetművészeti kísérletek*, Liget, 2016. szeptember <http://ligetmuhely.com/liget/szirmai-panni-a-tajon-tul/>

[3] Agnes Denes: *The Living Pyramid, documenta (14)*, Kassel, Nordstadtpark, 2017.04.07-09.17.

[4] Val Plumwood: *Feminism and Ecofeminism* IN: Val Plumwood: *Feminism and the Mastering of Nature*, Routledge, London – New York, 1994, 20. o.

[5] Val Plumwood: *Feminism and Ecofeminism*, IN: Val Plumwood: *Feminism and the Mastering of Nature*, Routledge, London - New York, 1994, 20. o.

[6] Val Plumwood: *Feminism and Ecofeminism*, IN: Val Plumwood: *Feminism and the Mastering of Nature*, Routledge, London - New York, 1994, 21. o.

[7] Val Plumwood: *Feminism and Ecofeminism*, IN: Val Plumwood: *Feminism and the Mastering of Nature*, Routledge, London - New York, 1994, 22. o.

[8] Források: Nina Renata Aron: *The puzzling death of controversial artist Ana Mendieta has long overshadowed her brilliant work*, 2017.05.12, <https://timeline.com/ana-mendieta-artist-death-e7bc8db233ec>

Maya Gurantz: *"Carl Broke Something": On Carl Andre, Ana Mendieta, and the Cult of the Male Genius*, *La Review of Books*, 2017.07.10. <https://lareviewofbooks.org/article/carl-broke-something-on-carl-andre-ana-mendieta-and-the-cult-of-the-male-genius/>

Haley Mlotek: *Tracing Ana*, *The New Inquiry*, March 24, 2014, <https://thenewinquiry.com/tracing-ana/>

[9] Priscilla Frank: *The Life Of Forgotten Feminist Artist Ana Mendieta, As Told By Her Sister*

Raquelín Mendieta remembers her sister and the indelible mark she left on art, *Huffington Post*, 2016.07.03.

http://www.huffingtonpost.com/entry/the-inexorable-lifeblood-of-forgotten-feminist-artist-ana-mendieta_us_56d8d518e4b0000de403fb70

[10] Simek Shropshire: *"Self Inflamed": Ephemerality and Essentialist Feminism in Ana Mendieta's Alma, Silueta en Fuego*, *BOWDOIN JOURNAL OF ART*, 2017,

https://www.academia.edu/32427689/_Self_Inflamed_Ephemerality_and_Essentialist_Feminism_in_Ana_Mendieta_s_Alma_Silueta_en_Fuego

[11] A nőművészet és a Body Art kapcsolata a hetvenes években válik szorossá elsősorban az Egyesült Államokban. A radikális feminista törekvések a művészet területére is beszivárogtak: az elnyomott kisebbségként a művészetben is háttérbe szoruló nők saját testükön hajtottak végre gyakran drasztikus tetteket. Carolee Schneemann és más művészek a társadalmi szerepek által kisajátított női testre reflektálnak saját testüket használó munkáikkal. A Body Art a bécsi akcionizmusban is megjelenő kifejezmód, amely nem riad vissza a vér és egyéb testnedvek művészi eszköztáráról sem.

[12] Susan Best: *The Serial Spaces of Ana Mendieta*, IN: *Art History*, Vol. 30. No. 1, 2007.

https://www.academia.edu/230543/The_serial_spaces_of_Ana_Mendieta

[13] Egyetemistaként személyes megrázó élménye volt, hogy egy évfolyamtársát megerőszakolták. Sokkoló képi világot használó performansz munkájával hívta fel a figyelmet a nők elleni erőszak mindennapi jelenlétére (*Rape Scene/ Megerőszakolási jelenet* 1973).

[14] Susan Best: *The Serial Spaces of Ana Mendieta*, IN: *Art History*, Vol. 30. No. 1, 2007.

https://www.academia.edu/230543/The_serial_spaces_of_Ana_Mendieta

[15] „A testet a természet kiterjesztéseként ábrázolom, ahogy a természet a test kiterjesztése. A táj és a női test közötti párbeszédet lehetőségeit keresem (saját testem körvonalalaiból kiindulva). Azt hiszem, ez egyenes következménye annak, hogy elszakítottak a szülőföldemtől tizenéves koromban. Művészetem útján létesítek új kötelékeket, amelyek az univerzumhoz fűznek. Ez visszatérés az anyai forráshoz.”

Idézet Ana Mendiétől, forrás: Susan Best, *The Serial Spaces of Ana Mendieta*, IN: *Art History*

30, no. 1 (2007): 72. https://www.academia.edu/230543/The_serial_spaces_of_Ana_Mendieta (a szerző fordítása)

[16] Nemzetközi összefogással 14 ezer kubai gyerek érkezett a hatvanas években az USA-ba, akiket befogadó családoknál helyeztek el.

[17] Laura Roulet: *Ana Mendieta as Cultural Connector with Cuba*, *American Art* 26, no. 2 (Summer 2012): 21-27.

<http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/667947?mobileUi=0&journalCode=amart&>

[18] <https://www.airgallery.org/>

[19] *Dialectics of Isolation: An Exhibition of Third World Women Artists of the United States* címmel rendezett a témában sikeres kiállítást az A.I. R. galériában 1980-ban.

[20] WOMAN - Feminist Avantgarde of the 1970s from the Sammlung Verbund Collection MUMOK, Bécs 2017. 05.06.-09.03.

[21] Rosanna McLaughli: *How Ana Mendieta Became the Focus of a Feminist Movement*, *Artsy*, 2016 dec.6.

<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-how-ana-mendieta-became-the-focus-of-a-feminist-movement>

[22] <https://www.guerrillagirls.com/>

kép | Ana Mendieta: Siluetas, [pinterest.com](https://www.pinterest.com)

Inczédy Tamás

TROTOÁR ALADÁR ÉS A HIBA

[FELNŐTT MESE]

2017-11-08 | FELNŐTT MESE

Egy nap Trotoár Aladár elhatározta, hogy különleges ajándékkal lepi meg szeretett feleségét, aki szinte alig volt otthon, olyan sokat dolgozott. A férfi azt találta ki, hogy saját magukat adja ajándékba, vagyis kettejük közös fényképét.

Titokban kiválasztott egy régi kirándulásukon készült fotót, nagy méretben előhívatta, és színarany keretbe foglaltatta. A képet az ágy fölé akasztotta, és előre örült, hogy meglepődik majd a felesége, mikor észreveszi.

De valami nem stimmel. A kép mintha nem állt volna egyenesen. Trotoár Aladár igazgatta erre is, arra is – hiába, ferde maradt. Alaposan szemügyre vette a keretet, közben szidta a keretező trehány munkáját, melyet ráadásul igen borsos áron mért.

Akármeddig vizsgálhatta azt a színarany képkeretet, nem talált rajta hibát. Minden derékszög és párhuzamos a helyén volt.

– Akkor a szög a hibás – következtetett Trotoár Aladár, és már húzta is ki a falból –, a fene megeszi azokat a szöggári munkásokat!

Alaposan szemügyre vette azt is, és látta bizony, hogy a szög olyan egyenes, mint a nap sugara.

– Hanem akkor a fal a hibás – kiáltott fel most már Trotoár Aladár, és indult is a legnagyobb kalapácsáért.

Egyik téglát a másik után ütötte ki a falból. Egész beleizzadt.

– Mintha tűt keresnék a szénakazalban – morogta Trotoár Aladár, és cifra szavakkal szidta a kőműveseket, akik a házat építették.

Bősen bontotta a téglákat, egyiket a másik után, míg az egész házban már csak egyetlen fal maradt épségben. Trotoár Aladár megindult felé, s a hatalmas kalapácsot lendítve kiáltotta:

– Itt van a hiba!

Hanem akkor a távolból hátborzongató sikoly hallatszott. Trotoár Aladár arra fordult, s bár épp a fürdőszobában állt, ahonnan általában nem látni a buszmegállót, most tisztán kivehette a felesége alakját, amint rohan a házuk felé.

Mennyivel többet lát az ember falak nélkül, villant át Trotoár Aladáron, de akkor észrevette, hogy a ház mindjárt ráomlik.

Nem totojázott, felnyúlt és tartotta feje fölött a tetőt. És hogy a meglepetés se maradjon el, az aranykeretbe foglalt fényképet saját orrára akasztotta.

Trotoár Aladár még ma is ott áll a falak nélküli házban, két kézzel a tetőt fogja, orrával a képet tartja, de nem ám ferdén, hanem szép egyenesen, bárki megnézheti.

illusztráció | **MACSINKA ZSOLT**